JUTTA VIROLAINEN

Kulttuuriosallistumisen muuttuvat merkitykset

KATSAUS TAITEESEEN JA KULTTUURIIN OSALLISTUMISEEN, OSALLISUUTEEN JA OSALLISTUMATTOMUUTEEN

Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö
Cuporen verkkojulkaisuja 26

cupore

Cuporen verkkojulkaisuja 26

Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö

© Tekijät ja Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö Cupore

Ulkoasu ja taitto: Lagarto

ISBN 978-952-5573-32-9

ISSN 1796-9263

Huhtikuu 2015

Julkaisun värillisinä esitetyt linkit on tarkistettu ja todettu toimiviksi 27.3.2015.

JUTTA VIROLAINEN

Kulttuuriosallistumisen muuttuvat merkitykset

KATSAUS TAITEESEEN JA KULTTUURIIN OSALLISTUMISEEN, OSALLISUUTEEN JA OSALLISTUMATTOMUUTEEN

Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö - CUPORE

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ 6

SUMMARY 7

KUVIOT JA TAULUKOT 8

1 JOHDANTO 9

2 KULTTUURIIN OSALLISTUMISEN, OSALLISUUDEN JA OSALLISTUMATTOMUUDEN KÄSITTEIDEN MONET MERKITYKSET 12

2.1 Osallistuminen ja osallistumattomuus 12

2.2 Osallisuus 18

3 OSALLISTUMINEN, OSALLISUUS JA OSALLISTUMATTOMUUS KULTTUURIPOLITIIKASSA 28

3.1 Osallistuminen, osallisuus ja osallistumattomuus yhteiskunnallisen kehityksen näkökulmasta 28

3.2 Suomalaisen kulttuuripolitiikan kehitys 30

3.3 Osallistuminen, osallisuus ja osallistumattomuus kulttuuripolitiikan asiakirjoissa 32

3.4 Kulttuuriin osallistumisen ja osallisuuden julkinen tuki 37

4 KULTTUURIIN OSALLISTUMISEN JA OSALLISUUDEN LISÄÄMISEN KEINOJA – KATSAUS AJANKOHTAISIIN HANKKEISIIN JA OHJELMIIN 42

4.1 Yleisötyö/yleisöyhteistyö 42

4.2 Yhteisöllisyys 43

4.3 Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia 44

4.4 Kulttuuritoimintaa ikääntyville ja ikääntyneille 46

4.5 Kulttuuritoimintaa lapsille ja nuorille 47

4.6 Saatavuus ja saavutettavuus 49

5 KULTTUURIIN OSALLISTUMISTA, OSALLISUUTTA JA OSALLISTUMATTOMUUTTA KOSKEVA TIETOPOHJA JA TIETOAUKOT 52
5.1 Tietopohja 52
5.1.1 Deskriptiivinen tutkimus 53
5.1.2 Selittävä tutkimus 64
5.1.3 Motivaatiota selvittävä tutkimus 69
5.1.4 Kulttuuripalvelujen saavutettavuuteen liittyvät tutkimukset 76
5.1.5 Vaikutuksiin tai vaikuttavuuteen keskittyvä tutkimus 80
5.2 Tietoaukot 85

6 YHTEENVETO JA PÄÄTELMÄT 91
6.1 Yleiskuva taiteeseen ja kulttuuriin osallistumisesta, osallisuudesta ja osallistumattomuudesta 91
6.2 Selvityksen perusteella esiin noussut lisätutkimuksen tarve ja jatkotutkimuskysymykset 104

LÄHTEET 107

TIIVISTELMÄ

Kansalaisten kulttuuriosallistumisen lisääminen on viime vuosina noussut uuden kiinnostuksen kohteeksi kulttuuripolitiikassa, ja aiheesta on keskusteltu myös tutkimuksen kentällä. Keskustelua on käyty myös osallistumattomuudesta. Tässä selvityksessä tarjotaan yleiskuva siitä, miten osallistumisen, osallisuuden ja osallistumattomuuden käsitteet jäsentyvät tutkimuskirjallisuudessa, millaisin päämäärin ja keinoin julkinen kulttuuripolitiikka on pyrkinyt edistämään kansalaisten osallistumista ja osallisuutta sekä miten osallistumista, osallisuutta ja osallistumattomuutta on tutkittu taiteen ja kulttuurin kentällä.

Selvityksen tavoitteena on luoda kokonaiskuva aiemmasta tutkimuksesta ja toimenpiteistä, joilla osallistumista ja osallisuutta on pyritty edistämään. Tavoitteena on lisäksi tuottaa uusia näkökulmia osallistumiseen ja osallisuuteen keskittyvään kulttuuripolitiikkaan ja kulttuuripolitiikan tutkimukseen. Osin tästä syystä osallistumisen, osallisuuden ja osallistumattomuuden tarkastelussa on sivuttu myös nuoriso-, liikunta- ja mediatutkimusta sekä sosiaalipolitiikkaan liittyvää tutkimusta.

Rajanveto osallistumisen, osallisuuden ja osallistumattomuuden käsitteiden välillä on hankalaa. Käsitteiden tarkastelussa hahmottuu erilaisia puhunnan tasoja ja sfäärejä. Mediamaiseman muutos on tuottanut uusia näkemyksiä perinteiseen osallistumiseen ja osallistumattomuuteen. Osallisuuden voi nähdä käsitteenä sisältävän sekä poliittisia että sosiaalisia ulottuvuuksia, joista molemmat ovat läsnä kulttuuripolitiikassa.

Kiinnostus kulttuurin osallistumisen edistämiseen kytkeytyy osaksi laajempaa kansalaisten osallistumisen kysymystä yhteiskunnassa. Etenkin osallisuus on rakentunut 2010-luvulla voimakkaasti osaksi erilaisia politiikkaohjelmia. Kulttuuripolitiikassa on voimistunut myös puhe kulttuurin taloudellisista ja hyvinvointivaikutuksista. Taiteen ja kulttuurin merkitykset ovatkin ajan myötä laajentuneet taiteesta innoittumisesta osallistumisen kautta rakentuvaan yksilön kokonaisvaltaiseen hyvinvointiin. Kulttuuriin osallistumiseen ja osallisuuteen liittyviä hankkeita ja ohjelmia on lukuisia. Niitä luonnehtii keskittyminen erityis- ja vähemmistöryhmiin sekä eri ikäryhmiin. Hankkeiden suuresta lukumäärästä huolimatta voidaan todeta, että kulttuuriin osallistuminen ei ole omana sisältöalueenaan strukturoitunut eli rakentunut osaksi kulttuuripolitiikkaa.

Taiteeseen ja kulttuuriin osallistumista kuvaavaa tietoa on tuotettu paljon. Suuri osa kulttuuriosallistumista tarkastelevasta tutkimuksesta on keskittynyt kvantitatiiviseen tutkimukseen, jossa ollaan kiinnostuneita osoittamaan sitä, kuinka kulttuuriin osallistuminen vaihtelee eri väestöryhmien välillä. Tämä tutkimusintressi on ollut sidoksissa nykyiseen kulttuuripolitiikkaan sen alkuajoista lähtien. Tietopohja kulttuuriin osallistumattomuudesta ja siihen vaikuttavista syistä jää kuitenkin tutkimusten perusteella osittain vajavaiseksi. Varsinaisia tietoaukkoja löytyy esimerkiksi kulttuurin harrastamista, taiteen perusopetusta, eri vähemmistöryhmien osallistumista tarkastelevista sekä kuntien kulttuuritoimintaa koskevista tiedoista. Myös teknologisen kehityksen mahdollistamista uusista kulttuuriin osallistumisen muodoista ja niiden kulttuurikäyttäytymistä muuttavasta luonteesta tulisi saada lisätietoa.

SUMMARY

The changing meanings of cultural participation: Survey on participation, non-participation and inclusion in arts and culture

In recent years, new interest in increasing cultural participation has arisen in cultural policy and the topic has been debated by both practitioners and researchers. Furthermore, the question of non-participation has come under scrutiny. This survey offers an overview of 1) how the concepts of participation, non-participation and inclusion have been defined in previous studies as well as 2) in public cultural policy, 3) why cultural participation has become one of the major topics in cultural policy, and 4) with what aims and means cultural policy has sought to promote citizens' participation and inclusion. Furthermore, it provides 5) a mapping of the vantage points and theoretical backgrounds from which cultural participation has been examined, as well as the main results and research gaps based on the existing studies. The survey focuses mainly on Finnish research literature and examples of projects and programmes.

The purpose of the study is to provide an overall picture of the previous research and the aims and means that have been used to promote cultural participation and inclusion. In addition, the objective is to offer new perspectives on the discussion of cultural participation, non-participation and inclusion. Partly for this reason, research conducted within other policy fields – such as youth, sports, media and social policy – is also touched upon in the survey. The survey is based on an on-going research project conducted by the Foundation for Cultural Policy Research (Cupore).

It can be concluded that the concepts of participation, non-participation and inclusion are ambiguous, and that studies and surveys tend to define them in various ways. Furthermore, a precise demarcation of concepts is often difficult. One can distinguish different levels and spheres in the discourse of cultural participation. The rapidly changing media landscape has created new viewpoints on traditional understandings of cultural participation. Compared to the concept of participation, inclusion can be understood as something that describes more profoundly the dimensions of belonging and influencing. It is possible to distinguish two aspects of inclusion, namely the political and social aspects of inclusion, both of which are present in Finnish cultural policy.

Measures for increasing cultural participation can be seen as part of the wider question of citizen participation and social inclusion in society. In particular, the concept of inclusion has strongly been built into different policy programmes during the 2010s. In cultural policy, participation has historically been intertwined with concepts such as the democratisation of culture and cultural democracy. Lately, assessing the socio-economic impact of culture has become a common topic in cultural policies, and concepts such as social impact and added value have come into sharper focus. The survey reveals that there are numerous on-going projects and programmes which aim to promote cultural participation and inclusion. These often focus on special and minority groups as well as different age groups, such as kids and youth or elderly people. Despite the high number of projects, it can be concluded that cultural participation has not become an independent domain within public cultural policy in Finland.

In general, it can be said that there exists a large amount of descriptive data on participation in art and culture. A large part of the research has focused on quantitative research, which aims to show how participation in culture varies between different groups of the population. This strong interest is related to the argument for the existence of modern cultural policy. On the other hand, there are only a few studies related to non-participation, and knowledge of the motives that affect it remains rather deficient. Furthermore, actual research gaps exist regarding, for instance, cultural hobbies, arts education, different minority groups and cultural services provided by the municipalities. In addition, there is a need for a new understanding of the process of cultural participation as it is affected in particular by the latest technological developments.

KUVIOT JA TAULUKOT

Kuvio 1	Osallisuus syrjäytymisen vastaparina (Raivio & Karjalainen 2013, 17)	**21**
Kuvio 2	Sherry Arnsteinin (1969, 217) 8-luokkainen osallistumisasteikko	**23**
Kuvio 3	Kulttuuritilaisuuksissa käyminen 12 kuukauden aikana 1999 ja 2009, 10 vuotta täyttänyt väestö, % (SVT 2011a)	**58**
Kuvio 4	Taidetoiminnan ja taiteen soveltavan käytön muotoja vanhustyössä (Huhtinen-Hildén 2013, 13)	**81**
Kuvio 5	Kulttuuriin osallistamisen tasot julkisen kulttuuripolitiikan näkökulmasta	**97**
Taulukko 1	Erilaisten kokemuksellisuuksien laadut ja perustat (Pirnes & Tiihonen 2010, 208)	**22**
Taulukko 2	Kulttuurin merkitykset ja kulttuuripolitiikan vaikutusalueet (Pirnes & Tiihonen 2010, 215)	**32**
Taulukko 3	Kulttuuriin osallistuminen viimeisen 12 kuukauden (%) aikana Norjassa vuosina 1994, 2000, 2008 ja 2012 (Vaage 2013, 12)	**56**
Taulukko 4	Harrastamisen motivaatiotaustat harrastamisen painotusten mukaan ryhmiteltynä (Sokka ym. 2014, 51)	**71**
Taulukko 5	KUULTO-toimintakokeilujen keskeiset toimenpiteet ja muutokset (Kangas ym. 2014, 79)	**78**

1 JOHDANTO

Kansalaisten kulttuuriosallistumisen lisääminen on viime vuosina noussut uuden kiinnostuksen kohteeksi kulttuuripolitiikassa ja aiheesta on keskusteltu myös tutkimuksen kentällä. Keskustelua on käyty myös osallistumattomuudesta. Demokraattisen yhteiskunnan on perinteisesti nähty rakentuvan kansalaisten laajalle ja yhtäläiselle osallistumiselle. Kiinnostus kansalaisten osallistumiseen ja omaehtoisuuteen juontaa suomalaisessa kulttuuripolitiikassa juurensa jo 1960- ja 70-luvuille. Silloin tärkeäksi nousivatkin sellaiset kansalaisten kulttuuriin osallistumisen ideaalit kuten kulttuurin demokratisointi ja kulttuuridemokratia. 2000-luvulla painotukset ovat siirtyneet kansalaisten osallisuuden, hyvinvoinnin ja kulttuurisen moninaisuuden suuntaan. Nykyään korostetaan myös sitä, että kansalaisten aktiivinen osallistuminen ja vaikuttaminen kulttuurikehitykseen vahvistavat yhteiskunnan osaamis- ja luovuusperustaa. Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelman (2011) mukaan perheiden hyvinvointia ja jokaisen yhteiskunnallista osallisuutta tulisi lisätä. Hallituksen tavoitteena oli ”kehittää kulttuurisen moninaisuuden tunnistavaa kulttuuripolitiikkaa, jossa kulttuuri on kaikkien kansalaisten tavoitettavissa ja erityistoimilla parannetaan osallisuutta kulttuuriin nyt ulkopuolelle jäävissä ryhmissä”. (Ibid., 36.)

Kyseessä on kulttuuripoliittisesti ajankohtainen aihe, sillä demografiset muutokset kuten väestön ikääntyminen ja keskittyminen sekä globaali muuttoliike vaikuttavat julkisten palvelujen taloudellisten ehtojen tiukentumisen ohella esimerkiksi taide- ja kulttuurilaitosten toimintaan. Teknologinen kehitys sekä tottumus käyttää sähköisiä kulttuurisisältöjä ja -palveluja haastavat perinteisiä kulttuuriosallistumisen malleja. Lisäksi vapaa-ajasta on tullut talouden rakenteiden ja ihmisten arkielämän muuttuessa yhä tärkeämpää: siitä on tullut laadullinen elementti, joka voi liittyä mihin tahansa hetkeen elämässä (Liikkanen 2009, 9). Erilaiset vapaa-ajan vieton muodot ovat lisääntyneet ja julkisesti tuetut taide- ja kulttuurilaitokset joutuvat kilpailemaan television ja internetin sekä kaupallisen kulttuuritarjonnan kanssa (Saukkonen 2014, 32).

Tässä selvityksessä tarjotaan yleiskuva siitä, miten osallistumisen, osallisuuden ja osallistumattomuuden käsitteet jäsentyvät tutkimuskirjallisuudessa, millaisin päämäärin ja keinoin julkinen kulttuuripolitiikka on pyrkinyt edistämään kansalaisten osallistumista ja osallisuutta sekä miten osallistumista, osallisuutta ja osallistumattomuutta on tutkittu taiteen ja kulttuurin kentällä. Selvityksen tutkimuskysymykset ovat seuraavat:

1) Miten osallistuminen, osallisuus ja osallistumattomuus määrittyvät aiemmissa tutkimuksissa ja selvityksissä?
2) Miten osallistuminen, osallisuus ja osallistumattomuus on kulttuuripolitiikassa määritelty ja miksi kulttuuriin osallistuminen on nostettu kulttuuripolitiikan kärkeen?
3) Millaisin keinoin kulttuuriin osallistumista ja osallisuutta on pyritty lisäämään?

4) Minkälaisesta osallistumisesta saadaan helposti tietoa ja minkälaisesta ei saada ja miksi?
5) Millainen yleiskuva kulttuuriin osallistumisesta, osallisuudesta ja osallistumattomuudesta syntyy olemassa olevan tiedon perusteella?

Aiheesta on tuotettu paljon tietoa, mutta kattavaa kokonaisuuden tarkastelua ei ole tehty aiemmin. Selvityksen tavoitteena on luoda kokonaiskuva aiemmasta tutkimuksesta ja toimenpiteistä, joilla osallistumista ja osallisuutta on pyritty edistämään. Tavoitteena on myös tuoda uutta näkökulmaa osallistumiseen ja osallisuuteen keskittyvään kulttuuripolitiikkaan ja kulttuuripolitiikan tutkimukseen. Selvityksessä hahmotetaan erilaisia teoreettisia lähtökohtia ja näkökulmia, joista käsin osallistumisesta, osallisuudesta ja osallistumattomuudesta tehdään tutkimusta, keskustellaan ja myös edistetään erilaisin hallinnollisin toimenpitein, kuten hankkein tai ohjelmin. Tutkimuskirjallisuuden osalta osallistumisen, osallisuuden ja osallistumattomuuden käsitteiden tarkastelussa on sivuttu myös muuta kuin kulttuurisektoriin kiinnittyvää tutkimusta, kuten nuoriso-, liikunta- ja mediatutkimusta sekä sosiaalipolitiikkaan liittyvää tutkimusta. Huomionarvoista on, että monet eri politiikkasektorit jakavat samat kysymyksenasettelut. Kulttuuripolitiikan omia erityispiirteitä ei silti ole selvityksessä sivuutettu.

Selvityksen tavoitteena on myös tuoda varsin laajaan ja moniulotteiseen aiheeseen selkeyttä, jotta siitä käytävässä keskustelussa olisi helpompi suunnistaa. Selvitys esittelee lopuksi mallin, jossa hahmotetaan sitä, miten kulttuuriin osallistuminen, osallisuus ja osallistumattomuus näyttäytyvät julkisen hallinnon näkökulmasta. Malli on tarkoitettu keskustelun herättelijäksi ja edelleen kehitettäväksi. Aiheen laajuuden vuoksi selvityksessä keskitytään erityisesti ajankohtaiseen kotimaiseen tutkimukseen ja hankkeisiin. Myös eurooppalaista tutkimuskirjallisuutta on kartoitettu siltä osin, kun se olennaisesti auttaa hahmottamaan nykykeskustelua.

Kulttuuri nähdään tässä selvityksessä sen laajan määritelmän[1] mukaisesti. Osallistumista, osallisuutta ja osallistumattomuutta lähestytään selvityksessä sellaisesta kulttuuripoliittisesta näkökulmasta, jossa ihmisten nähdään osallistuvan kulttuurielämään, josta osa on julkisesti rahoitettua ja osa ei ole. Keskeiseksi nousevat elämäntapakysymykset, arki ja kokemuksellisuus. Osallistumisen merkityksiä peilataan kuitenkin suhteessa julkiseen kulttuuripolitiikkaan. Taide- ja kulttuurilaitoksiin osallistumista käsitellään siinä määrin kuin se olennaisesti liittyy kysymyksenasetteluun, esimerkiksi sitä miten laitokset ottavat osallistumisen ja osallisuuden huomioon.

Selvityksen aluksi tarkastellaan sitä, miten osallistuminen, osallisuus ja osallistumattomuus on määritelty aiemmissa tutkimuksissa ja selvityksissä (luku 2). Luvussa kolme huomio kiinnite-

1 Kulttuurin käsitteestä puhuttaessa voidaan viitata joko sen suppeaan tai laajaan merkitykseen. Kulttuurin suppea merkitys tarkastelee kulttuuria taiteen näkökulmasta. Kulttuurin laaja näkökulma puolestaan viittaa antropologisempaan, ns. elämäntavalliseen lähestymistapaan. Bennett (1997) määrittää kulttuurin edustavan kaikkia niitä tekijöitä, jotka konstituoivat elämisen kokemuksen.

tään puolestaan siihen, miten osallistumisen, osallisuuden ja osallistumattomuuden teemat on otettu huomioon kulttuuripolitiikassa. Luvussa 3.1 luodaan katsaus toimintaympäristön yleiseen kehitykseen. Osallistumisen, osallisuuden ja osallistumattomuuden kysymysten nähdään jäsentyvän osaksi laajempaa yhteiskunnallista kehitystä. Luvussa 3.2 tarkastellaan kulttuuriin osallistumista, osallisuutta ja osallistumattomuutta suomalaisen kulttuuripolitiikan kehityksen näkökulmasta ja luvussa 3.3 käännetään katse siihen, miten ne ilmenevät keskeisissä kulttuuripolitiikan asiakirjoissa. Lopuksi luvussa 3.4 tarkastellaan sitä, miten puhe kulttuuriin osallistumisesta ja osallisuudesta asemoituu suhteessa taiteen ja kulttuurin julkiseen rahoitukseen.

Neljännessä luvussa luodaan katsaus ajankohtaisiin hankkeisiin ja ohjelmiin, joilla taiteeseen ja kulttuuriin osallistumista on pyritty edistämään. Hankkeet ja ohjelmat ovat jaoteltu kuuteen eri teemaan sen mukaan, minkälaisin tavoittein kulttuuriin osallistumista ja osallisuutta on edistetty. Teemat ovat ”yleisötyö/yleisöyhteistyö”, ”yhteisöllisyys”, ”taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia”, ”kulttuuritoimintaa ikääntyville ja ikääntyneille” sekä ”kulttuuritoimintaa lapsille ja nuorille” ja ”saatavuus ja saavutettavuus”. Viidennessä luvussa tarkastellaan puolestaan sitä, minkälaisesta kulttuuriin osallistumisesta saadaan helposti tietoa. Luvussa 5.1 tutkimustietoa on kartoitettu luokittelemalla se viiteen kategoriaan, jotka ovat deskriptiivinen, selittävä ja motivaatiota selvittävä tutkimus sekä kulttuuripalvelujen saavutettavuuteen ja vaikutuksiin tai vaikuttavuuteen keskittyvä tutkimus. Luvussa 5.2 on tarkasteltu puolestaan sitä, minkälaisesta osallistumisesta, osallisuudesta ja osallistumattomuudesta ei saada tietoa ja miksi. Johtopäätösluvussa tarjotaan yleiskuva kulttuuriin osallistumisesta, osallisuudesta ja osallistumattomuudesta selvityksessä kartoitetun tiedon pohjalta (6.1) ja hahmotetaan lisätutkimuksen tarvetta ja jatkotutkimuskysymyksiä (6.2).

Selvitys[2] on osa Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiössä (Cupore) meneillään olevaa kulttuuriin osallistumiseen ja osallisuuteen keskittyvää hanketta. Selvitystyötä on koordinoinut ohjausryhmä, johon ovat kuuluneet Pasi Saukkonen, Sari Karttunen ja Ritva Mitchell Cuporesta, Mirja Liikkanen Tilastokeskuksesta ja Esa Pirnes opetus- ja kulttuuriministeriöstä. Lisäksi hankkeen puitteissa on järjestetty asiantuntijaseminaareja, joissa teemaa on tarkasteltu eri näkökulmista.[3]

2 Osa selvityksen tuloksista julkaistaan Kulttuuripolitiikan tutkimuksen seuran vuosikirjassa numero 1 ilmestyvässä katsauksessa *Näkökulmia osallistumiseen, osallisuuteen ja osallistumattomuuteen taiteen ja kulttuurin kentällä* (Virolainen, ilmestyy 2015).

3 Kutsuttuina asiantuntijoina seminaareissa ovat toimineet Katri Arnivaara (EVIVA-toimintaohjelma, Turun kaupunki), Timo Cantell (Helsingin kaupungin tietokeskus), Jaani Lahtinen (Gispositio Oy), Tommi Laitio (Nuorisoasiainkeskus, Helsinki), Reetta Sariola (Kulttuurikeskus, Helsinki) ja dosentti Arto Tiihonen.

2 KULTTUURIIN OSALLISTUMISEN, OSALLISUUDEN JA OSALLISTUMATTOMUUDEN KÄSITTEIDEN MONET MERKITYKSET

Osallistumisen, osallisuuden ja osallistumattomuuden käsitteet ovat monimerkityksellisiä ja rajanveto käsitteiden välillä on hankalaa. Nämä käsitteet otetaan tutkimuksissa usein annettuina ja usein keskitytään tarkastelemaan pelkästään taiteisiin osallistumista. Osallistumisesta ja osallisuudesta puhutaan nykyisin paljon ja usein niitä käytetään lähes synonyymeinä (Kangas, Jakonen & Havimäki 2014, 50). Tässä luvussa tarkastelen sitä, minkälaisia määritelmiä käsitteet saavat tutkimuskirjallisuudessa.

2.1 Osallistuminen ja osallistumattomuus

Osallistumisen (*participation*) ja osallistumattomuuden (*non-participation*) käsitteillä voidaan tarkoittaa monia asioita. Osallistuminen voi tarkoittaa sekä yleistä kansalaisosallistumista esimerkiksi yhdistystoimintaan että yksittäisten palvelunkäyttäjien tai asiakkaiden osallistumista palveluprosesseihin. Osallistuminen voi olla kollektiivista ja yksilöllistä. (Matthies 2013, 12.) Kansalaiset voivat osallistua ja vaikuttaa välillisesti edustuksellisena toimintana erilaisissa valtuustoissa ja asiakasraadeissa, mutta myös suoran demokratian keinoin erilaisin aloittein, julkisessa keskustelussa tai perustamalla ryhmiä tai yhdistyksiä. Nykyisin ihmiset osallistuvat myös yhä enemmän sosiaalisen median välityksellä. Tämän nähdään siirtävän valtaa ja toimijuutta ainakin jossain määrin kansalaisille ja palvelujen käyttäjille. Aila-Leena Matthiesin (2013, 12) mukaan usein puhutaan myös alhaalta lähtevästä, paikallisesta ja kokemuksellista tiedosta asiantuntijatiedon rinnalla.

Valtiot ovat olleet kiinnostuneita kansalaisten taiteisiin ja kulttuuriin osallistumisesta jo vuosikymmenien ajan ja sillä on nähty olevan poliittista merkitystä. Taiteisiin ja kulttuuriin osallistumista on tutkittu paljon. Inga Kalvinan (2004, 42) mukaan kulttuuriin osallistumisen käsite viittaa tietynlaiseen sosiaaliseen toimintaan, osallistumiseen sosiaalisiin käytäntöihin, jotka tietyssä sosiaalisessa kontekstissa nähdään kulttuurisena. Goran Tomkan (2013, 261) mukaan kulttuuriin osallistuminen on monialainen kulttuurinen, psykologinen ja sosiaalinen toimintamuoto, joka sisältää yksilöiden kyvyn ilmaista itseään, käyttää luovaa potentiaaliaan sekä ymmärtää ja vaikuttaa ympäristöönsä, jossa he elävät. Keskeisiä kulttuuripoliittisia kysymyksiä ovat muun muassa, kuka tekee aloitteen osallistumiseen, kuka ohjaa sitä, kenellä on valtaa muokata sitä ja mistä syystä (ibid.).

Mirja Liikkasen (2005a, 67–68) mukaan erilaisissa tilaisuuksissa käymistä on pidetty osoituksena kansalaisuudesta ja osallisuudesta yhteiskuntaan vastakohtana yksityiselle ja kotiin jäämisestä. Yleisön paikka ja koostumus ovat kuitenkin historian saatossa muuttuneet ja uusia yleisönä olemisen muotoja on kehittynyt. Yleisön käsitteen rinnalle on tullut muita käsitteitä kuten käyttäjä, osallistuja, kansalainen, kuluttaja ja asiakas (esim. Puustinen 2011, Kaitavuori 2012, Balling & Kann-Christensen 2013). Taide- ja kulttuurilaitosten sekä -tilaisuuksien ja -tapahtumien yhteydessä puhutaan lisäksi kävijyydestä ja ei-kävijyydestä (Lindholm ym. 2008, 5.) Keskustelua on herättänyt myös kulttuurin käyttäjiin liittyvä ”kulttuurisesti kaikkiruokaisten” (*omnivore*) käsite (ks. esim. Kahma & Toikka, 2012, 128–129; Peterson, 2005, 263–264). Sillä viitataan laajaan ja monipuolisen kulttuurin kulutukseen erotuksena perinteiseen kulttuuriosallistumisen jaotteluun korkeakulttuuriin ja populaarikulttuuriin.

Katri Halosen (2011, 28) mukaan viimeisten 20 vuoden aikana kuluttaja on nostettu yhä tärkeämmäksi kulttuurituotannon kentän toimijaryhmäksi, joka vaikuttaa omalla toiminnallaan koko kulttuurituotannon kenttään ja joissakin tapauksissa myös osallistuu siihen kiinteästi. Tämä näkyy etenkin yleistyneessä arvoketjuajattelua painottavassa diskurssissa, jossa kulttuurin tuotanto nähdään kokonaisprosessina taiteellisen luomisprosessin myötä syntyvän artefaktin tai teon saattamisena yleisön tai kuluttajan saataville. Joskus arvoketju esitetään myös arvoympyränä, jonka voi Raija-Leena Loisan (2003, 203) mukaan tulkita painottavan käyttäjien tai kuluttajien panosta entisestään. Halosen (2011, 28) mukaan arvoketjuajattelun ja markkinoistumisen näkökulmassa korostuu arvoketjun loppupäässä oleva kuluttaja-asiakas. Julkisen sektorin ja markkinoiden välisen suhteen muutos on tuonut esiin julkisten palvelujen markkinasuuntautuneen tuottamisen, jolloin kansalaisen ja asiakkaan rinnalla on ryhdytty puhumaan kuluttajasta ja ”valinta” on muodostunut avainkäsitteeksi. Muutos on nostanut uudelleen esiin kaksi keskeistä kysymystä: kuka tietää, mitä yleisö haluaa ja kenellä on valta määritellä yleisön tarpeet. (Kangas & Ruokolainen 2012, 13–14.)

Kulttuuriin osallistumisen edistäminen on ollut pitkään osa länsimaisten yhteiskuntien demokratisaatioprosessia. Kulttuuriteorian näkökulmasta kulttuuriin osallistumisen käsitteen historiallinen kehitys on nähty myös kamppailuna legitiimeistä oikeuksista kulttuuristen resurssien omaksumiseen, jakeluun ja käyttöön hallitsevien ja hallittavien väestöryhmien välillä. Sosiologi Pierre Bourdieun (1989) teoriassa kulttuuriin osallistuminen nähdään tärkeäksi välineeksi sosiaalisessa erottautumisessa, sisällyttämisessä (*social inclusion*) ja ulossulkemisessa (*social exclusion*). Päämääristä ja näkökulmasta riippuen kulttuuriin osallistumisesta on käytetty termejä kuten ”taiteisiin osallistuminen”, ”taiteisiin ja kulttuuriin osallistuminen, ”osallistuminen kulttuuriaktiviteetteihin”, ”osallistuminen kulttuurielämään” tai ”osallistuminen (kävijyys) ja kulttuurin kulutus”. Painotukset ja näkökulmat ovat vaihdelleet sekä teoreettisessa tutkimuksessa että politiikkadokumenteissa seuraten kulttuuripoliittista retoriikkaa kulttuurin käsitteestä ja kulttuuriin osallistumiselle annetuista merkityksistä. (Kalvina 2004, 45.)

Tarkasteltaessa kulttuuriin osallistumista ja kulttuurin harrastamista kulttuuri- ja vapaa-ajan politiikka voidaan Mirja Liikkasen (2003) mukaan jakaa karkeasti kahtia. Yhtäältä voidaan puhua elinkeino- ja ammattipolitiikasta ja toisaalta väestöön kohdistuvasta politiikasta. Kulttuuripoliittisen elinkeino- ja ammattipolitiikan kohteena ovat kulttuurin ja taiteen ammattilaiset sekä kulttuuri-instituutiot. Perinteisesti olennainen osa tätä politiikan lohkoa on ollut tulosten arvottaminen, ”korkeatasoisen kulttuurin ja hyvän taiteen” tuottaminen. Väestöön kohdistuva politiikka jakautuu puolestaan kahtia sen suhteen, mitä keinoja politiikan toteuttamiseksi on. Välillisiä keinoja vaikuttaa ovat esimerkiksi julkisten menojen kohdentaminen kulttuuripalvelujen tasavertaiseksi tarjoamiseksi kirjastojen kautta, tai tukemalla harrastusmahdollisuuksia tai niihin liittyviä järjestöjä ja yhteisöjä. Välittömiksi keinoiksi voidaan ajatella puolestaan kasvattaminen, suostuttelu, moralisointi ja neuvottelu. Myös kontrollointia voidaan käyttää joissakin tapauksissa, kuten lasten ja nuorten kohdalla. (Ibid.)

Cecilia von Brandenburg (2008, 19) jaottelee taiteen toiminnan kolmeen ryhmään, käyttäen apunaan Reijo Viitasen (1999) raporttia: 1) kulttuurin kuluttaminen (käynti esim. elokuvissa, teatterissa, konserteissa tai taidenäyttelyissä tai musiikin kuuntelu kotona), 2) kulttuurin omakohtainen harrastaminen (esimerkiksi käsitöiden tekeminen, kirjoittaminen, sovittaminen, laulaminen, näytteleminen tai kuvataiteiden harrastaminen), 3) taide- ja kulttuuritoiminnan yksilöä, yhteiskuntaa ja ympäristöä tutkiva ja uutta tietoa luova käytäntö. Kulttuuriin osallistuminen määritelläänkin tutkimuskirjallisuudessa usein erilaisten jaottelujen mukaan ja tyypillisiä ovat olleet jaottelu vastakohtaisuuksien mukaan aktiivisiin – passiivisiin, korkeaan – matalaan kulttuuriin sekä professionaaliseen tai amatööritoimintaan. UNESCOn kulttuuriosallistumisen mittaamista käsittelevän käsikirjan (UNESCO 2012, 19) mukaan kulttuurin osallistumisen tarkastelussa perinteinen jaottelu aktiivisen ja passiivisen osallistumisen välillä voi olla riittämätön ja olla myös kielisidonnaista. Yleisesti käytetty osallistumisen (*participation*) käsite kattaa sekä kävijyyden/läsnäolon (*attendance*) että ”ottaa osaa johonkin” -käsitteen (*taking part*). Kulttuuriin osallistumista voidaan tarkastella myös luovana tai vastaanottavana osallistumisena. Luovalla tarkoitetaan tässä yhteydessä taiteen tekemistä ja luomista, taidetoiminnan organisoimista ja tuottamista sekä fasilitointia, ja se viittaa aktiiviseen sitoutumiseen (*engagement*). Siihen sisältyy myös välittäminen, hankkiminen ja osallistumisen mahdollistaminen, esimerkiksi elokuvien levitys, kuratointi ja perheen kannustava osallistuminen. Vastaanottava osallistuminen sisältää puolestaan kulttuurin, vapaa-ajan tapahtuman tai tuotteen vastaanoton, käytön, ostamisen tai havainnoinnin. (UNESCO 2012, 19.)

Yhden määritelmän mukaan kulttuuriin osallistumista voidaan hahmottaa kolmijaon mukaan käymiseen/vastaanottamiseen, harrastelijoiden esityksiin/tuottamiseen ja vuorovaikutukseen. Sen voidaan nähdä viittaavan harrastelijoiden tai maksuttomaan toimintaan vastakohtana kuluttamiselle, jossa kuluttaja suorittaa rahallisen korvauksen. Siihen ei nähdä kuuluvaksi työllistävää toimintaa esimerkiksi siinä mielessä, että työskentely museo-oppaana ei ole osallistumista. (UNESCO 2012, 19.) Euroopan kulttuuritilastojen verkoston ESSnet-Culture (2012, 234)

raportin mukaan kulttuuriin osallistumista voidaan tarkastella myös siitä näkökulmasta, että tapahtuuko se tosielämässä, välillisesti vai digitaalisena osallistumisena. (ESSnet 2012, 234.)

Gitte Ballingin ja Nanna Kann-Christensenin (2013, 69) mukaan tanskalaisissa kulttuuriosallistumista kartoittavissa tutkimuksissa käyttäjät (*user*) on perinteisesti nähty aktiivisina ja ei-käyttäjät (*non-user*) passiivisina. Aktiivisuus liittyy siihen, onko henkilö käynyt taide- ja kulttuurilaitoksissa, lukenut, nähnyt, käyttänyt tai kuunnellut erilaisia medioita tai osallistunut urheilu- tai muunlaisiin vapaa-ajan aktiviteetteihin. Tieto- ja informaatioteknologian kehityksen myötä käyttäjän käsite perinteisessä mielessä on saanut uusia merkityksiä. Pier Luigi Sacco (2011, 2–6) kuvaa kulttuuriin osallistumisen murrosta kolmen käsitteellisen aikakauden avulla. Esiteollista aikaa kuvaavalla Kulttuuri 1.0 aikakaudella osallistumista luonnehti mukauttaminen korkeakulttuuriin. Osallistuminen oli silloin rajoitettua ja passiivista eikä kulttuuria nähty taloudellisesti merkittävänä sektorina. 1900-luvun alusta alkaneella Kulttuuri 2.0 aikakaudella osallistumista kuvasi puolestaan pääsy markkinoille, mutta tuotannon teknologiat olivat tuolloin vielä kalliita. Siirtymä kapeasta kulttuurin käsitteestä (*Bildung*) laajempaan kulttuuridemokratian idean mukaiseen käsitteeseen nosti ”osallistujan” keskiöön (Balling & Kann-Christensen, 2013, 68). Yleisöt kasvoivat, mutta osallistuminen oli yhä passiivista. Saccon mukaan nykyaikaa voisi luonnehtia 3.0 aikakaudeksi, jolloin osallistuminen viestii yhteisöön kuulumisesta ja se on yleistä ja aktiivista. Keskeinen muutos on yleisöjen muuttuminen ammatinharjoittajiksi. Passiivisuus on Saccon (2011) mukaan korvautunut tai sen pitäisi korvautua aktiivisuudella.

Mikko Villin (2014, 327) mukaan yleisön käsite on sosiaalisen median yhteydessä ongelmallinen, sillä vain osa sosiaalisessa mediassa vietetystä ajasta on yleisönä olemista. Hänen mukaansa kasvava osa sosiaalisen median suhteista liittyy erilaisiin tekemisen muotoihin (ibid.). Mediatutkimus määritteleekin käyttäjän joko jakajana (*contributor*) tai tarkkailijana (*lurker*). Osallistuminen jakajana tarkoittaa aktiivista sisällön lisäämistä, ei niinkään kiinnostuksen osoittamista sisältöä kohtaan, mikä on luonnehtinut perinteistä kulttuuriin osallistumisen mallia.[4] Teknologisen kehityksen ja uusien viestintävälineiden käyttöönoton myötä taide- ja kulttuurilaitosten käyttäjiä voikin Ballingin ja Kann-Christensenin (2013, 69) mukaan luonnehtia passiivisiksi tarkkailijoiksi, kun aktiivinen osallistuminen puolestaan tarkoittaa jakamista ja luomista muiden kanssa. Tällainen jaottelu ei tosin selitä kovin hyvin tilannetta, jossa perinteisessä mielessä ymmärretty passiivinen käyttäjä ”jakaa” kokemustaan jälkikäteen sosiaalisesti – jopa sosiaalisen median kautta. On myös syytä huomioida, että vain pieni osa esimerkiksi sosiaalisen median käyttäjistä toimii Ballingin ja Kann-Christensenin määrittelyn mukaisesti jakajina – käyttäjien enemmistö koostuu ”tarkkailijoista”: katselijoista, lukijoista ja kuuntelijoista (Villi 2014, 331). Markkinaorientoituneessa yhteiskunnassa käyttäjä saa myös asiakkaan roolin (Balling & Kann-Christensen 2013, 74).

4 Bjarki Valtyssonin (2010) mukaan tätä muutosta voidaan kuvata siirtymänä *kohdeorientoituneesta* kulttuurista *jakamisorientoituneeseen* kulttuuriin.

Osallistumista voidaan myös tarkastella yksilöön ja rakenteisiin liittyen. Anita Kankaan, Olli Jakosen ja Sari-Minna Havimäen (2014, 50) mukaan yksilön toiminta on osallistumisessa lähtökohta, mutta yhtä keskeisiä ovat myös osallistumisen mahdollistavat yhteiskunnalliset mekanismit, jotka liittyvät valtaan ja vallankäyttöön. Englanninkielinen *empowerment*-käsite käännetään usein valtaistumiseksi tai voimaantumiseksi. Suomennoksien perusteena on siten joko valta-käsite tai voima-käsite[5]. (Siitonen 1999, 83.) Alun perin merkitykseltään sortoa vastustavaa toimintaa kuvaavan käsitteen juuret ovat angloamerikkalaisessa eri vähemmistöjen epätasa-arvoa käsittelevässä keskustelussa. Freireläinen pedagogiikka (Freire 1972) ja Augusto Boalin teoria ovat luoneet keskeisen perustan aktivointimenetelmien kehittämiselle 1960- ja 70-luvulta aina nykypäivään saakka (Kangas ym. 2014, 60). Tällaisen ”sosiokulttuuriseksi innostamiseksi” kutsutun toiminnan tavoitteena oli ihmisten tasa-arvon lisääminen, sosiaalisen nousun ja ihmisten elämänlaadun paraneminen. Etenkin Anglosaksisissa maissa toiminta suuntautui yhteisötaiteen käyttöön. (von Brandenburg 2008, 36.) Yhteisötaide on laaja-alainen ilmiö, joka sisältää useita toisistaan eriäviä suuntauksia.[6] Yhteisötaidetta (*community art*) luonnehtii taiteilijan ja yhteisön kohtaaminen. Keskeistä yhteisötaiteessa on yleisön tai osan yleisöstä osallistuminen taideteoksen tekemiseen. Syntyneen taideteoksen ohella jo yhteistyö sinänsä voidaan ymmärtää taiteeksi, jatkuvaksi performanssiksi. Yhteistyön osapuolten pyrkimyksenä on usein kiinnittää huomiota poliittisiin aiheisiin, kuten etnisten vähemmistöjen asemaan tai ympäristökysymyksiin. (Kantonen 2005, 49–51.) Jing Yang (2015) on tutkinut väitöskirjassaan hyötysuuntautuneen yhteisöllisesti osallistavan taiteen käsitettä. Se kuvaa erityistä taiteen osallistavaa suuntausta eli taitelijoiden ja taidekasvattajien osallistumista sekä sosiaalityön kokeiluihin että sosiaalityöntekijöiden tehtäviin. Hyötysuuntautuneissa osallistavissa taidehankkeissa tarjotaan konkreettisia ratkaisuja sosiaalisiin ongelmiin kehittämällä osallistujille taidepainotteisia palveluja. Yang on tutkimuksessaan analysoinut muun muassa Jyväskylässä perustettua Kulttuuriluotsit-projektia.

Osallistumista voidaan tarkastella myös ajallisesta näkökulmasta taidekasvatuksen eri muotoina. Viivi Seirala (2012) erottaa taidekasvatuksesta eri muotoja pitkäkestoisesta tavoitteellisesta toiminnasta satunnaiseen taide- ja kulttuuripalvelujen käyttöön. Pitkäkestoista, tavoitteellista toimintaa kuvaa taideopetus, jossa osallistuminen on säännöllistä ja se antaa osallistujalle valmiuksia hakeutua myöhempiin opintoihin. Osallistuja toimii itse ja opinnot arvioidaan. Opetus perustuu opetussuunnitelmiin. Esimerkkinä taideopetuksesta voidaan mainita taiteen perusopetus, peruskoulun, lukion ja ammatillisen peruskoulutuksen taide- ja taitoaineet sekä tutkintoon johtava taide- ja kulttuurialan koulutus. Toinen taidekasvatuksen muoto on taide-

5 Siitosen (1999, 82) mukaan *empowerment*-käsitettä on lähestytty tutkimuksessa monista lähtökohdista ja sen on saanut useita eri määritelmiä. Sitä on käytetty erityisesti kasvatustieteessä ja yhteisöpsykologian, sosiologian, hoitotieteen sekä liike-elämän tutkimuskirjallisuudessa. Voimaantumisen käsite tuli suosituksi 1980-luvun puolivälissä ihmisten hyvinvointia edistävien hankkeiden kautta. *Empowerment*-keskustelun painopiste siirtyikin vuosituhannen taitteessa valtakysymyksistä voimaantumisen ongelmaan. Tähän oli vaikuttamassa erityisesti työssä uupumisen ja jaksamisen ongelmat. Myös tarve oppivien organisaatioiden kehittämiseen, luovuuden ja riskinottokyvyn painottuminen sekä ongelmat hyvinvointiyhteiskuntien ylläpitämisessä vaikuttivat tähän. (Siitonen 1999, 84.)

6 Yhteisötaiteen käsitteistä ja merkityksistä ks. lisää Kantonen 2005, 49–80.

harrastus, jota kuvastaa lyhytkestoinen eri taiteenaloihin tutustuminen. Taideharrastukset ovat ohjattua toimintaa, jossa osallistuja toimii myös itse. Osallistumista ei kuitenkaan arvioida. Esimerkkinä tästä ovat museoiden, teattereiden ja orkestereiden yleisötyö, kirjastojen lukupiirit yms., aamu- ja iltapäivätoiminta, kuorot, harrastajateatterit yms. Kolmantena taidekasvatuksen muotona voidaan pitää taide- ja kulttuuripalvelujen käyttöä. Palveluihin osallistutaan kuulijana, katsojana tai kävijänä, ja toimintaa luonnehtii yleensä Itsekseen harrastaminen ilman ohjausta. Osallistuminen ja harrastaminen voi olla satunnaista. Esimerkkinä tästä ovat taidelaitoksissa, tapahtumissa ja kirjastoissa käynnit sekä kotona harrastaminen. (Seirala 2012, 6.) Eri taidekasvatuksen toiminnan muotojen järjestämisestä ovat vastuussa sekä kunnat, yksityiset toimijat, seurakunnat sekä kolmas sektori. Kunnan rooli on kuitenkin keskeinen, ja toiminnot sijoittuvat usein useamman kuin yhden hallintokunnan alaisuuteen. (Ibid.)

Osallistumisen käsite sisältää implisiittisesti osallistumattomuuden käsitteen. Kaisa Kärjen (2013) mukaan osallistumattomuus on moniulotteinen ilmiö ja ihmiset viestivät eri asioita osallistumattomuudellaan. Osallistumattomuus voi olla esimerkiksi tietämättömyyttä, tahdonheikkoutta, välinpitämättömyyttä, reaktio vähäisiin toiminnan mahdollisuuksiin, tilanne, jossa on liikaa vaihtoehtoja tai aktiivista vastarintaa kulttuuripoliittisia instituutioita kohtaan eli ns. systeemistä kieltäytymistä (Kärki 2013). Tutkimuskirjallisuudessa osallistumattomuuden tarkastelu kohdistuu kuitenkin usein ei-kävijöiden tarkasteluun taide- ja kulttuurilaitoksien kontekstissa ja tätä selittävien erilaisten sosio-demografisten tekijöiden tarkasteluun. Osallistumattomia kuvaavat esimerkiksi matala koulutus- ja tulotaso, nuori ikä sekä kulttuuriharrastusten vähyys lapsuudessa. Osallistumattomissa on myös useammin miehiä. Vähemmän huomiota on kiinnitetty siihen, että ei-kävijyys ei välttämättä ole pysyvä ominaisuus vaan voi olla sidoksissa tiettyyn elämänvaiheeseen, kuten pienten lasten vanhemmuuteen, työttömyyteen, sitovaan ansiotyöhön tai koettuun terveydentilaan. (Ks. luku 5.1.)

Ballingin ja Kann-Christensenin (2013, 67) mukaan ei-käyttäjän käsite on melko heikko selittäjä. Niin sanotut ei-käyttäjät voivat olla hyvin aktiivisia kulttuuriin osallistujia, jotka eivät kuitenkaan käytä perinteisiä taide- ja kulttuurilaitosten palveluja. Heidän kulttuuriaktiviteettinsa sijoittuvat ei-institutionaalisiin tiloihin, kuten internetiin, kaduille ja muihin epämuodollisiin paikkoihin. (Ibid.) Jotta median aktiivisia osallistujia (*contributor*) ei leimattaisi ei-käyttäjiksi, tulisi tunnistaa se, että käyttäjät toimivat nykyään monissa rooleissa tuottajina, jakajina ja asiakkaina. Sen sijaan, että selvityksissä selvitetään sitä, että mitä ja kuinka paljon, Ballingin ja Kann-Christensenin (2013, 75) mukaan tulisi kysyä, myös kenen kanssa ja miksi.

2.2 Osallisuus

Osallisuus on osallistumisen ohella moninainen ja vaikeasti rajattava käsite. Osallisuudesta käytetään englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa usein käsitteitä *social inclusion* tai *engagement*. Useissa tutkimuksissa englannin kielen *participation* käännetään myös osallisuudeksi. Tomi Kiilakosken, Anu Gretschelin ja Elina Nivalan (2012, 15) mukaan osallisuuden käsitteelle ei ole löydettävissä selkeätä vastinetta tieteen valtakielillä ja siksi sen määrittelyssä Suomessa on jotakin kotoperäistä, suomalaiseen yhteiskuntaan kytkeytyvää. Osallisuudella kuvataan usein yhteisöllisyyttä, kuulumista, osallistumista yhteisön tai yhteiskunnan toimintaan. Pekka Mykrän (2014, 87) mukaan nykymuotoinen osallisuuskeskustelu on 2000-luvun ilmiö. 2000-luvulla on vaikea löytää hyvinvointiin liittyvää lainsäädäntöhanketta tai julkishallinnon toimenpideohjelmaa, jossa osallisuus käsitteenä ei olisi vahvasti mukana. Mykrän mukaan aiemmin puhuttiin osallistumisesta, mutta viime vuosina osallisuudesta on tullut yhä vahvemmin ylätason yleiskäsite. (Mykrä 2014, 89). Helka Raivion ja Jarno Karjalaisen (2013, 12) mukaan tämä kattomääritelmä kerää alleen erilaisia lähestymistapoja ja näkökulmia käsitteineen. Heidän mukaansa osallisuus hahmottuu 2010-luvun politiikka- ja hyvinvointiohjelmissa samanaikaisesti sekä tavoitteeksi että keinoksi lisätä ja edistää yhteiskunnan tasa-arvoa ja sosiaalista koheesiota. Raivion ja Karjalaisen mukaan oletuksena on, että osallisuutta lisäämällä kasvatetaan yksilötason hyvinvointia, mikä puolestaan näkyy koko yhteiskunnassa sosiaalisena kestävyytenä, eheytenä sekä luottamuksen lisääntymisenä. Ari-Veikko Anttiroikon (2003, 16–17) mukaan osallisuuden käsitteen viehätysvoimaa lisännyt tekijä on sen tulkinnallinen laveus verrattuna osallistumisen käsitteeseen. Hänen mukaansa osallistuminen on toiminnallinen käsite, kun taas osallisuus on vahvasti kokemuksellista ja jaettua, eikä sen laajuutta tai ilmenemistä voida paljastaa pelkästään toiminnallisten käytäntöjen tai osallistumismuotojen kautta. Kyseessä on siten syvällisempi, yksilön identiteettiin paikantuva kokemus tai tunne jäsenyydestä yhteisössä ja mahdollisuudesta olla vaikuttavasti mukana yhteisöllisissä tai laajemmissa yhteiskunnallisissa prosesseissa. (Anttiroiko 2003, 16.)

Osallisuutta voidaan kuvata kolmen tason avulla. Osallisuus voidaan määritellä laajasti 1) kuulumiseksi johonkin yhteisöön, 2) yhteisössä toimimiseksi sekä 3) kokemukseksi yhteisöön kuulumisesta ja omasta merkityksestä yhteisön jäsenenä. (Kiilakoski ym. 2012, 252.) Osallisuuden käsitteen yhteydessä puhutaan myös vaikuttamisesta ja silloin osallisuus nähdään mahdollisuutena vaikuttaa omaan lähiympäristöön, itseä koskevaan päätöksentekoon ja itseä koskeviin asioihin. Nuorisotutkimuksessa osallisuudelle on tarjottu teoreettisesti toisistaan poikkeavia merkityksiä. Osallisuuden voi nähdä käsitteenä sisältävän sekä poliittisia että sosiaalisia ulottuvuuksia. Osallisuuden erilaiset tulkinnat eivät sulje toisiaan pois, mutta niiden institutionaalisten perustojen erilaisuus kannattaa huomioida.

Poliittisessa ulottuvuudessa demokratia, aktiivinen kansalaisuus ja päätöksentekojärjestelmä ovat ensisijaisia (Paju 2008, 13). Poliittinen toiminta edellyttää Kiilakosken ym. (2012, 252) mu-

kaan paitsi vastuuta ja virallista mandaattia, myös halua ja kykyä toimia sekä kokemusta siitä, että on tullut otetuksi vakavasti. Poliittista ja demokraattista toimintaa voidaan jäsentää monin tavoin ja tässä mielessä osallisuus voidaan nähdä laajasti ulottuvan valtion ja kunnan virallisista tahoista kansalaistoimintaan. Petri Pajun (2008, 13) mukaan osallisuuden puute tästä näkökulmasta viittaa huoleen kansalaisyhteiskunnan rapautumisesta. Näin ymmärrettynä osallisuuden vastakohtana on enemmän passiivisuus kuin osattomuus. Aktiivisuuden voidaan nähdä olevan enemmän tahdon ja toimintamahdollisuuksien kuin köyhyyden tai syrjäytymisen asia. (Ibid.)

Suomalaisessa lainsäädännössä on pitkään korostettu kansalaisen osallistumista ja vaikuttamista. Suomen perustuslain 14. pykälässä tämä ilmaistaan seuraavasti: ”*Julkisen vallan tehtävänä on edistää yksilön mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan ja vaikuttaa häntä itseään koskevaan päätöksentekoon*” (Suomen perustuslaki 731/1999, 14§). Osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien turvaaminen on kirjattu myös kuntalakiin (365/1995, 27§, 28§, 31§) ja nuorisolakiin (72/2006, 8 §). Matthieksen (2013, 13) mukaan julkisen vallan ei pidä vain sallia kansalaisten osallistuminen, vaan sen on luotava osallistumiselle edellytyksiä ja huolehdittava siitä, että kaikilla on mahdollisuuksia vaikuttaa. Hänen mukaansa osallistumisen tärkeys on viime vuosina tullut uudelleen esille varsinkin Euroopan unionin kautta. Hankerahoitusohjelmissa edellytetään, että hankkeissa noudatetaan osallistavia toimintatapoja ja huomioidaan eri väestöryhmien näkemykset. Osallisuuden lähikäsite on osallistaminen, jonka voi nähdä kytkeytyvän etenkin osallisuuden poliittiseen ulottuvuuteen. Sillä tarkoitetaan hallinnon pyrkimystä lisätä kansalaisten osallistumista. Osallistamista voidaan pitää käsitteenä institutionaalisesti latautuneena, joka korostaa viranomaisten tai muiden institutionaalisten toimijoiden lähestymistapaa kansalaisosallistumiseen. (Anttiroiko 2003, 18–19.)

Taiteen ja kulttuurin näkökulmasta osallisuuden poliittisen ulottuvuuden voi nähdä toteutuvan ajatuksessa, jossa taide ja kulttuuri nähdään väylinä yksilöiden osallistumiselle kansalaisina demokraattiseen yhteiskuntaan (Fridberg 2003, 351). Tässä korostuu erityisesti kulttuurisen kansalaisuuden (*cultural citizenship*) idea, jossa kansalaisuuden nähdään toteutuvan usein kapeasti ymmärrettyjen poliittisten ja kansalaisoikeuksien rinnalla myös kulttuurisina oikeuksina. Kulttuuripolitiikassa tämä voi tarkoittaa esimerkiksi eri erityis- ja vähemmistöryhmien osallistumisen edistämistä sekä heidän oman kulttuurisen identiteettinsä ja oikeuksiensa tunnustamista ja toteutumista. (Kangas 2012.)

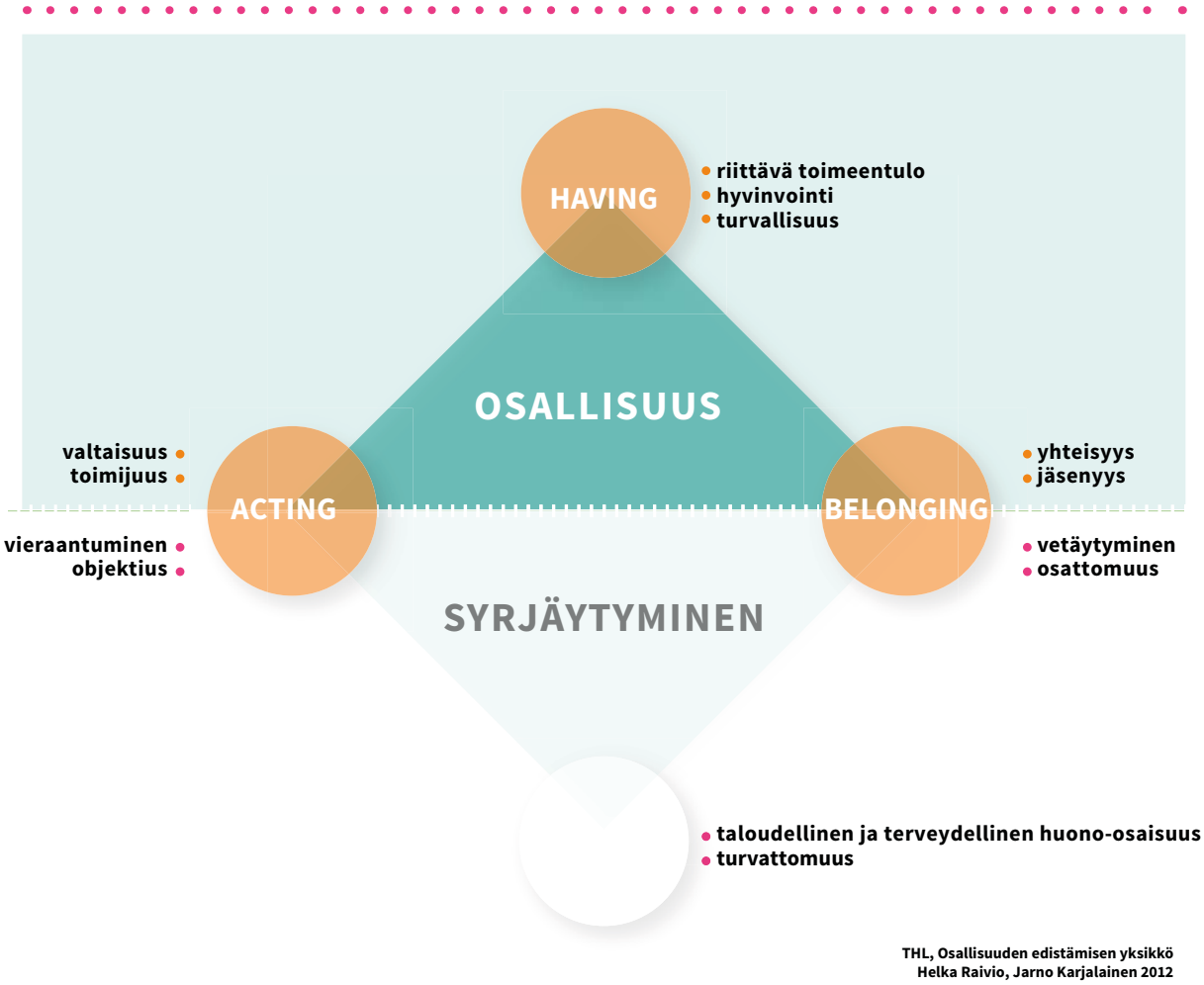
Osallisuuden sosiaalisessa ulottuvuudessa huolehditaan yhteisötasolla yhteisön turvallisuudesta ja toimintakyvystä, ja yksilötasolla yksilön perusturvasta ja mahdollisuudesta elää kansalaisena samanlaisessa elämänmuodossa, jota hän ympärillään näkee (Jämsén & Pyykkönen 2014, 9). Osallisuus yksilötasolla syntyy voimaantumisesta (*empowerment*), identiteetistä ja elämänhallintavalmiuksista. Olennaista tällöin ovat omakohtainen sitoutuminen, omaehtoinen toiminta ja vaikuttaminen omaa elämää koskevien asioiden kulkuun sekä vastuun ottaminen seurauksista. (Ibid.) Sosiaaliseen ulottuvuuteen liittyy syrjäytymisen ehkäisy, jossa keskeistä on

se, millä tavoin luodaan mahdollisuuksia kiinnittää ihmisiä yhteisöön niin, ettei asiaa nähdä vain yksilön kontrolliksi ja itsekontrolliksi, vaan luodaan ihmisille tilaisuuksia olla mukana ympäristössään (Kiilakoski ym. 2012, 251). Paju (2008, 13) huomauttaa, että kun osallisuutta tarkastellaan syrjäytymisen vastaisessa työssä, se on myös mahdollista osoittaa tilastojen (esim. tulonjakotilastot) avulla.

Sosiaalinen osallisuus (*l'inclusion sociale*) sai alkunsa sosiologisena käsitteenä Ranskassa. Se tuli 1990-luvun puolivälissä Euroopan unionin yleiseksi tavoitteeksi ja levisi myöhemmin jäsenmaiden politiikkoihin. Syrjäytyminen (*l'exclusion sociale*) nähtiin tuolloin osallisuuden vastakohtana ja se korvasi köyhyyden käsitteen. (Belfiore 2002, 92.) Eleonora Belfioren (2002, 93) mukaan syrjäytyminen käsitteenä tarjosi laajemman ja monitahoisemman näkökulman köyhyyteen ulkokohtaisen tulojen ja menojen tarkastelun sijaan. Kiinnostus sosiaaliseen osallistumiseen on kasvanut Länsi-Euroopassa työttömyyden ja kansainvälisten muuttoliikkeiden kasvun sekä hyvinvointivaltion supistumispaineiden seurauksena. (Belfiore 2002, 92.) Syrjäytyminen voidaan määritellä prosessiksi, jossa keskeistä on yksilön, perheen tai kokonaisten yhteisöjen ajautuminen yhteiskunnassa tavanomaisena ja yleisesti hyväksyttynä pidetyn elämäntavan, resurssien hallinnan ja elintason ulkopuolelle (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2012). Pasi Moision (2012) mukaan se on myös ulosjäämistä yhteiskunnan perusinstituutioista: työmarkkinoista, perheestä ja ystävistä sekä yhteiskunnallisesta osallisuudesta. Sosiaalisella syrjäytymisellä tarkoitetaan usein tietyissä yhteisöissä ja asuinalueilla ilmeneviä toisiinsa linkittyneitä ongelmia sisältäen matalan koulutus- ja tulotason, huonon terveyden sekä korkean työttömyyden ja rikollisuuden (Kawashima 2006, 56).

Moision (2012) mukaan toimeentulon hankkiminen työmarkkinoilla – tai sen järjestyminen perheen ym. kautta – on keskeisellä sijalla yhteiskuntaan integroitumisessa modernissa yhteiskunnassa. Absoluuttisen puutteen sijaan syrjäytyneiden ongelmina hyvinvointivaltiossa ovat hänen mukaansa elintapasairaudet, päihteet ja mielenterveyden ongelmat, joiden syinä ovat toivottomuus, arvottomuuden tunne ja osattomuus. Raivion ja Karjalaisen (2013, 15) mukaan osattomuuden torjunnassa ja osallisuuden edistämisessä emme ole huolissamme ”itsestämme” tai ”kaikista meistä”, vaan joistakuista muista. Osallisuuden edistämiseen liittyviä toimenpiteitä kohdistetaankin tiettyihin ihmisryhmiin, joista käytetään erilaisia termejä kuten haavoittuvassa asemassa olevat, pitkäaikaistyöttömät, syrjäytymisvaarassa olevat tai jo syrjäytyneet, passiiviset ja poissaolevat. Syrjäytyneiksi leimatut eivät kuitenkaan Raivion ja Karjalaisen mukaan välttämättä pidä itseään syrjäytyneinä. Keskustelussa osallisuudesta onkin läsnä kysymys vallankäytöstä, vallasta määritellä käsitteitä ja luokitella niiden kautta ihmisiä joko osallisiksi tai syrjäytyneiksi. (Ibid.)

Osallisuutta tarkastellaan usein kotimaisessa tutkimuskirjallisuudessa hyvinvoinnin edistämisenä. Kirjallisuudessa viitataan esimerkiksi Erik Allardtin (1976) klassiseen luonnehdintaan hyvinvoinnin rakentumisesta eri ulottuvuuksien – *having* (elintaso), *loving* (yhteisyyssuhteet), *being* (itsensä toteuttaminen) muodostaman kokonaisuuden kautta. Myös Martha Nussbaumin

Kuvio 1.

Osallisuus syrjäytymisen vastaparina (Raivio & Karjalainen 2013, 17).

(2011) teoria inhimillisistä toimintamahdollisuuksista on herättänyt keskustelua. Terveyden ja hyvinvointilaitoksen Osallisuuden edistämisen yksikkö on jäsentänyt tutkimustyössään osallisuutta kolmen ulottuvuuden kautta, joiden juuret ovat Allardtin hyvinvoinnin ulottuvuuksissa (Kuvio 1). Ulottuvuudet ovat a) riittävä toimeentulo ja hyvinvointi (*having*), b) yhteisöihin kuuluminen ja jäsenyys (*belonging*) ja, c) valtaisuus, toimijuus (*acting*). Kuviossa ulottuvuudet muodostavat osallisuuden ja syrjäytymisen kolmiot. Syrjäytymisriski lisääntyy jos jokin osallisuuden ulottuvuuksista on vajaa. Osallisuutta hahmotetaan prosessina, jonka toteutumiseen ja kehityssuuntaan vaikutetaan yhteiskunnallisesti. Osallisuus ei siten ole staattinen tila tai pysyvä ominaisuus ja sen aste vaihtelee muun muassa elämäntilanteiden sekä elämänvaiheiden mukaan. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2012.) Prosessinäkökulma mahdollistaa painopisteen siirtämisen yhteiskunnallisia ja sosiaalisia ongelmia yksilöllistävästä ja syyllistävästä syrjäytymisdiskurssista osallisuuden hahmottamiseen toimintana sekä lisäämiseen yhteiskunnan tehtävänä. Näkökulman mukaan osallisuuden perusta luodaan hyvinvointipolitiikoissa sekä -ohjelmissa, minkä vuoksi siinä ollaan kiinnostuneita lainsäädännön ja politiikkaohjelmien

Taulukko 1. Erilaisten kokemuksellisuuksien laadut ja perustat (Pirnes & Tiihonen 2010, 208).

	Elämys	Merkittävä kokemus	Osallisuuskokemus	Toimijuuskokemus
Laatu	Passiivinen	Merkityksellinen	Aktiivinen	Vaikuttava
Perusta	Oma mielihyvä	Ymmärrys itsestä ja maailmasta	Kuuluminen ryhmään ja toimiminen siinä	Vaikuttaminen omaan ja toisten elämään

implementointitasosta (palvelujärjestelmä) ja sen vaikutuksista yksilötason toimintaan ja käyttäytymiseen (seuraus). (Ibid.)

Kiilakosken, Gretschelin ja Nivalan (2012, 17) mukaan esimerkiksi keskustelu lasten ja nuorten hyvinvoinnista liikkuu usein vain kahdella ulottuvuudella terveyden, turvallisuuden ja materiaalisen hyvän sekä toimivien perhe- ja kaverisuhteiden edistämisen kysymyksissä. Tällöin itsensä toteuttamisen ulottuvuus (*being*) jää vähemmälle huomiolle. Osallistumisen hyvinvointimerkityksien korostamiseksi Kiilakoski ym. (ibid.) ehdottavat, että Allardtin kolmijakoa voisi täydentää nelijaoksi: *having*, *loving*, *being*, *participating*. Tällöin olisi kuitenkin heidän mukaansa muistettava, että suomen kielen käsite osallisuus kuvaa englannin kielen termiä *participation* monipuolisemmin osallisuuden syvällisiä kuulumisen, kiinnittymisen ja vaikuttamisen ulottuvuuksia.

Kulttuuri ja liikunta tuottavat yksilöille kokemuksia ja elämyksiä ja mahdollistavat itsensä toteuttamisen. Esa Pirnes ja Arto Tiihonen (2010) puhuvat kokemuksellisuudesta ja kokemuksellisuuden merkitysperustojen muutoksista (taulukko 1). Taulukon taustalla on kysymys siitä, miten ihminen kokee, ymmärtää ja merkityksellistää kulttuuria ja liikuntaa. Heidän mukaansa erot eri kokemuksellisuuksien välillä on mahdollista ymmärtää merkitysperustojen muutoksina, jossa mielihyväperusteisesta yksilökeskeisyydestä (vasen sarake) siirrytään oikealle liikuttaessa ymmärtävän itsereflektion kautta yhteisöllisen toiminnan tuottamiin osallisuuskokemuksiin ja lopulta vaikuttavan toimijuuden kulttuuria muuttavaan suuntaan. (Pirnes & Tiihonen 2010, 208.)

Pirneksen ja Tiihosen (2010, 207) mukaan elämystyyppinen kokemus on individualistinen ja usein myös passiivinen. Merkittävää kokemusta puolestaan voi luonnehtia eräänlaiseksi dialogiksi yksilön kokemuksien ja sosiokulttuurisen maailman merkitysten kesken. Merkityksellinen kokemus herättää yksilön kysymään ”kuka minä olen?” ja ”mihin minä kuulun?”. Pirnes ja Tiihonen erottavat osallisuuden, kuulumisen johonkin ryhmään ja samaistumisen siihen yhdeksi kokemuksellisuuden alueeksi. Heidän mukaansa osallisuuskokemuksen saaminen vaatii aikaa, jotta yksilön tunteet ehtivät kehittyä ryhmässä. Ryhmän tulee tuntua yksilölle merkittävältä ja turvalliselta, yhteisöltä, jota hän on itse saanut olla muokkaamassa haluamaansa suuntaan. Toimijuus puolestaan on osallisuutta vahvempi kokemuksellisuuden muoto ja itsenäinen elementti, joka syntyy tekemisen kautta. Siinä yhteys kokemuksen, motivaation ja toiminnan välillä on selkeämpää.

Jäsennettäessä kokemuksellisuuden merkitysperustojen muutoksia taulukossa vasemmalta oikealle kokemuksissa tapahtuu samalla muutoksia passiivisesta elämyskulutuksesta kohti aktiivista yhteiskunnallista toimijuutta. (Pirnes & Tiihonen 2010, 208). Pirneksen ja Tiihosen (2010, 209) mukaan kyse on usein myös prosessista, jossa yksilö oppimisen, merkittävien kokemusten ja osallisuuden kautta siirtyy kokemuksellisuudessaan elämyskeskeisyydestä kohti toimijuutta. Heidän mukaansa tulevaisuuden hyvinvointipolitiikan tulisi tunnistaa kokemusten yksilölliset merkitykset ja yhdistää tämä tieto yhteiskuntapoliittisesti määriteltyihin vastuisiin. Jos tarkastelu keskittyy vain yksilötason elämyksiin, hyviin ja huonoihin kokemuksiin, ei silloin saada ote kuin osasta yksilön, yhteisöjen tai yhteiskunnan hyvinvointia. He painottavat osallisuuden ja toimijuuden kokemuksia, jotka rakentavat yksilöistä täysivaltaisia yhteisön ja yhteiskunnan jäseniä. (Pirnes & Tiihonen 2010, 207.)

Osallisuutta voidaan hahmottaa myös palvelujen näkökulmasta ja siitä millainen asema yksilöillä on palvelujen käyttäjinä ja kehittäjinä. Osallistumistutkimuksen klassisena teoreettisena mallina voidaan pitää Sherry R. Arnsteinin (1969) 8-luokkaista osallistumisasteikkoa tai tikapuumallia (kuvio 2). Alimmaisella tasolla on manipulaatio (*manipulation*) ja sitä askelman ylempänä terapia (*therapy*). Näitä tasoja Arstein nimittää ei-osallistumiseksi (*nonparticipation*), sillä niiden tarkoituksena ei ole mahdollistaa ihmisten aitoa osallistumista vaan lähinnä ”kasvattaa” ja ”parantaa” osallistujat. Kolmannella tasolla on tiedonsaanti (*informing*), neljännellä konsultaatio (*consultation*) ja viidennellä yhteissuunnittelu (*placation*). Näistä osallistumismuodoista hän käyttää nimitystä tokenismi, joka viittaa kansalaisten neuvoa-antavaan, ei päätöksentekovaltaa sisältävään rooliin. Kuudennella portaalla on kumppanuus (*partnership*), seitsemännellä delegoitu toimivalta (*delegated power*) ja ylimmällä portaalla kansalaishallinta tai valvonta (*citizens control*). Näitä kolmea vaikuttavinta osallistumismuotoja Arnstein (1969, 217) nimittää kansalaisten itsenäiseksi toimivallaksi päätöksenteossa (*citizen power*). Malli havainnollistaa osallistumisen ja osallisuuden monimuotoisuutta, mutta asettaa osallistumisen eri muodot keskinäiseen hierarkiaan. Tärkeää on tunnistaa etenkin lasten ja alistettujen ryhmien osallistamisesta puhuttaessa myös erilaiset näennäisosallistamisen muodot. Jos palvelujen käyttäjät

Kuvio 2. Sherry Arnsteinin (1969, 217) 8-luokkainen osallistumisasteikko.

osallistuvat vain näennäisesti, eikä heillä ole todellisia osallistumisen mahdollisuuksia, on silloin kyse manipulaatiosta. (Gellin ym. 2012, 150.)

Nobuko Kawashima (2006) on tarkastellut taide- ja kulttuurilaitosten yleisötyön ja sosiaalisen osallisuuden (*social inclusion*) yhteyksiä brittiläisessä kulttuurihallinnossa. Hänen mukaansa täsmällinen sosiaalisen osallisuuden määritelmä ja sen yhteydet kulttuurialan toimijoiden työhön ovat jääneet usein epäselviksi. Kawashima erottaa laitoksissa tehtävän yleisötyön ja osallisuuteen tähtäävän työn jo lähtökohtaisesti toisistaan. Kun laitosten yleisötyö keskittyy ideoihin yleisöistä ja ei-yleisöistä, osallisuuden näkökulma keskittyy puolestaan lähtökohtaisesti syrjäytyneisiin ihmisiin huolimatta siitä, osallistuvatko he taiteisiin vai eivät. Osallistumisen laajuus ja taso eivät siten ole osallisuuden näkökulmasta kiinnostuksen kohteena.

Vaikka osallisuuden näkökulma voidaan nähdä yleisötyönä sen laajassa merkityksessä, on se Kawashiman (2006, 58) mukaan vienyt taide- ja kulttuurilaitokset vieraalle alueelle, jossa niiden tulee pyrkiä tavoitteisiin, jotka ovat olennaisesti luonteeltaan ei-kulttuurisia. Laitoksille on siis ehkä pyritty asettamaan ulkoapäin tehtäviä ja tavoitteita, joita toteuttamaan ne eivät alun perin ole syntyneet. Hannu Niemisen (2014, 39–40) mukaan tällä on suoranaisia vaikutuksia demokratian toimivuuteen, kun laitoksia tarkastellaan tiedon ja jaetun kokemuksen yhteismaina. Nieminen tarkoittaa kokemuksellisilla tai tiedollisilla yhteismailla yhteisesti jaetun tiedon ja kokemusten alueita, jotka ovat periaatteessa kaikille avoimia. Tiedolliset yhteismaat ilmenevät erilaisten sosiaalisten instituutioiden muodossa, kuten kasvatus, koulutus kulttuuri ja taide. Nämä puolestaan saavat muotonsa organisoituina ilmauksina kuten erilaisina laitoksina. (Salminen 2014, 40–42.)

Kawashima hahmottaa Richard Sandellin (1998) jaottelun pohjalta erilaisia yleisötyön ja osallisuuden strategioita museoissa. Yleisötyön alle kuuluvat laajennettu markkinointi (*extended marketing*), maun kehittäminen (*taste cultivation*) ja yleisökasvatus (*audience education*). Sosiaalisen osallisuuden alla ovat puolestaan strategiat kulttuurin käytöstä sosiaaliseen elvyttämiseen (*culture for social regeneration*) sekä sosiaaliseen muutokseen (*culture for social change*). Näiden välimaastoon sijoittuvat osallistavan organisaation (*inclusive organisation*) ja ”etsivän kulttuurityön” (*outreach*) strategiat. (Kawashima 2006, 61.) Kawashiman (2006, 60) mukaan strategia museoista sosiaalisen elvyttämisen edistäjinä velvoittaa museot astumaan oman välittömän toimialueensa yli ja toimimaan sosiaalisella, taloudellisella tai poliittisella ulottuvuudella. Tällainen toiminta saattaa näyttäytyä *outreach*-toimintana yleisötyössä, mutta toiminnan päämäärissä on selvä ero. *Outreach*-näkökulma yleisötyössä tähtää Kawashiman (2006, 60) mukaan osallistujien tunteisiin vaikuttamiseen museon kulttuurisilla resursseilla. Sosiaalisen elvyttämisen strategia sosiaalisen osallisuuden näkökulmasta ei tyydy tähän, vaan tähtää positiivisiin muutoksiin osallistujien elämissä voimaantumisen avulla.

Tarkastellessaan yleisötyön ja osallisuuden yhteyksiä Nobuko Kawashima (2006, 67) erottaa myös kaksi näkökulmaa taide- ja kulttuurilaitosten markkinointimenetelmiin: tuotelähtöinen markkinointi ja kohdelähtöinen markkinointi. Hänen mukaansa laitosten toiminta nojaa yleensä tuotelähtöiseen markkinointiin, jossa kehitetään ensin ”tuote” ja etsitään sen jälkeen väestöstä segmentti, joka saattaisi olla siitä kiinnostunut. Kyse on tällöin suppeasta tuotannon logiikasta. Kohdelähtöisessä markkinoinnissa puolestaan määritellään ensiksi segmentti, jolle tuote halutaan kohdistaa ja etsitään sen jälkeen oikea tuote. Jälkimmäisessä ei ole kyse kompromissien tekemisestä taiteellisen laadun suhteen vaan niiden hyötyjen tunnistamisesta, joita ei-osallistujat etsivät ja sen määrittelystä, pystyykö laitos niitä tarjoamaan. Kawashiman (2006, 67–68) mukaan isommat kulttuurilaitokset yhdistelevät nykyään molempia lähtökohtia, mutta tavoitteena on tällöin lähinnä varjella laitosten ”ydintuotteita” lisäämällä uusia tekijöitä uusien yleisöjen houkuttelemiseksi. Esimerkiksi esitysten tai teosten taltioimisen ja jakelun digitaalisesti laitosten seinien ulkopuolella voi tulkita ”sisäänheittotuotteiksi”, jotka houkuttelevat ihmiset myös paikan päälle. Kun yleisöpohjan laajentaminen ja laajemmat sosiaaliset kysymykset, kuten osallisuus, otetaan aidosti huomioon, kulttuurinmarkkinoinnissa siirrytään Kawashiman mukaan kohdelähtöisen markkinoinnin suuntaan (ibid.).

Reijo Kupiaisen ja Sara Sintosen (2009, 13–14) mukaan digitaalisen ajan kulttuuria voidaan luonnehtia osallistumisen, jakamisen, levittämisen, kierrättämisen, yhteisöllisyyden ja liittymisen käsittein. Omaehtoinen tuottaminen sekä oman ajattelun ja ilmaisun ilmentäminen ovat voimakkaasti astumassa perinteisemmän kulttuurissa olemisen ja elämisen rinnalle. Kupiainen ja Sintonen (2009, 14) kuvaavat tällaista ”osallisuuden kulttuuriksi” (*participatory culture*[7]). Osallisuuden kulttuurissa kynnys omaehtoiseen kulttuuriseen tuottamiseen tai kansalaisvaikuttamiseen on matala, ja kulttuurin jäsenet tuntevat olevansa tärkeitä tekijöitä yhteisöissään (Kupiainen & Sintonen 2009, 14). *Participatory culture* voidaan kääntää suomeksi myös ”osallistuvaksi kulttuuriksi” (Villi 2014, 329). Ballingin ja Kann-Christensenin (2013, 68) mukaan *participatory culture* voidaan nähdä antiteesiksi perinteiselle näkemykselle ei-käyttäjistä passiivisina yleisöinä. Osallistuva kulttuuri tapahtuu institutionaalisten rakenteiden, kuten koulutus- sekä taide- ja kulttuurilaitosten, ulkopuolella ja pohjaa usein populaarikulttuuriin tai viihteeseen. Erilaisten luovuuden muotojen ja kulttuuristen ilmauksien digitalisoituminen on mahdollistanut sen, että käyttäjät voivat käyttää teoksia uudelleen ja jakaa niitä. Tietynlaisena mediakulttuurin muotona se ei ole pelkästään hämärtänyt korkean ja matalan kulttuurin eroja, sekoittanut ammattilaisen ja amatöörin rooleja, vaan on myös vaikuttanut ihmisten suhtautumis- ja käyttäytymistapaan kulttuuria kohtaan. (Balling & Kann-Christensen 2013, 69.) Puhutaan esimerkiksi tuottaja-kuluttajuudesta (*prosumerism*, Toffler 1980) ja käyttäjätuotannnosta (*produsage*, Bruns 2007), jotka

7 *”A participatory culture is a culture with relatively low barriers to artistic expression and civic engagement, strong support for creating and sharing one’s creations, and some type of informal mentorship whereby what is known by the most experienced is passed along to novices. A participatory culture is also one in which members believe their contributions matter, and feel some degree of social connection with one another (at least they care what other people think about what they have created. Forms of participatory culture include: 1) affiliations (memberships, formal and informal, in online communities centered around various forms of media; 2) expressions (producing new creative forms, such as digital sampling, skinning and modding, fan videomaking, fan fiction writing, zines, mash-ups); 3) collaborative problem-solving (working together in teams, formal and informal, to complete tasks and develop new knowledge, e.g. Wikipedia; and 4) circulations (shaping the flow of media (e.g. podcasting, blogging).”* (Jenkins ym. 2006, 3.)

viittaavat sisällön tuotannon ja kulutuksen yhteenkietoutumiseen sosiaalisessa mediassa (Villi 2014, 327). Median uusien muotojen ja käyttäjien muuttuneiden roolien yhteydessä voidaan puhua myös laajennetusta kultuuriteollisuudesta (*extended culture industry*, Schäfer 2011), joka korostaa perinteisen kulttuuriteollisuuden toimijoiden ja käyttäjien välistä yhteistoimintaa ja vuorovaikutusta (Villi 2014, 328–329). Käytetään myös sellaisia uusia käsitteitä kuten joukkoistaminen, joukkorahoitus, osallistavat museot, immersiivinen teatteri ja flash mob (Tomka, 2013, 259–260) sekä sosiaalinen kuratointi (Villi, 2011).[8]

Mona Särkelä-Kukon (2014) mukaan osallisuutta tai osattomuutta määriteltäessä on tärkeää huomioida myös se, minkälaisia vaatimuksia tai odotuksia määrittelijä itse asettaa osallisuudelle. Sisältääkö osallisuuden määritelmä merkityksiä tai rajoja, jotka sivuuttavat jonkin tietyn ihmisryhmän kokemukset osallisuudesta. Särkelä-Kukko peräänkuuluttaa keskustelua siitä, tunnistetaanko ja tunnustetaanko yhteiskunnassamme vain tietynlainen osallisuus (ibid.).

Osallistumisen, osallistumattomuuden ja osallisuuden käsitteillä voidaan tarkoittaa monia asioita. Niihin linkittyy myös joukko muita käsitteitä. Kulttuuriin osallistumisen ja osallisuuden käsitteitä käytetään usein synonyymeina ja käsitteiden merkityksiä ei aina määritellä. Käsitteiden tarkastelussa hahmottuu myös erilaisia puhunnan tasoja ja sfäärejä. Kulttuuriin osallistumisesta ja osallisuudesta voidaan puhua suhteessa yksilöön, yhteisöön ja yhteiskuntaan. Samoin niitä voidaan tarkastella eri sfääreistä käsin, kuten kulttuuri, talous ja politiikka. Kulttuuriin osallistumista ja osallisuutta voidaan tarkastella yksilön näkökulmasta esimerkiksi siinä mielessä, että yksilöiden nähdään saavan kulttuuriin osallistumisesta myönteisiä vaikutuksia elämälleen. Kulttuuria voidaan tarkastella myös esimerkiksi kulttuurin kentän ”sisäisenä” ilmiönä tai sitten aktiivisen kansalaisuuden rakentumisen ja palvelujen sisältöihin vaikuttamisen näkökulmasta, jolloin näkökulma on enemmän yhteiskunnallinen. Se, mitä lopulta tarkoitetaan kun puhutaan osallistumisesta, osallisuudesta tai osallistumattomuudesta, jää usein epämääräiseksi. Kun tarkastellaan osallistumista, kyse on implisiittisesti myös osallistumattomuuden tarkastelusta, vaikkakin päähuomio on useimmiten juuri osallistumisessa.

Uusi teknologia ja sen aikaansaamat muutokset ovat tuottaneet uusia näkemyksiä perinteiseen osallistumiseen ja osallistumattomuuteen. Perinteisesti taide- ja kulttuurilaitoksissa käyvä henkilö on nähty tutkimuksissa aktiivisena, mutta tieto- ja informaatioteknologian kehityksen myötä heidät voi kuitenkin nähdä passiivisina muiden tuotoksien vastaanottajina. Aktiivisina voidaan nykyaikana pitää henkilöitä, jotka jakavat ja luovat sisältöjä muiden kanssa. Julkisten palvelujen käytössä on korostunut etenkin kuntalaisten näkeminen asiakkaina ja kuluttajina.

8 *Joukkoistamisella* (crowdsourcing) tarkoitetaan laajassa merkityksessä toimintamallia, jossa toimeksiantaja hyödyntää yhteisön osaamista tietyssä tehtävässä. *Joukkorahoitus* (crowdfunding) puolestaan viittaa henkilöiden tai organisaatioiden hankkeiden rahoittamiseen keskenään verkostoituvien ihmisten välillä. *Osallistavilla museoilla* viitataan ajatukseen siitä, että museot tuottavat sisältöjä yhdessä kävijöidensä kanssa. *Immersiivisellä*, ”upottavalla” *teatterilla* tarkoitetaan teatterin tekemisen tapaa, jossa esitys ei tapahdu katsojan ulkopuolella, vaan katsoja on asetettu esityksen keskelle. *Flash mob* on tapahtuma, jossa joukko ihmisiä kerääntyy julkiselle paikalle ennalta sovitusti tekemään jotain odottamatonta. *Sosiaalisen kuratoinnin* käsitteellä tarkoitetaan puolestaan sitä, että verkkoympäristön ja sosiaalisen median työkalujen avulla yleisö pystyy suosittelemaan mielenkiintoisia ja merkityksellisiä mediasisältöjä muille.

Osallisuuden voi nähdä käsitteenä sisältävän sekä poliittisia että sosiaalisia ulottuvuuksia, joiden institutionaalisissa perustoissa on eroja. Kun osallisuutta tarkastellaan poliittisen ulottuvuuden kautta, niin ensisijaisiksi nousevat demokratia, aktiivinen kansalaisuus ja päätöksentekojärjestelmä. Kulttuurin näkökulmasta osallisuuden poliittiseen ulottuvuuteen liittyy kulttuurisen kansalaisuuden käsite. Se pitää sisällään kulttuuriin osallistumisen mahdollisuuksien edistämisen mutta myös kansalaisten oikeudet harjoittaa omia kulttuurisia oikeuksiaan. Osallisuuden sosiaalisessa ulottuvuudessa huolehditaan yhteisötasolla yhteisön turvallisuudesta ja toimintakyvystä ja yksilötasolla yksilön perusturvasta ja identiteetin rakentumisesta. Keskustelu syrjäytymisestä ja sen ehkäisemisestä osallisuutta edistämällä voidaan liittää juuri osallisuuden sosiaaliseen näkökulmaan. Hyvinvoinnin näkökulmasta Allardtin hyvinvoinnin ulottuvuuksista (*having*, *loving*, *being*) vähemmälle huomiolle on nuorisotutkijoiden mukaan lasten ja nuorten osallisuuden tarkastelussa jäänyt itsensä toteuttamisen (being) ulottuvuus. Itsensä toteuttamista voi tarkastella kokemuksellisuutena ja erilaisina kokemuksellisuuden merkitysperustoina. Kokemuksellisuus voidaan nähdä prosessina, jossa mielihyväperusteisesta yksilökeskeisyydestä siirrytään ymmärtävän itsereflektion kautta yhteisöllisen toiminnan tuottamiin osallisuuskokemuksiin ja lopulta vaikuttavaan toimijuuteen.

3 OSALLISTUMINEN, OSALLISUUS JA OSALLISTUMATTOMUUS KULTTUURIPOLITIIKASSA

Tässä luvussa tarkastellaan sitä, miten osallistumisen, osallisuuden ja osallistumattomuuden teemat on otettu huomioon kulttuuripolitiikassa. Luvussa 3.1 luodaan katsaus toimintaympäristön yleiseen kehitykseen. Osallistumisen, osallisuuden ja osallistumattomuuden kysymysten nähdään jäsentyvän osaksi laajempaa yhteiskunnallista kehitystä. Luvussa 3.2 tarkastellaan puolestaan sitä, millaisia merkityksiä osallistuminen, osallisuus ja osallistumattomuus saavat kulttuuripolitiikan kehityksen näkökulmasta. Huomio keskittyy etenkin siihen, millaisin päämäärin julkinen kulttuuripolitiikka on pyrkinyt edistämään kansalaisten osallistumista ja osallisuutta ja millaisia muutoksia käsitteissä ja käytänteissä on tapahtunut. Luvussa 3.3. käännetään katse siihen, miten osallistuminen, osallisuus ja osallistumattomuus ilmenevät keskeisissä kulttuuripolitiikan asiakirjoissa. Lopuksi (3.4) tarkastellaan sitä, miten keskustelu kulttuuriin osallistumisesta ja osallisuudesta asemoituu suhteessa taiteen ja kulttuurin julkiseen rahoitukseen.

3.1 Osallistuminen, osallisuus ja osallistumattomuus yhteiskunnallisen kehityksen näkökulmasta

Kiinnostus lisätä kulttuuriosallistumista on osa laajempaa kansalaisten osallistumisen kysymystä yhteiskunnassa. Ulla-Maija Laihon (2000, 21) mukaan Pohjoismaissa käynnistettiin erityisesti 1990-luvulla lukuisia konkreettisia hankkeita kansalaisten osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien lisäämiseksi samoin kuin kunnallisen demokratian ja toimivuuden vahvistamiseksi. Useat hankkeet ja niiden perustana ollut ajattelutapa juonsivat juurensa jo 1970- ja 1980-luvuille. Hankkeita yhdistävänä piirteenä oli huoli kunnallisvaalien äänestysprosenttien laskusta ja kansalaisten osoittamasta vähäisestä kiinnostuksesta kunnallisiin luottamustehtäviin. (Ibid.) Esimerkki tällaisesta hankkeesta oli sisäministeriön koordinoima osallisuushanke, joka käynnistyi vuonna 1997.[9] Hanke perustui pääministeri Paavo Lipposen I hallituksen ohjelmaan, jossa hallinnon kehittämisen tavoitteeksi oli asetettu kansalaisten osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien sekä hallinnon avoimuuden ja julkisuuden lisääminen (Laiho 2000, 1). Ministeriön osallisuushankkeen yhteydessä puhuttiin ”vahvan” kansalaisen vaatimuksesta Euroopan ”uuden järjestyksen” yhteydessä. Järjestelmän, jossa julkisia asioita hoidetaan eräänlaisen neliportaisen järjestelmän muodossa (EU-kansallisvaltio-alue-kunta), nähtiin vaativan kansalaisen

9 Sisäministeriön osallisuushanke asettuu osaksi 1970- ja 1980-luvuilta alkanutta kunnallisen itsehallinnon vahvistamista. Toimenpiteinä olivat muun muassa vapaakuntakokeilu (1989–1996), uuden kunnallishallinnon peruslain, kuntalain, säätäminen (1995), valtionosuusjärjestelmän perusuudistus (1993 alusta) ja osallisuushanke vuodesta 1997 lähtien. (Ryynänen 2000, 8.)

panosta kaikilla tasoilla huolehtimaan julkisen toiminnan kansanvaltaisuuden säilymisestä ja kontrolloimaan julkisen vallan käyttöä. (Ryynänen 2000, 7.)

2000-luvulla Matti Vanhasen I hallituksen (2003–2007) Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma edisti aktiivista kansalaisuutta, kansalaisyhteiskunnan toimintaa, kansalaisten yhteiskunnallista vaikuttamista ja edustuksellisen demokratian toimivuutta. Ohjelman tavoitteena oli lisätä kansalaisten äänestysaktiivisuutta sekä parantaa kansalaisten vaikuttamismahdollisuuksia myös vaalien välillä. Erityistä huomiota kiinnitettiin niihin kansalaisryhmiin, joiden vaikuttamis- ja osallistumisaktiivisuuden taso oli ollut alhainen. (Valtioneuvosto 2014.) Elina Pajulan mukaan (2014, 19) Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman jälkeen on tapahtunut paljon. Osallisuus on rakentunut 2010-luvulla voimakkaasti osaksi erilaisia politiikkaohjelmia. Osallisuus sisältyy keskeisiin valtionhallinnon ohjelmiin (mm. Kaste-ohjelma, Sisäisen turvallisuuden ohjelma) ja lainsäädäntöön (terveydenhuoltolaki, sosiaalihuoltolaki). Oikeusministeriöllä on ollut vahva panos suoran demokratian keinojen etsimisessä. (Pajula 2014, 19–20.) Tällaisia ovat esimerkiksi sellaiset sähköiset palvelut kuten demokratia-fi-palveluun sisältyvät kansalaisaloite.fi-, kuntalaisaloite.fi-, lausuntopalvelu.fi- ja otakantaa.fi-palvelut.[10] Myös vastikään avattu nuorten verkko-osallistumispalvelu *Nuortenideat.fi* on kehitetty oikeusministeriön, opetus- ja kulttuuriministeriön ja Nuorten tieto- ja neuvontatyön kehittämiskeskus Koordinaatin yhteistyönä. Se on valtakunnallinen nuorten vaikuttamispalvelu, jonka avulla nuoret voivat osallistua ja vaikuttaa asioihin. Kunta- ja palvelurakenneuudistuksen (PARAS) kanssa samaan aikaan vuonna 2002 alkoi Opetushallituksen koordinoima nuorten valtakunnallinen osallisuushanke. Osallisuushankkeen (2002–2007) tavoitteena oli ehkäistä nuorten syrjäytymistä sekä edistää osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksia. Hankkeessa oli mukana 37 osahanketta ja yhteensä yli 70 kuntaa. (Vehviläinen 2008.)

Kuntatasolla pohditaan nykyisin sitä, miten kuntalaiset voidaan ottaa paremmin osallisiksi päätöksentekoon. Puhutaan esimerkiksi käyttäjädemokratiasta ja osallistuvasta demokratiasta. Osallistuvan demokratian malli kiinnittää huomiota yhteisön jäsenten sitouttamiseen päätösten valmisteluun, itse päätöksentekoon ja jopa niiden toimeenpanoon. Osallistuvat teoriat pohjautuvat deliberatiiviseen traditioon. (Harisalo, Aarrevaara, Stenvall & Virtanen 2007.) Laajemmin tätä ilmiötä kuvaavana käsitteenä voidaan puhua ”osallistuvasta käänteestä ”(*participatory turn*), joka kuvaa pyrkimystä lisätä kansalaisten osallistumista hallintoon ja päätöksentekoon uusien osallistumisen menetelmien kautta. (ks. Saurugger 2010; Tomka 2012). Osallistumisen ja osallistamisen edistämiseen on kehitetty erilaisia työkaluja, kuten osallistuva budjetointi. Osallistuva budjetointi on kansalaisosallistumisen menetelmä, jonka tavoitteena on ottaa asukkaita mukaan julkisista verovaroista päättämiseen (Osallistuvabudjetointi.fi). Menetelmää käytetään

10 Kansalaisaloite.fi-palvelussa voi osallistua lainsäädännön kehittämiseen. Palvelussa on mahdollisuus tehdä kansalaisaloitteita tai kannattaa toisten aloitteita. Kuntalaisaloite.fi-palvelussa voi vaikuttaa rajatummin oman kunnan asioihin. Palvelussa on mahdollista tehdä kuntalaisaloite tai osallistua toisten aloitteisiin. Lausuntopalvelu.fi-palvelussa voi antaa lausuntoja viranomaisten lausuntopyyntöihin sekä kommentoida muiden antamia lausuntoja. Otakantaa.fi-palvelussa voi vaikuttaa yhteisiin päätöksiin jo valmisteluvaiheessa. Palvelussa voi osallistua avoimiin keskusteluihin tai avata uuden keskustelun.

esimerkiksi asuinalueiden kehittämisessä Tampereen Tesomalla ja Helsingin nuorisoasiainkeskuksen Ruutibudjetissa.

Kuntalaisten osallisuus ja kuntademokratian vahvistaminen ovat läsnä monissa lakiuudistuksissa. Uusi Kuntalaki ja sen myötä uudet velvoitteet astuvat voimaan vuonna 2015. Laki ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalveluista astui voimaan vuonna 2013. Laki pyrkii edistämään ikääntyneen väestön osallisuutta ja mahdollisuutta vaikuttaa elinolojaan koskeviin ratkaisuihin kunnassa. Myös sosiaalihuoltolain uudistuksessa korostetaan asiakkaan osallisuutta ja mahdollisuutta vaikuttaa palvelujen kehittämiseen. (Pyykkönen 2014, 27–28.) Toimenpiteitä osallistavan sosiaaliturvan kehittämiseksi on myös toteutettu. Osallistavalla sosiaaliturvalla pyritään ehkäisemään työikäisten syrjäytymistä ja lisäämään työnteon kannustavuutta sosiaaliturvaa ja osallistavia toimenpiteitä yhteen sovittamalla (Sosiaali- ja terveysministeriö 2014). Puhe osallisuudesta asiakas- ja käyttäjälähtöisyyden yhteydessä viittaa Kankaan ym. (2014, 49) mukaan tarpeeseen tuottaa hyvinvointipalveluja yhä tehokkaammin ja taloudellisemmin. Asiakaslähtöisissä työtavoissa ammattilaiset pitävät asiakasta kumppanina ja yhteisenä tavoitteena on ratkaista asiakkaan ongelma. Palvelun tuottajan näkökulmasta palvelun tuottavuus lisääntyy asiakkaan osallisuuden ja panoksen kautta. Kankaan ym. (ibid.) mukaan erilaiset konsultoivat palvelujen tuottamisen menetelmät – joista palvelumuotoilu on yksi viimeisimmistä – painottavat juuri asiakaslähtöisyyttä. Esimerkiksi Mikkelissä palvelumuotoilua on käytetty osallistamaan asukkaita kaupungin ja sen palvelujen kehitystyöhön (Mikkeli.fi 2014).

3.2 Suomalaisen kulttuuripolitiikan kehitys

Suomalaisessa kulttuuripolitiikassa yhtenä keskeisimmistä tavoitteista on jo pitkään ollut taata kansalaisille mahdollisimman tasa-arvoinen kulttuuripalvelujen tarjonta sosiaalisista, taloudellisista ja alueellisista eroista riippumatta (Ahponen, 1991; Kangas, 1988). 1970-luvulla lanseerattiin käsite ”uusi kulttuuripolitiikka”, joka edelleen vaikuttaa suomalaisen kulttuuripolitiikan rakenteessa. Se pyrki ihmisten aktivoimiseen eri kulttuuritoiminnan muotoihin, kuten osallistumaan kulttuuritoiminnan kehittämiseen ja määrittelemään toimenpiteiden sisältöjä. Kankaan ym. (2014, 60) mukaan ajatuksena oli, että osallistuminen kulttuuritoimintoihin saa ihmiset osallistumaan myös muuten asuinalueensa kehittämiseen. Kulttuuripolitiikan keskeisimmät tavoitteet olivat kulttuurin demokratisointi ja kulttuuridemokratia. Kulttuurin demokratisointi tarkoitti kulttuuritoimintojen hajauttamista ja taidepalvelujen viemistä niiden ulottuville, joita tarjonta ei muuten tavoittanut. (Kangas, 1988, 51.) Kulttuurilaitosverkon ulottaminen lakisääteisen valtionosuusjärjestelmän tuella eri puolille maata on esimerkki tästä ideaalista. Sari Karttusen (2012, 49–50) mukaan saatavuuden (*availability*) käsitettä käytetään usein kulttuurin demokratisoinnin yhteydessä kuvaamaan palvelujen saatavuutta. Puhutaan esimerkiksi kulttuurin alueellisesta saatavuudesta, jolla viitataan alueiden ja niiden asukkaiden väliseen kult-

tuuripalvelujen tarjonnan tasa-arvoon. Alueellisen saatavuuden kannalta kunnat ovat keskeisiä kulttuuripoliittisia toimijoita. Kuntien kyvystä ja innosta hoitaa tätä tehtävää kiristyvässä taloudellisessa ja muuttuvassa tilanteessa on kannettu huolta viime vuosina. (Ibid.)

Kulttuuridemokratia sai puolestaan merkityksensä vaihtoehtoisessa tavassa määritellä kulttuuripolitiikan tavoitteita ja keinoja. Siinä korostuivat ihmisten aktiivisuus, oma-aloitteisuus ja heidän omat käsityksensä tarpeistaan ja kulttuuristaan. (Kangas, 1988, 52.) Vastakohtana kulttuurin demokratisoinnin tavoitteelle kulttuuridemokratiassa kaikki kulttuuri-ilmaisut nähtiin yhdenvertaisina. Taidepolitiikan sijaan alettiin puhua kulttuuripolitiikasta (Kangas, 1988, 241). Esa Pirnes (2008, 158–161) käyttää tästä vaiheesta nimitystä elämäntapaperusteinen kulttuuripolitiikka. Yleisesti käytetty käsite oli tuolloin animointi, jolla kuvattiin kulttuurin myönteisiä vaikutuksia. Kyse oli pyrkimyksestä lisätä yhteisön jäsenten osallistumista yhteisöjen toimintaan. (Pirnes & Tiihonen, 2010, 205.) Kulttuuridemokratian esimerkkiä aluetasolla edustavat laki kuntien kulttuuritoiminnasta ja siihen kytkeytyvä ns. yleiseen kulttuuritoimintaan tarkoitettu lakisääteinen valtionosuus, jota maksetaan asukasluvun perusteella (Karttunen, 2012, 49).

Taiteen autonomiaa korostavasta taidetta taiteen vuoksi -ajattelusta siirryttiin taiteen osallistavia vaikutuksia korostaviin kulttuuripoliittisiin tavoitteisiin ja käytäntöihin, jotka avasivat näkökulmaa laajempaan yhteisölliseen kokemuksellisuuteen, osallistumiseen, osallisuuteen ja toimijuuteen. (Pirnes & Tiihonen, 2010). Puhuttiin myös arjen kulttuurisuudesta. Taustalla oli tutkimuksellinen näkökulma, jossa tunnistettiin ihmisten kulttuurisia ja muita identiteettipolitiikan rakentamiseen, sosiaalistumiseen ja toiminnallisuuteen vaikuttavia tekijöitä uudella tavalla (Pirnes & Tiihonen 2010, 205). Von Brandenburgin (2010, 45) mukaan arjen kulttuurisuus tarkoitti sitä, että ihmiset voivat arkielämässään kokea elämänsä mielekkääksi. Tämä on edellytys henkiselle, fyysiselle ja sosiaaliselle hyvinvoinnille. Suomessa etenkin *Kupoli-kulttuuripolitiikan linjat* -komiteamietintö (1992) vaikutti laajemman kulttuurin käsitteen käyttöönottoon kulttuuripolitiikassa (Liikanen 2010, 30). Pirneksen ja Tiihosen mukaan (2010, 205) käytännössä arjen kulttuurisuuden sijaan käytetään monesti termiä ’taiteen soveltava käyttö’, jolla nähdään usein olevan välittömiä tai välillisiä taloudellisia vaikutuksia. Etenkin taide- ja taiteilijapoliittinen ohjelmatyö (Opetusministeriö 2002) nosti 2000-luvun alussa esiin taiteen soveltavan käytön monilla yhteiskunnan osa-alueilla (Liikanen 2010, 30).

Pirneksen ja Tiihosen (2010, 215) esittämä taulukko (taulukko 2) kuvaa kulttuurin merkityksiä ja kulttuuripolitiikan vaikutusalueita. 1800-luvun alusta 1960-luvulle kulttuuripolitiikkaa luonnehti taide- ja estetiikkaperusteinen näkökulma. Toiminnan motiivina oli innoittuminen ja toiminnan tuloksena taideteos (suoritus). Toiminnan kohteena oli tällöin yleisö/toimiala. Tätä seurasi elämäntapa- ja demokratiaperusteinen kulttuuripolitiikka, joka ajoittui 1970-luvulta 1990-luvulle. Toiminnan motiivina nähtiin tällöin osallistuminen ja tuloksena taideteos/elämäntavat. Toiminnan kohteena oli toimiala/kansalaisyhteiskunta (luokat). 1990-luvulta eteenpäin kulttuuripolitiikkaa voidaan luonnehtia merkitys- ja kulutusperusteiseksi. Toiminnan motiivina voidaan

Taulukko 2. Kulttuurin merkitykset ja kulttuuripolitiikan vaikutusalueet (Pirnes & Tiihonen 2010, 215).

Merkitysalue	Toiminnan motiivi	Toiminnan tulos	Toiminnan kohde	Kulttuuripolitiikka
Taide/ esteettisyys	Innoittuminen	Taideteos (suoritus)	Yleisö/toimiala	Taide- ja estetiikkaperusteinen (noin 1830–1960)
Taide/ kulttuuritoiminta	Osallistuminen	Taideteos/ elämäntavat	Toimiala/ kansalaisyhteiskunta (luokat)	Elämäntapa- ja demokratiaperusteinen (noin 1970–1990)
Arjen kulttuurisuus	Merkityksellisyys	Kokemukset/ hyvinvointi	Arkitoimijuus (ml. kulutus)	Merkitys- ja kulutusperusteinen (noin 1990–)

tällöin pitää merkityksellisyyttä ja tuloksena puolestaan kokemuksia ja hyvinvointia. Toiminnan kohteena on puolestaan arkitoimijuus mukaan lukien kulutus. (Ibid.) Dorte Skot-Hansen (1999, 14) ajoittaa tämän kolmannen kauden alkaneeksi jo 1980-luvulta. Keskeistä sille on kulttuurin välineellisyyttä painottavien perustelujen yleistyminen.

Tanskalaista kulttuuripolitiikan kehitystä analysoinut Anna Scott Sørensen (2014) on hahmottanut uuden kulttuuripolitiikan kehityksen kauden, jonka hän ajoittaa alkaneeksi 2000-luvun puolivälissä. Hänen mukaansa kulttuuripolitiikassa demokratia yhdistyy sosiaalisen vaikuttavuuden (*social impact*) ja lisäarvon (*added value*) käsitteisiin. Niihin sisältyy kulttuurin taloudellisen välineellistämisen kaiku, mutta tällä kaudella niitä käytetään pikemminkin osana sosiaalisiin kysymyksiin keskittyvää retoriikkaa. Hänen mukaansa osallistumisen edistäminen nähdään keinona saavuttaa yhteiskuntaa sosiaalisesti muokkaavia (*socially transformative*) tavoitteita. Toisaalta Suomessa opetus- ja kulttuuriministeriön luovien alojen ja kulttuuriviennin edistämistoimien voi nähdä edustavan edelleen kulttuurista saatavan taloudellisen hyödyn retoriikkaa. Kulttuuripolitiikan erityispiirteenä voidaankin pitää sen kerroksellisuutta, jossa uudet tavoitteet ja ajatustavat kerrostuvat vanhan politiikan päälle. Aiempien kausien tavoitteet ja ajatustavat vaikuttavat siten yhä harjoitetussa politiikassa. (Sokka & Kangas, 2007, 187.)

3.3 Osallistuminen, osallisuus ja osallistumattomuus kulttuuripolitiikan asiakirjoissa

Kulttuuriin osallistuminen on mainittu useissa kansallisissa ja kansainvälisissä asiakirjoissa (Laaksonen 2010, 22–35). Osallistuminen kulttuurielämään muotoiltiin ensimmäistä kertaa vuoden 1948 ihmisoikeuksien yleismaailmallisessa julistuksessa, artiklassa 27. Se muodosti perustan myöhemmälle keskustelulle oikeudesta osallistua kulttuuriin osana sivistyksellisiä oikeuksia. Sivistykselliset oikeudet ovat kulttuuriin liittyviä ihmisoikeuksia, mikä erottaa ne kulttuurin lainsäädännöstä (Laaksonen 2010, 23.) Käsitys kulttuurisesta osallistumisesta ihmisoikeutena

liittyy myös kulttuuriperinnön tunnistamiseen, jota painotetaan Euroopan neuvoston puitesopimuksessa kulttuuriperinnön arvosta yhteiskunnalle (ns. Faron sopimus) (OMC 2012, 11).

Kulttuuripolitiikan strategiassa 2020 (Opetusministeriö 2009a) oikeus osallistua kulttuurielämään sekä yhtäläisesti saatavat ja saavutettavat kulttuuripalvelut nähdään sivistyksellisiksi oikeuksiksi, jotka on turvattu Suomen perustuslaissa. Perustuslain pykälässä 16 säädetään sivistyksellisistä oikeuksista ja itsensä kehittämisestä sekä pykälässä 17 oikeudesta omaan kieleen ja kulttuuriin. Kuntalaissa (365/1995, 1§) linjataan kuntien tehtäväksi asukkaiden hyvinvoinnin edistäminen. Laissa kuntien kulttuuritoiminnasta (728/1992, 1 §) kunnan tehtäväksi on määritelty ”*edistää, tukea ja järjestää kulttuuritoimintaa kunnassa*”. 1920-luvulla luotiin lainsäädännöllinen perusta kirjastojen, kansalais- ja työväenopistojen sekä nuorisotyön kunnalliselle toiminnalle. Taiteen perusopetuksen lainsäädännöllinen perusta luotiin puolestaan 1960-luvulla, jolloin tuli voimaan laki musiikkioppilaitosten valtionavustuksesta (147/1968). Lainsäädäntö ulottui muita taiteenaloja koskevaksi vuonna 1992 (424/1992). Nykyinen kuntien valtionosuusjärjestelmä tuli voimaan vuonna 2010. Sen mukaan kirjastot, yleinen kulttuuritoimi ja asukasperusteisesti rahoitettava taiteen perusopetus sisältyvät kunnan peruspalveluiden valtionosuuteen (1704/2009). (Sokka ym. 2014, 12.)

Suomen kulttuuripolitiikan strategiassa 2020 yhdeksi kulttuuripolitiikan vaikuttavuustavoitteeksi on linjattu kansalaisten kulttuuriin osallistumisen ja hyvinvoinnin edistäminen (Opetusministeriö 2009a, 23). Strategiassa (2009a, 24) tavoitteena on kehittää kulttuuripolitiikkaa siihen suuntaan, jossa ”[*k]ansalaiset osallistuvat aktiivisesti kulttuurielämään monikulttuurisessa Suomessa.*” Myös kulttuuri- ja kirjastopalvelujen tasa-arvoiseen saatavuuteen ja saavutettavuuteen kiinnitetään huomiota (ibid.). Valtioneuvoston selonteossa kulttuurin tulevaisuudesta (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2011, 17) osallisuus liittyy väestön yhteisöllisiin kulttuurisiin oikeuksiin: ”*Edistetään läpäisevästi eri väestöryhmien (ikä-, kieli-, vammais-, seksuaali- ja sukupuoli-, kulttuuri-, romani- ja saamelaisvähemmistöt, katsomukset, kulttuuriset viiteryhmät ym.) kulttuuristen oikeuksien toteutumista, saatavuutta, saavutettavuutta ja osallisuutta kulttuurisessa merkityksenannossa*”. Osallisuuden nähdään siten toteutuvan eri väestöryhmien kulttuuristen oikeuksien toteutumisen kautta, mikä viittaa osallisuuden poliittiseen ulottuvuuteen.

Myös opetus- ja kulttuuriministeriön (2014a) raportissa *Taiteen ja kulttuurin saavutettavuus* taiteen ja kulttuurin saavutettavuus kytkeytyy osaksi yksilöiden kulttuuristen oikeuksien toteutumista. Kulttuuristen oikeuksien perustaksi nähdään mahdollisuus oman kielen ja kulttuurin ylläpitämiseen ja kehittämiseen. Raportin mukaan tämä toteutuu Suomessa eri tavoin eri väestöryhmien kohdalla. Raportti keskittyy kulttuuristen oikeuksien toteutumisen ja saavutettavuuden edistämiseen erityisesti eritys- ja vähemmistöryhmien kohdalla, mutta myös niiden väestöryhmien kannalta, joiden tilanne on taloudellisten syiden tai pitkien välimatkojen takia haasteellinen. Saavutettavuuden rinnalle työryhmä on nostanut moninaisuuden käsitteen. Sillä viitataan siihen, kuinka hyvin taide- ja kulttuuripalvelut huomioivat eri erityis- ja vähemmis-

töryhmien oman kulttuurin palvelujen tarjonnassa, hankinnoissa sekä tallentamisessa ja dokumentoinnissa. Taide- ja kulttuuripalvelujen moninaisuuteen liittyy lisäksi se, huomioidaanko palvelujen tarjonnassa erilaisten ihmisten kiinnostuksen kohteita ja elämänkokemuksia, löytävätkö erilaiset ihmiset tarjonnasta asioita, jotka tuntuvat omilta, ja pääsevätkö erilaiset kokemukset ja vähemmistökulttuurit esille. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2014a.)

Valtioneuvoston selonteossa kulttuurin tulevaisuudesta osallistumisella nähdään olevan myös vahva taloudellinen merkitys. Selonteossa puhutaan ”osallistumistaloudesta”, jossa osallistuminen kytkeytyy etenkin hyödykkeiden ja palvelujen tuotannoksi sekä kulutukseksi. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2011, 24). Osallistumistalous määritellään ”*kollektiiviseen tietoverkoissa tapahtuvaan massatoimintaan perustuvaksi materiaalisten tai immateriaalisten hyödykkeiden ja palvelujen innovoinnin, tuotannon, jakelun ja kulutuksen muodoiksi. Siihen kuuluvat yhteisöllinen media, joukkotuotanto ja -jakelu, crowdfunding (talkoistaminen) sekä synteettiset hyödykkeet, uudet ammatit ja uusien markkinoiden synty*” (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2011, 24). Kuvaus siitä, mitä osallistumistaloudella lopulta tarkoitetaan, jää lopulta melko abstraktiksi. Selonteossa on kiinnitetty myös uusiin tuotanto- ja jakelumuotoihin sekä kokonaisten uusien ammattien ja markkinoiden kehittymiseen.

Opetusministeriön (2009c, 34) julkaisun *Vaikuttavuusindikaattorit kulttuuripolitiikan tietopohjan vahvistajina* mukaan ”*kulttuuripolitiikan keskeisiin tavoitteisiin kuuluu tukea kansalaisten omaehtoisuutta, aktiivisuutta ja osallistumista sekä mahdollistaa tasa-arvo kulttuuripalvelujen saatavuudessa ja saavutettavuudessa*”. Julkaisussa saavutettavuuden käsite nähdään merkityssisällöltään laajempana kuin saatavuuden käsite. Ministeriön julkaisun (ibid.) mukaan ”*[s]aatavuus liittyy tarjolla olevien palvelujen tai tuotteiden valikoimaan ja valikoiman monipuolisuuteen*.” Saavutettavuuden käsitteellä tarkoitetaan puolestaan ”*osallistumisen mahdollisuutta yksilöiden erilaisista ominaisuuksista riippumatta. Saavutettavassa kulttuurikohteessa monenlaisia yleisöjä palvellaan hyvin, ja kaikilla on mahdollisuus osallistua ja saada elämyksiä ja olla siten osallisena kulttuurissa. Kulttuurin saavutettavuutta voidaan parantaa poistamalla osallistumisen esteitä, jotka voivat liittyä aisteihin, tiedotukseen, ymmärtämisen vaikeuteen, asenteisiin, fyysisiin tai taloudellisiin tekijöihin sekä päätöksenteossa oleviin puutteisiin*.” (Opetusministeriö 2009c, 34.) Saavutettavuuden (*access*) käsitettä voidaan pitää 2000-luvun kulttuuripolitiikan terminä. Sitä voidaan kuvata käsitteenä vaativammaksi kuin muodollista ja ulkokohtaista saatavuuden käsitettä (Karttunen, 2012, 49–50.) Siihen liittyy myös ajatus osallistumisen esteettömyydestä.

”Saavutettavuuden aate” on Pasi Mäenpään (2005, 167) mukaan levinnyt Iso-Britanniasta ja sen taustalla on myös YK:n ihmisoikeuksien julistus. Fyysisestä esteettömyydestä, eli esimerkiksi lasten, vanhusten ja vammaisten huolehtimisesta, saavutettavuuden idea on hänen mukaansa laajentunut ja päätynyt jopa ajatukseen kaikkien väestöryhmien sosiaalisesta ”sisällyttämisestä” tai ”osallistuttamisesta”. Mäenpään (ibid.) mukaan saavutettavuuteen sisältyy uudella tavalla tasa-arvoisuuden idea alueellisen tasavertaisuuden ideaan verrattuna. Saavutettavuus

viittaa eri tavoin jakautuviin väestöryhmiin: vammaisiin, eri-ikäisiin sekä varallisuudeltaan ja etnisesti erilaisiin ihmisiin. Mäenpään (2005, 167) mukaan saavutettavuusideologia käsittelee ihmisiä toisin kuin perinteinen hyvinvointivaltioideologia. 1960- ja 1980-lukujen välisen ajanjakson kulttuuripoliittisen toiminnan keskiössä oli kasvatus, ja hyvinvointivaltioideologiaa kuvasti yhdenmukaisuuden tavoite. Sittemmin toiminnan keskiöön on tullut puolestaan palveluntuotanto ja saavutettavuusideologiassa yhteiskunnan jäsenien erot tunnistetaan ja tunnustetaan.

Puhe kulttuuriin osallistumisen ja osallisuuden edistämisestä kytketään kulttuuripolitiikassa myös osaksi kansalaisten terveyttä ja hyvinvointia. Ehdotuksen *Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia* -toimintaohjelman 2010–2014 (Liikanen 2010) tavoitteena on terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen kulttuurisin keinoin sekä osallisuuden lisääminen yksilön, yhteisön ja yhteiskunnan tasoilla. Toimintaohjelmassa taide ja kulttuuri nähdään keinoiksi väestötasolla vähentää syrjäytymistä, kohentaa hyvinvointia ja terveyttä sekä vaikuttaa terveyserojen kaventumiseen. Ohjelman tavoitteena on turvata jokaiselle yksilölle oikeus ja tasa-arvoinen mahdollisuus tehdä itse taidetta ja osallistua kulttuuritoimintaan halunsa, toimintakykynsä ja luovien voimavarojen mukaisesti koko elämänsä aikana, myös vaihtuvissa elämäntilanteissa ja yhteisöissä. Kulttuuripolitiikan yhteydessä puhutaan usein elämänlaadusta (*quality of life*), joka pitää sisällään terveydenhuollon, vapaa-ajan aktiviteetit, sosiaalisen osallistumisen ja kansalaisosallistumisen. Elämänlaatu-käsite sisältyy usein kulttuurin hyvinvointivaikutuksia käsitteleviin tutkimuksiin (ks. esim. Nummelin 2011). Yksittäisistä kulttuurialan politiikkaohjelmista esimerkiksi kirjastopoliittisessa ohjelmassa (2009b) yhtenä painopistealueena on kirjastojen kehittäminen asukkaiden osallisuuden, yhteisöllisyyden ja yhteisön identiteetin vahvistajina.

Kulttuuriin osallistumisen ja osallisuuden edistäminen ei rajaudu siten koskemaan pelkästään esimerkiksi yleisötyön kehittämistä julkisissa taide- ja kulttuurilaitoksissa, vaan se on myös keino saavuttaa yhteiskuntapoliittisia tavoitteita (Jancovich & Bianchini 2013, 63). Eleonora Belfioren (2002, 95–96) mukaan animoidun yhteisötaiteen ja julkisen kulttuuripolitiikan retoriikka osallisuuden edistämisestä ovat yhtäläisistä argumenteista ja käytetyistä ”muotisanoista” huolimatta melko erilaisia. Hänen mukaansa sosiaalisen osallisuuden painotukset kulttuuripolitiikassa liittyvät 1980-luvulta alkaneeseen taiteen ja kulttuurin instrumentalisoitumiseen. Käytetyssä retoriikassa on havaittavissa eroja sen mukaan, mistä näkökulmasta sitä tarkastellaan. Taiteen kenttä painottaa usein esteettisiä näkökohtia, kun taas sosiaali- ja terveyssektori on kiinnostunut enemmän taiteiden sosiaalista vaikutuksista kuin esteettisistä tai taloudellisista näkökulmista. (Belfiore 2002, 96–97.) Nykyisin kulttuuripalvelujen käsitteen ohella esiintyy hyvinvointipalvelun käsite, jonka alle mahtuvat niin julkiset ja yksityiset vanhuspalvelut, terveyspalvelut, liikuntapalvelut kuin kulttuuripalvelutkin (Liikkanen 2012; ks. myös Ruusuvirta & Saukkonen 2014, 29).

Kunnissa tuli lakisääteiseksi hyvinvointikertomuksien laatiminen vuonna 2011.[11] Hyvinvointikertomus voidaan nähdä keskeisenä työvälineenä kehittää kulttuurin merkitystä kunnallises-

11 Hyvinvointikertomuksen laatiminen on kirjattu terveydenhuoltolakiin (1326/2010, 12§).

sa päätöksenteossa, sillä siinä korostuu tiedolla johtaminen kunnan strategisessa toiminnassa sekä talouden suunnittelussa, toteutuksessa ja arvioinnissa. Kuntien kulttuuritoiminnan kustannusten tiedonkeruussa (2013) kysyttiin 24 kaupungilta, millä tavoin kulttuuri mainitaan kunnan hyvinvointikertomuksessa. Useimpien kaupunkien hyvinvointikertomuksissa kulttuuri mainittiin ainakin jollakin tapaa. Kuitenkin vain kuudessa kaupungissa kulttuurilla oli kaupungin hyvinvointikertomuksessa oma osionsa. (Ruusuvirta & Saukkonen 2014, 68.) Kiinnostavaa olisi selvittää, miten kuntalaisten osallistuminen ja osallisuus kulttuuriin on kuntien hyvinvointikertomuksissa huomioitu. Liikuntasektorilla tehdyn selvityksen mukaan ainoastaan 36 prosenttia kunnista on sisällyttänyt hyvinvointikertomukseen kuvauksen kuntalaisten liikunta-aktiivisuudesta (Gretschel, Laine & Junttila-Vitikka 2013).

Goran Tomkan (2013, 261) mukaan osallistumista ja osallisuutta tarkastellaan hallinnon raporteissa usein sosio-poliittisesta (makrotaso) tai manageriaalisesta (mikrotaso) näkökulmasta. Sosio-poliittisessa näkökulmassa huomio kiinnittyy päätoimijoihin, edunsaajiin, esteisiin, osallistumisen muotoihin sekä tapoihin mitata ja arvioida sitä. Manageriaalisessa näkökulmassa – joka on yleinen yleisötyötä (*audience development*) käsittelevässä kirjallisuudessa – huomio on niissä työkaluissa, joita organisaatio voi hyödyntää, kuten hinnoittelu, markkinasegmentaatio, varainhankinta jne. (Tomka 2013, 261.) Tomka (2013, 262) näkee ongelmaksi sen, että kulttuuriin osallistumista tarkastellaan usein vain laitosten ja yleisöjen välillä, jolloin alhaalta ylöspäin tapahtuva, ruohonjuuritason toiminta jää vähemmälle huomiolle.

EU-raportin *Report on Access to and Participation in Culture* (OMC 2012) mukaan kulttuuripolitiikassa tulisi siirtyä enemmän yleisöihin keskittyvään politiikkaan ja hallintoon. Goran Tomkan (2013, 262) mukaan tämä tarkoittaisi tuen uudelleensuuntaamista tarjonnasta (taiteilijat) kohti kysyntään keskittyviä toimia (yleisöt). Tätä on yritetty Iso-Britanniassa, missä on käyty paljon keskustelua osallistumisesta ja osallistumattomuudesta. Leila Jankovichin (2014, 3) mukaan *arm's length* -periaate Iso-Britannian hallituksen ja sen politiikkaa toimeenpanevien organisaatioiden, kuten Arts Councilin, välillä on käytännössä aiheuttanut sen, että hallituksen ajama yleisöihin keskittyvä politiikka ei ole Arts Councilin jakamien apurahojen muodossa kuitenkaan käytännössä toteutunut. Leila Jankovichin ja Franco Bianchinin (2013, 63) mukaan kulttuuriin osallistumiseen ja osallisuuteen liittyvistä politiikkatoimista useat ovat keskittyneet niin sanottuun *deficit*-malliin. Tässä ”vajavaisen” osallistumisen mallissa yksilöiden katsotaan edustavan esimerkiksi sosiaalista ryhmää tai asuvan alueella, jota on ”vaikea tavoittaa”. Yksilöt näyttäytyvät siten kulttuuriin ”ei-osallistujina”. Ei-osallistujat esitetään kulttuuripolitiikassa legitiimistä kulttuurista eristäytyneenä ja poissuljettuna vähemmistönä, sosiaalisesti syrjäytyneinä. He näyttäytyvät ongelmana verrattuna niihin yhteiskunnan jäseniin, jotka ”osallistuvat”, vaikka tosiasiassa osallistujat voivat yhtä hyvin olla ”ei-osallistujia”, kun osallistumista mitataan toisella tapaa. (Miles & Sullivan 2012; Stevenson 2013.)

Osallistumista ja osallistumattomuutta voidaan tarkastella myös siitä näkökulmasta, että haluavatko kaikki ihmiset osallistua ja vaikuttaa (Kangas ym., 2014, 48). David Stevensonin (2013, 82) mukaan kulttuurin saavutettavuuden yhteydessä puhe osallistumisen ”esteestä” luo ajatuksen kulkemisen estämisestä, jostakin joka estää haluttua toimintoa toteutumasta. Se luo kuvan potentiaalisesta osallistujasta, joka on kiinnostunut osallistumaan, mutta on estetty tekemästä sitä jostakin syystä. Huomionarvoista on kuitenkin se, että este esiintyy vain kiinnostuksen yhteydessä. Tällainen ajattelumalli ei ota Stevensonin mukaan huomioon näkökulmaa, jossa henkilö, joka ei koe mitään osallistumisen esteitä, valitsee tästä huolimatta olla osallistumatta (ibid.).

Viimeaikaiset muutokset digitaalisissa teknologioissa, mediakulutuksen muodoissa ja vapaa-ajan aktiviteettien luonteessa ovat myös vaikuttaneet siihen, että kulttuuriin osallistuminen ja osallisuus ovat nousseet uuden huomion kohteeksi. Viime vuosina keskustelu kulttuurin saavutettavuudesta ja osallistumisesta sekä erilaisista yleisötyön muodoista onkin kiihtynyt. Bjarki Valtyssonin (2010) mukaan monien sosiaalisen median, virtuaalisten maailmojen, blogien ja vlogien tarjoamat interaktiiviset ja jakeluun liittyvät ominaisuudet ovat lisänneet kulttuurin osallistumista ja muuttaneet sen luonnetta. Toisaalta taloudelliset kriisit ja taiteen ja kulttuurin julkisen rahoituksen leikkaukset ovat luoneet lisäpainetta taide- ja kulttuurilaitoksille. Tämän seurauksena yleisöjen sitouttaminen ja kulttuurin saavutettavuus ovat nousseet tärkeiksi aiheiksi kulttuurihallinnossa.

Kiinnostus on lisääntynyt myös kulttuuriosallistumisen mittaamiseen. Kulttuurin tilastointi nousi globaaliksi trendiksi 1990-luvulla, vaikka kulttuuriosallistumisen tilastoinnin kehittäminen on ollut vahvasti sidoksissa nykykulttuuripolitiikan kehitykseen aina 1960- ja 1970-luvuilta lähtien (Tomka 2013, 259–260; Karttunen 2011). Kehityskulun taustalla vaikuttaa kasvava tarve mitata ja oikeuttaa kulttuurille allokoitua julkista tukea sekä todentaa sen vaikuttavuutta. Esimerkkinä Suomessa tästä voidaan mainita kulttuuripolitiikan indikaattorien kehittämishanke (Opetusministeriö 2009c), jonka taustalla oli yleinen suuntaus valtionhallinnossa ja ministeriöiden työssä painottaa strategisuutta, tiedolla johtamista sekä tulosohjausta ja siihen liittyvää toiminnan seurantaa.

3.4 Kulttuuriin osallistumisen ja osallisuuden julkinen tuki

Suomessa julkisen rahoituksen (valtio ja kunnat) osuus taiteen ja kulttuurin kokonaisrahoituksesta on hyvin suuri. Valtionhallinnon tärkein taiteen ja kulttuurin rahoittaja on opetus- ja kulttuuriministeriö. Taiteen ja kulttuurin osuus valtionbudjetissa oli vuonna 2013 noin 434 miljoonaa euroa ja siitä 52 % rahoitettiin veikkausvoittovaroilla. Ministeriön mukaan taide- ja kulttuuribudjetista noin kaksi kolmasosaa ohjataan kansallisille taide- ja kulttuurilaitoksille ja kunnille lakisääteisinä valtionosuuksina ja -avustuksina. Harkinnanvaraisia valtionavustuksia

(vajaa kolmannes) jaetaan muun muassa kulttuurin parissa toimiville yhteisöille. Loppuosa rahoituksen kokonaisuudesta (n. 3 %) ohjataan apurahoina taiteilijoille. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2014b.) Opetus- ja kulttuuriministeriön pääluokan ”taide ja kulttuuri” lisäksi ministeriö rahoittaa kulttuuritoimintaa myös esimerkiksi koulutusbudjettiin sisältyvistä määrärahoista taide- ja kulttuurialojen koulutukseen ja vapaaseen sivistystyöhön. Kirjastojen, kuntien kulttuuritoiminnan ja asukaskohtaisen taiteen perusopetuksen valtionosuudet siirtyivät valtiovarainministeriön budjettiin vuonna 2010. (Saukkonen 2014, 13.)

Valtaosa kulttuurin kokonaisrahoituksesta menee siis melko suppealle määrälle taide- ja kulttuurilaitoksia (Saukkonen 2014).[12] Valtionosuutta saavat taide- ja kulttuurilaitokset pyrkivät yleisöpohjan laajentamiseen ja katsojakokemusten rikastuttamiseen laitoksen perustoiminnan lisäksi yleisötyöllä. Hilppa Sorjosen ja Minna Ruusuvirran (2013, 52) mukaan yleisötyö on parin viime vuosikymmenen aikana vakiinnuttanut asemaansa taide- ja kulttuurilaitosten toiminnassa. Heidän mukaansa vuosien 2008–2010 aikana lähes kaikki valtionosuutta saaneet teatterit, orkesterit ja museot tekivät yleisötyötä. Osalle laitoksista yleisötyö oli olennainen osa toimintaa, mutta monille vielä melko uusi asia. Muutamissa laitoksissa yleisötyö oli lähes olematonta. (Sorjonen & Ruusuvirta 2013, 52.) Sorjosen ja Ruusuvirran (2013, 52) mukaan vuosina 2008–2010 toteutettu valtionosuuden lisäys mahdollisti monille laitoksille yleisötyön kehittämisen, vaikka usein kehittämistyön taustalla oli myös erillistä hanke- tai projektirahoitusta.

Museoiden, teattereiden ja orkestereiden valtionosuusjärjestelmän kehittäminen -raportissa (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013) esitetään, että yhtenä keinona kaikkien väestö- ja kansalaisryhmien kulttuuriosallistumisen edellytysten lisäämiseksi valtionosuusjärjestelmää tulisi uudistaa siten, että toiminnan laatu ja aktiivisuus otettaisiin huomioon nykyistä paremmin rahoituksen määräytymisessä. Osa valtionosuudesta esitetään määräytyväksi toiminnan tuloksellisuuden ja vaikuttavuuden perusteella, mikä tarkoittaisi käytännössä sitä, että valtionosuudesta päätettäessä arvioitaisiin laitosten toiminnan laatua ja taloudellisuutta, toiminnan laajuutta, toiminnan monipuolisuutta sekä esteettömyyttä. Museoiden, teattereiden ja orkesterien toiminnalle on kehitetty raportissa indikaattoreita ja mittareita, joista esimerkiksi toiminnan monipuolisuus -indikaattoriin sisältyy mittari yleisötyötapahtumien määrästä suhteessa toimintamenoihin (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2013, 16–17).

Ministeriön myöntämiin harkinnanvaraisiin avustuksiin on vuodesta 2012 lähtien kuulunut määräraha taiteen ja kulttuurin kehittämishankkeisiin kunnissa ja alueilla. Hankkeiden tavoitteena on edistää taide- ja kulttuuripalvelujen saatavuutta ja saavutettavuutta. Avustuksella tuetaan erityisesti hankkeita, joilla parannetaan asukkaiden mahdollisuutta osallistua taide- ja kulttuuripalveluiden sekä -toimintojen suunnitteluun, toteuttamiseen ja käyttämiseen esimerkiksi alueellisesta ja asukkaiden taloudellisesta tai sosiaalisesta näkökulmasta. Lisäksi tuetaan hankkeita, joilla kehitetään seudullisia, alueellisia, poikkihallinnollisia tai muita yhteistyörat-

12 Vuonna 2014 valtionosuutta saavien taide- ja kulttuurilaitosten piiriin kuului 57 teatteria, 28 orkesteria ja 123 museota.

kaisuja taide- ja kulttuuripalvelujen tuottamiseen ja kulttuuritoiminnan kehittämiseen. Vuonna 2013 valtionavustusta myönnettiin yhteensä miljoona euroa ja vuonna 2014 yhteensä 900 000 euroa. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2014c.) Valtio on jakanut myös avustuksia kuntien kulttuuritoiminnan kehittämis- ja kokeilutoimintaan ja erityistehtäviin. Tavoitteena on ollut lisätä ja monipuolistaa taide- ja kulttuuripalvelujen saavutettavuutta ja saatavuutta koko maassa. Avustuksen kokonaismäärä, 106 000 euroa, on vuodesta 2007 lähtien pysynyt vuosittain samana. Vuonna 2014 avustus yhdistettiin osaksi edellä mainittua määrärahaa. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2014d.)

Myös monien muiden harkinnanvaraisten avustusten myöntökriteereissä painotetaan tasavertaista ja monipuolista taide- ja kulttuuritarjontaa, taide- ja kulttuuripalvelujen saatavuutta ja saavutettavuutta, kulttuurin ja eri taiteenalojen aineistojen digitaalista saatavuutta sekä esimerkiksi eri vähemmistöjen omaa kulttuuritoimintaa. Tällaisia valtionavustuksia ovat esimerkiksi avustus valtakunnallisiin taide- ja kulttuuritapahtumiin, avustus tanssin aluekeskuksille, avustus kulttuurin ja eri taiteenalojen digitaalisten aineistojen saatavuuden ja avoimen tiedon hyödyntämisen edistämiseen, avustus monikulttuurisuuden tukemiseen ja rasismin vastaiseen työhön sekä avustus lastenkulttuurikeskuksille. Harkinnanvaraisten avustusten piiriin kuuluvat myös avustukset valtionosuuden piirissä oleville valtakunnallisesti tai alueellisesti merkittäville teattereille tai orkestereille sekä teattereiden ja orkestereiden kehittämishankkeisiin.

Vaikka kulttuurin hyvinvointivaikutukset ovat olleet runsaasti esillä, niitä edistäviä toimenpiteitä tuetaan julkisista varoista niukasti. Vuosina 2010–2014 toteutetun, hallintorajat ylittävän Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia toimintaohjelman (Taiku) tavoitteena oli edistää terveyttä ja hyvinvointia sekä lisätä osallisuutta taiteen ja kulttuurin keinoin. Yhteistyötahoina olivat sosiaali- ja terveysministeriö, opetus- ja kulttuuriministeriö, työ- ja elinkeinoministeriö, Terveyttä kulttuurista -verkosto, Terveyden edistämisen keskus, ympäristöministeriö, opetushallitus sekä Hämeen ammattikorkeakoulu. Ohjelman rahoitusvastuu jakautui eri hallinnonalojen kesken. Opetus- ja kulttuuriministeriön tuki kulttuurin hyvinvointivaikutuksia edistävään toimintaan kasvoi lähes kolminkertaiseksi toimintaohjelmakaudella (vuonna 2009: 150 000 euroa, vuonna 2013: 430 000 euroa)[13]. Määrärahan jakamisesta ovat vastanneet alueelliset taidetoimikunnat vuodesta 2012 alkaen. Vuonna 2014 tukea myönnettiin 380 000 euroa yhteensä 116 yhteisölle. Yksittäisen tuen määrä oli keskimäärin 3 275 euroa. (Laitinen 2014.)

Euroopan unionin rakennerahastoista on rahoitettu ”kulttuurin hyvinvointihankkeita”. Tähän teemaan liittyvissä hankkeissa kulttuurin on nähty edistävän osallisuutta ja yhteisöllisyyttä sekä arjen luovia toimintoja ja ympäristöjä tai toimivan osana sosiaali- ja terveyssektoria terveyden edistäjänä. Myös työhyvinvointia on edistetty kulttuurin keinoin. Rahoituskauden 2007–2013

13 Opetus- ja kulttuuriministeriö osoitti lisäksi vuonna 2010 alueellisten taidetoimikuntien käyttöön yhteensä miljoona euroa käytettäväksi nuorten, alle 30-vuotiaiden taiteilijoiden ja kulttuuri- ja sosiaalialan ammattilaisten työllistämiseen sekä taiteen ja kulttuuripolitiikan hyvinvointivaikutusten lisäämiseen. Määräraha jaettiin edelleen alueen toimijoille hankkeisiin, joihin palkattiin nuoria tuottamaan ja kehittämään taide- ja kulttuurisisältöisiä hyvinvointipalveluja. (Nummijärvi 2012.)

puolivälissä vuonna 2010 tehdyn tarkastelun perusteella tällaiseen toimintaan sai rahoitusta 36 hanketta, jolloin yhteenlaskettu varattu kokonaisrahoitus oli noin 20,7 miljoonaa euroa vuosille 2007–2013. Tästä summa jakaantui seuraavasti: EAKR-ohjelmat (2,0 M€), alueelliset ESR-ohjelmat (6,2 M€) ja valtakunnalliset ESR-ohjelmat (11,4 M€). (Pekkala 2012, 32.) Lisäksi Manner-Suomen maaseudun kehittämisohjelmasta rahoitettiin kulttuurin hyvinvointihankkeita. Toteutunutta julkista rahoitusta on tarkasteltu EAKR-hankkeiden ja maaseudun kehittämishankkeiden osalta. Vuonna 2014 tehdyn tarkastelun perusteella toteutunut julkinen rahoitus EAKR-hankkeille, joiden teemana oli kulttuuri ja hyvinvointi, oli mainitulla kaudella lähes 7 miljoonaa. Se muodosti kuitenkin vain 5 % toteutuneesta julkisesta rahoituksesta kaikille EAKR-kulttuurihankkeille. (Jakonen & Mitchell 2014, 19.) Vastaavasti maaseudun kehittämisohjelmasta kulttuurin hyvinvointihankkeita rahoitettiin vuosina 2007–2013 noin 5,6 miljoonalla, mikä vastasi 8 % koko kehittämisohjelmassa kulttuuriin sidotusta rahoituksesta (Jakonen 2015, 15).

Kulttuuriin osallistumisen ja osallisuuden julkisen tuen tarkastelun yhteydessä voidaan pohtia sitä, miltä osallistuminen näyttäytyy kulttuurin julkisen tuen näkökulmasta ja toiseksi sitä, miltä osallistumattomuuden ongelma näyttäytyy tästä näkökulmasta. Osallistumisen ja osallistumattomuuden uudemmasta teoreettisesta keskustelusta käsin voidaan todeta, että julkisia varoja allokoidaan pääasiassa sellaiseen kulttuuriin, toisin sanoen ison mittakaavan ammattilaisorganisaatioille, jotka tuottavat kulttuurituotteita vastaanottavaan, passiiviseen kulutukseen (Stevenson 2013, 80). Samaan aikaan varsinaista kulttuuriin ”osallistumista” tai ”osallisuutta” tuetaan vähemmän. Herää kysymys, kuinka hyvin taide- ja kulttuuripolitiikka vastaa kehityksen tuottamiin taiteen ja kulttuurin kentän, ja sekä koko yhteiskunnan tarpeisiin.

Osallistumisesta ja osallisuudesta puhutaan paljon paitsi laajemmassa yhteiskunnallisessa mielessä mutta myös kulttuuripolitiikan kentällä. Osallisuus on rakentunut voimakkaasti osaksi erilaisia politiikkaohjelmia. Osallisuus sisältyy keskeisiin valtionhallinnon ohjelmiin, ja lainsäädäntöön, ja myös kuntatasolla pohditaan paljon nykyisin sitä, miten kuntalaiset voidaan ottaa paremmin osallisiksi päätöksentekoon.

Suomalaisen kulttuuripolitiikan yhtenä keskeisimmistä tavoitteista on jo pitkään ollut taata kansalaisille mahdollisimman tasa-arvoinen kulttuuripalvelujen tarjonta siten, että sosiaalisista ja alueellisista eroista riippumatta kaikilla olisi yhtäläiset mahdollisuudet osallistua taiteeseen ja kulttuuriin. Viimeaikaiset muutokset mediakulutuksen muodoissa ja vapaa-ajan aktiviteettien luonteessa sekä yhteiskunnan eriarvoistuminen ja monimuotoistuminen ovat vaikuttaneet siihen, että kulttuuriin osallistuminen ja osallisuus ovat nousseet uuden huomion kohteeksi. Toisaalta taloudelliset kriisit ja taiteen ja kulttuurin julkisen rahoituksen leikkaukset ovat luoneet lisäpainetta taide- ja kulttuurilaitoksille. Meneillään olevan kiinnostuksen kulttuuriin osallistumista ja osallisuutta kohtaan voi nähdä esimerkiksi 2000-luvun puolivälissä alkaneeksi ajoitetusta uudesta kehityskaudesta, jossa osallistumisen kysymykset ovat entisestään korostuneet. Siinä korostuu välineellinen näkökulma kulttuurin hyvinvointivaikutuksiin.

Osallisuudesta puhuttaessa kulttuuripolitiikan dokumenteista on usein hahmotettavissa osallisuuden sekä poliittinen että sosiaalinen ulottuvuus. Poliittisessa ulottuvuudessa huomio kiinnittyy eri väestöryhmien kulttuuristen oikeuksien toteutumiseen. Keskeiseksi käsitteeksi nousee saavutettavuuden käsite. Sosiaalinen ulottuvuus on puolestaan erityisesti läsnä siinä kulttuuripoliittisessa keskustelussa, jossa kiinnitetään huomiota taiteen ja kulttuurin hyvinvointivaikutuksiin. Osallisuuden eri ulottuvuuksia ei kuitenkaan juuri erotella kulttuuripoliittisessa keskustelussa ja ne saatetaan samaistaa näennäisen ongelmattomasti. Tämä johtaa siihen, että osallisuuden edistäminen kytketään moniin erilaisiin ja ehkä ristiriitaisiinkin tavoitteisiin ilman että kokonaiskuva politiikan suunnasta hahmottuu selkeästi.

Kulttuuripolitiikan retoriikassa näyttäisi tapahtuneen siirtymä taiteen tekijöistä yleisöihin keskittyvään politiikkaan. Julkisen rahoituksen tasolla varsinaisesta tuen uudelleen suuntaamisesta tarjonnasta (taiteilijat) kohti kysyntää keskittyviä toimia (yleisöt) ei Suomessa voida kuitenkaan vielä puhua (Kangas & Pirnes 2015, 82–84; vrt. Tomka 2013). Valtaosa kulttuurin kokonaisrahoituksesta menee melko suppealle määrälle taide- ja kulttuurilaitoksia, joiden voi tulkita tuottavan kulttuurituotteita vastaanottavaan, passiiviseen kulutukseen. Kulttuurin hyvinvointivaikutukset ovat olleet kulttuuripolitiikassa runsaasti esillä, mutta niitä edistäviä toimenpiteitä tuetaan julkisista varoista niukasti. Huomionarvoista on, että kulttuuriin osallistuminen on laajempi ilmiö kuin miltä se taiteen ja kulttuurin rahoituksen näkökulmasta näyttäytyy.

4 KULTTUURIIN OSALLISTUMISEN JA OSALLISUUDEN LISÄÄMISEN KEINOJA – KATSAUS AJANKOHTAISIIN HANKKEISIIN JA OHJELMIIN

Tässä luvussa luodaan katsaus meneillään oleviin tai hiljattain päättyneisiin hankkeisiin ja ohjelmiin, jossa on pyritty edistämään kulttuuriin osallistumista ja osallisuutta. Hankkeita ja jatkuvaa toimintaa on kartoitettu erityisesti rahoittajien (mm. opetus- ja kulttuuriministeriö, rakennerahastot, kunnat) perusteella. Hankkeet on luokiteltu kuuteen eri teemaan, jotka ovat 1) yleisötyö/yleisöyhteistyö, 2) yhteisöllisyys, 3) taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia, 4) kulttuuritoimintaa ikääntyneille ja ikääntyville, 6) kulttuuritoimintaa lapsille ja nuorille ja 6) saatavuus ja saavutettavuus. Luokittelun pohjana on toiminut osin Cecilia von Brandenburgin (2008) jaottelu.[14] Hankkeita on lukuisia. Selvityksen puitteissa on ollut kuitenkin mahdollista tarkastella esimerkinomaisesti vain osaa niistä. Kulttuurihankkeiden temaattinen tunnistaminen hankehakemuksien tai kotisivujen perusteella on varsin tulkinnanvaraista ja osa hankkeista voisi hyvin kuulua useampaan yllä mainittuun teemaan. Katsauksessa on pyritty hahmottamaan kokonaiskuva siitä, millaisin tavoittein ja keinoin kulttuurin osallistumista ja osallisuutta on pyritty edistämään.

4.1 Yleisötyö/yleisöyhteistyö

Yleisötyöhön tai yleisöyhteistyöhön liittyvät hankkeet ovat tunnusomaisia erityisesti taide- ja kulttuurilaitosten toiminnalle. Taiteeseen ja kulttuuriin osallistumista pyritään edistämään toiminnalla, jossa huomio kiinnitetään taidetta ja kulttuuria tuottavien toimijoiden näkökulmasta vakiintuneiden toimintamuotojen ulottumattomissa oleviin ryhmiin. Yleisötyötä tai yleisöyhteistyötä voidaan edistää muun muassa kehittämällä toiminnan asiakaslähtöisyyttä ja erilaisia palveluja sekä jalkautumalla ulos toimijan seinien sisältä. Myös erilaiset erityisryhmät, kuten kielelliset ja kulttuuriset vähemmistöt ja vammaiset, on kasvavassa määrin otettu yleisötyön kohderyhmiin. (Sorjonen & Ruusuvirta 2013, 52.) Esimerkkinä toiminnasta voidaan mainita vuodesta 2010 toiminut Suomen Kansallisteatterin Kiertuenäyttämö, joka vie esityksiä sosiaalityön ja terveydenhuollon yksiköihin, vankiloihin ja vastaanottokeskuksiin – paikkoihin, joista ihmiset eivät muuten pääse live-taiteen pariin. Esitykset myös syntyvät yhteistyössä hoitolaitosten asukkaiden kanssa. Tavoitteena on tuoda marginaaliin jäävien ihmisryhmien ääni kuuluviin ja osallistua taiteen kautta yhteiskunnalliseen keskusteluun. Humanistisen ammattikorkeakoulun

14 Opetusministeriön julkaisussa Kulttuurin ja hyvinvoinnin välisistä yhteyksistä (2008) von Brandenburg on luokitellut hankkeita eri aihealueilta seuraavasti: 1) Taide arjen hyvinvoinnissa ja yhteiskunnallisissa keskusteluissa, 2) lapset ja nuoret, koulutus ja vapaa-aika, 3) terveys ja kulttuuri, 4) yhteisölähtöisyys, 5) kulttuurinen senioritoiminta, 6) kulttuurituotanto ja toimijaverkostot.

(HUMAK) Vetovoimaa kulttuurikeskuksiin -hankkeessa (2013–2014) tavoitteena on ollut puolestaan tarjota kaikille kulttuurilaitoksille konkreettista tietoa ei-kävijöiden osallistumisesta sekä tuottaa pilotoinnin, erilaisten kokeilujen ja tutkimuksen kautta tietoa toimivista osallistamistoimenpiteistä ja ei-kävijöiden aktivoinnista.

Yleisötyön osana hankkeissa on kehitetty uusia teknologisia sovelluksia tai käytetty hyväksi esimerkiksi sosiaalisen median tarjoamia mahdollisuuksia osallistaa ihmisiä museoiden kokoelmatyöhön. Suomen museoliiton ja Momeo Oy:n yhteistyönä on kehitetty *Seinätön museo 2.0* mobiiliopastepalvelu, joka toimii kaikilla älypuhelimilla ja taulutietokoneilla ilman erillisiä sovelluksia. Kuvien ja tekstien lisäksi opasteissa voi hyödyntää esimerkiksi selostajaääntä, pelillisiä ominaisuuksia, ääneen ajastettuja kuvavaihdoksia, gps-paikannusta, videoita sekä sisä- ja ulkokarttoja. Suomi syö juo -hankkeessa (2013–2014) on puolestaan dokumentoinnin apuna testattu sosiaalisen median käyttökelpoisuutta. Ammatillisten museoiden tallennus- ja kokoelmayhteistyöverkosto (TAKO) on dokumentoinut hankkeessa suomalaista ruoka- ja juomakulttuuria. Mukana on ollut kaksitoista museota. Hankkeen ensimmäinen osio koostui kahdesta toisiinsa linkittyneestä osiosta: 1) Valtakunnallisesta Suomi syö ja juo -kuvakeruusta hankkeen verkkosivuilla ja 2) Museoiden omista nykydokumentointiprojekteista, joissa on toteutettu esimerkiksi Silmänruokaa-valokuvakilpailu ja yhteinen reseptivihko.

Yleisötyötä tehdään myös vapaaehtoisten vertaisohjaajien voimin. ”Kulttuuriluotsit” ovat koulutettuja vapaaehtoisia, jotka toimivat oman paikkakuntansa kulttuurikohteiden tarjontaan perehtyneinä ohjaajina. Kulttuuriluotsi-toiminta on lähtöisin Jyväskylästä, jossa toimintaa on ollut vuodesta 2006 lähtien. Vastaavia toimintoja on yli kymmenellä paikkakunnalla, joista osassa luotsitoimintaa nimitetään ”kulttuurikavereiksi”, ”kulttuuriystäviksi” tai ”kulttuurikummeiksi”. Myös toimintamallit saattavat vaihdella, mutta perusajatus näyttäisi olevan kaikkialla sama: toiminta madaltaa kynnystä osallistumiseen tarjoamalla opastusta, seuraa ja rohkaisua ihmisille, joiden ei muuten tulisi lähdettyä kulttuurikohteisiin tai -harrastuksiin. Suupohjan Kulttuuriyhdistyksen koordinoimassa ja opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittamassa Kulttuurikummi-hankkeessa (2013–2014) rakennettiin yhtenäinen kulttuurikummi-koulutuspaketti, jota eri tahot voivat järjestää omalla alueellaan muokaten sitä omiin tarpeisiinsa sopivaksi. Hankkeessa pyrittiin myös laajentamaan toimintaa koskemaan esimerkiksi vanhuspalveluja, sosiaalityötä, perhetyötä ja nuorisotyötä.

4.2 Yhteisöllisyys

Yhteisölähtöisessä toiminnassa pyritään tuomaan taide ja kulttuuri osaksi laajempaa alueellista ja sosiaalista kehitystyötä. Toiminnassa voidaan keskittyä esimerkiksi tiettyyn kohderyhmään kuten Mieskuoro Huutajien Ääneen-hankkeessa (2013–2014), jonka alueellisena ja sosiaalisena tarkoituksena oli Ouluun opiskelemaan tai töihin tulevien nuorten aikuisten kotouttaminen. Toi-

nen keskeinen tavoite oli Ouluun muuttavien ja Oulussa jo asuvien nuorten, erityisesti miesten osallistaminen kulttuurin aktiiviseen tuottamiseen ja myös kulttuuripalvelujen aktiivisemmaksi käyttäjäksi. Myös Suomussalmen Näyttämöyhdistys ry:n Kulttuurikylä-hankkeessa (2014) kehitettiin kuntalaisia ja lähialueen väestöä aktivoivaa ITE-tekemisen kulttuuria muun muassa konserttien, tanssiesitysten, taidenäyttelytoiminnan, teatteritoiminnan, työpajojen ja muiden erilaisten taidetapahtumien muodossa. Yhteisöllisyys voi tarkoittaa myös osallistumista taiteen ja kulttuurin tekemiseen työpajoissa, joissa kynnys osallistumiseen pyritään pitämään matalana. Esimerkiksi Pirkanmaalla sijaitsevan Tehdassaaren Osuuskunnan ja Tehdassaaren tuki ry:n koordinoimassa Kotona-yhteisötaideprojektissa kenellä tahansa on ollut mahdollisuus osallistua TEHDAS 108:n tiloissa järjestettyihin työpajoihin kahden kuukauden ajan ja tutustua taiteen tekemisen menetelmiin. Toisena esimerkkinä voidaan mainita Suomen Kansallisteatterin alueellinen yleisötyöhanke Reittejä Kontulaan. Projektissa Kontulan alueen nuoret, aikuiset ja ikäihmiset kohtaavat eri taidetyöpajoissa, joissa yhdistyy teatteri, tanssi, musiikki ja kuvataide. Projektin tavoitteena on taidetoiminnan kautta tukea aluetta sekä vahvistaa alueen asukkaiden yhteenkuuluvuuden ja turvallisuuden tunnetta.

Yhteisöjen organisoimat kaupunkikulttuuritapahtumat ovat viime vuosina lisääntyneet ja kasvaneet mittasuhteiltaan. Esimerkiksi Helsingin kulttuurikeskus jakoi kaupunkikulttuuriavustuksia vuonna 2013 yhteensä 268 000 euroa, josta puolet ohjautui asukasyhteisöjen paikallisiin hankkeisiin. Myös hallinnossa on otettu käyttöön erilaisia uudentyyppisiä asukkaita osallistavia toimintamalleja. Helsingin Keskustakirjasto-hankkeessa on hyödynnetty osallistavaa suunnittelua, jossa sisältöjä ja toimintamalleja haetaan kirjaston, kaupunkilaisten ja kumppanien yhteistyöllä. Hankkeen kehittämistyön yhteydessä puhutaan käyttäjälähtöisestä innovaatiotoiminnasta ja vertaisluomisesta. Toisaalta halutaan parantaa myös lähidemokratiaa. Hankkeessa on käytetty esimerkiksi osallistuvaa budjetointia, käynnistetty kampanja kaupunkilaisten ideoiden keräämiseksi sekä pyydetty kaupunkilaisia mukaan Keskustakirjaston kaverit -kehittäjäyhteisöön. (Keskustakirjasto 2014.) Mikkelin kaupungissa käynnistyi puolestaan vuonna 2013 Lupaus 2016 -ohjelma, jonka tavoitteena on muuttaa kaupungin palveluja digitaalisiksi. Palvelumuotoilua hyödyntävän hankkeen osana kaupunki on sitoutunut muun muassa avaamaan kulttuuritietovarantonsa avoimeen käyttöön. (Puntanen & Hangasmaa 2013, 18).

4.3 Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia

Hyvinvointiin liittyvissä hankkeissa tai ohjelmissa pyritään esimerkiksi edistämään vaikeassa tilanteessa olevien ihmisten osallistumista ja osallisuutta kulttuurielämään ja yhteiskuntaan, tukemaan arjessa jaksamista, parantamaan elämänlaatua ja lisäämään yhteisöllisyyttä, ehkäisemään syrjäytymistä sekä kehittämään erilaisia hyvinvointipalvelujen tuottamisen malleja.

Taide- ja kulttuuripainotteista toimintaa ja taiteen soveltavien menetelmien käyttöä on kohdistettu hankkeissa usein tietyille väestöryhmille. Esimerkiksi Euroopan maaseudun kehittämisen maatalousrahaston tuella toteutetussa Tännekki Tairetta II -hankkeessa (2013–2014) kohderyhmänä olivat Kuntayhtymä Kaksineuvoisen perusturvan palvelujen eri asiakasryhmät kuten ikäihmiset, omaishoitajat, kehitysvammaiset, mielenterveyskuntoutujat, perhetyön asiakkaat sekä maahanmuuttajat. Tavoitteena on ollut juurruttaa kulttuuritoiminta osaksi perusturvan palvelujen arkea, lisätä asiakkaiden toimintakykyä, osallisuutta ja yhteisöllisyyttä sekä lisätä kolmannen sektorin toimintaa. Lapin Taiteilijaseuran, Monitaideyhdistys Pisteen ja Taiteen edistämiskeskuksen Lapin toimipisteen Taide kotouttaa -hankkeessa (2014) lähtökohtana on puolestaan ollut kehittää maahanmuuttajien osallisuutta kulttuuripalveluihin Lapissa. Hanke hyödyntää taiteen soveltavia menetelmiä tavoitteena maahanmuuttajien osallisuuden edistäminen ja syrjäytymisen ehkäiseminen. Myös Tampereen tutkivan teatterityön keskuksen Vaikuttava sirkus -hankkeessa (2011–2014) kehitettiin uudentyyppistä tapaa edistää perheiden ja yhteisöjen turvallisuutta. Sirkusopetusta järjestettiin ympäri Suomea. Hankkeen yhtenä tavoitteena oli kehittää sirkuksen hyvinvointivaikutuksia todentavia menetelmiä.

Hyvinvointiin liittyviä hankkeita toteutetaan kulttuurialan ja sosiaalialan organisaatioiden yhteistyönä. Esimerkkinä voi mainita Yksinäisyys-projektin, jota on toteutettu Tanssiteatteri Sivuun Ensemblen, Kansallisteatterin Kiertuenäyttämön, Suomen Punaisen Ristin Helsingin ja Uudenmaan piirin ja Vanhustyön keskusliiton Ystäväpiiritoiminnan yhteistyönä. Projektissa yksinäisyyttä käsitellään monien taidelajien keinoin. Projekti alkoi SPR:n ylläpitämissä ikäihmisten, nuorten ja mielenterveyskuntoutujien ryhmissä toteutettavalla työpajajaksolla. Työpajojen tuottamien kokemusten pohjalta työstetään yksinäisyys-aihetta käsittelevä ammattitaiteilijoiden toteuttama kiertue-esitys Vieraskirja, jota esitetään hoitolaitoksissa ja erilaisissa yksinäisyyttä kokevien henkilöiden toimintaryhmissä.

Hyvinvointipalveluja on kehitetty esimerkiksi opetus- ja kulttuuriministeriön ESR-kehittämisohjelmassa Kulttuuri-, liikunta- ja nuorisoalojen kolmas sektori hyvinvointipalvelujen tarjoajana (2008–2014), jota koordinoi Aalto yliopiston Kolmas lähde -hanke. Ohjelmassa oli mukana yhteensä 18 pilottihanketta ja yli 150 yhdistystä yli 70 kunnan alueella. Yhdistykset kehittivät hyvinvointipalveluja yhteistyössä kunnan tai yritysten kanssa. Hyvinvointipalveluiksi kutsuttiin ohjelmassa vastikkeellisia palveluja, joiden tavoitteena on lisätä kohderyhmän hyvinvointia. Esimerkkinä pilottihankkeesta voidaan mainita Satakunnan ammattikorkeakoulun Kolmio-hanke (2012–2014), jossa tuotettiin hyvinvointipalveluja kuvataiteen, musiikin sekä sosiaali- ja terveysalan ammattilaisten yhteistyönä. Euroopan sosiaalirahaston tuella on kehitetty myös hyvinvoinnin alueellista tiedontuotantoa SOHVI-hankkeessa (2012–2014), jossa tavoitteena oli hyvinvoinnista kertovan kokemustiedon ja hyvinvointia tuottavien alojen yhteistyön hyödyntäminen uusien palvelukokonaisuuksien kehittämisessä.

Myös Turun Vapaa-aikatoimialan koordinoima hyvinvointiohjelma EVIVA (2011–2015) tukee kaupunkilaisten hyvinvointia kehittämällä vapaa-ajanpalveluita. EVIVA auttaa kaupungin toimijoita yhteistyössä kolmannen sektorin toimijoiden kanssa tuomaan vapaa-ajanpalvelut lähelle asukkaita ja helposti saavutettaviksi. Samalla luodaan malli alueellisesta yhteistyöstä ja niistä työtavoista, joilla jatkossa vapaa-ajanpalveluja tuotetaan entistä asiakaslähtöisemmin ja entistä tiiviimmässä yhteistyössä toimialojen, järjestöjen sekä asukkaiden kanssa. Hankkeen lähtökohtana on passiivisten asukkaiden aktivointi.

Valtakunnallinen Taide työelämän laadun ja innovaatiokyvykkyyden kehittäjänä (TAIKA) -hanke (2008–2013) vei taiteeseen perustuvia menetelmiä työelämään sekä tuotti tietoa menetelmillä aikaansaaduista vaikutuksista ja menetelmien käytöstä työelämäkontekstissa. Taidelähtöisillä menetelmillä tarkoitetaan työelämän yhteydessä esimerkiksi teatterin, tanssin, kuvataiteen, kirjoittamisen tai musiikin menetelmien käyttämistä osana organisaation, työyhteisön tai henkilöstön kehittämistä. Hankkeen tuloksien mukaan taidetoiminta vaikutti hankkeessa mukana olleissa työyhteisöissä etenkin yhteisöllisyyden vahvistajana edistämällä vapautunutta ilmapiiriä, avoimuutta, vuorovaikutusta ja kykyä sietää erilaisuutta.

4.4 Kulttuuritoimintaa ikääntyville ja ikääntyneille

Kulttuuritoiminnassa ikääntyneille ja ikääntyville pyritään usein tuomaan taidetta ja kulttuuria vanhuspalveluyksiköihin ja luomaan toimintamalleja, joiden avulla ikäihmisten osallisuutta ja toimijuutta taiteessa ja kulttuurissa voidaan vahvistaa. Kulttuurisen vanhustyön toimintamalleja on kehitetty muun muassa Lasipalatsin Mediakeskus Oy:n koordinoimassa Osaattori-hankkeessa (2012–2014), joka sai rahoitusta Euroopan sosiaalirahastosta. Hanketta toteutettiin neljässä kaupungissa: Helsingissä, Jyväskylässä, Lahdessa ja Turussa. Vanhustyötä, jossa taide, luovuus ja kulttuuri tuodaan eri tavoin osaksi vanhustyötä, nimitettiin hankkeessa kulttuuriseksi vanhustyöksi. Siinä työvälineenä oli taiteen soveltava käyttö, jolla tarkoitettiin taiteen ja taidetoiminnan käyttöä tai soveltamista uudenlaisissa konteksteissa ja perinteisistä (esim. opetus tai taideterapia) tavoista poiketen. (Huhtinen-Hildén 2013, 11.)

Ennaltaehkäiseviä toimintamalleja on kehitetty myös Oulun ammattikorkeakoulun koordinoimassa Hyvän ikääntymisen kehittämisympäristö Sonectus -hankeessa (2012–2014). Hanke jakautui kolmeen osahankkeeseen, joiden tavoitteina olivat 1) aktiiviset iäkkäät kansalaiset, 2) osaaminen, luovuus ja hyvä johtajuus vanhustyössä, 3) vanhustyön ja ikääntymisen arvostuksen edistäminen. Hanke pyrki ennaltaehkäisevän vanhustyön osaamisen kasvattamiseen sekä luomaan uusia, monialaisia toimintamalleja, jotka mahdollistavat sekä kotona että laitoksissa asuvien ikäihmisten taide-elämykset, osallisuuden ja toimijuuden kulttuurin tuottajina ja käyttäjinä.

Ikääntyneiden kulttuuritoimintaan osallistumista on edistetty myös kouluttamalla vanhusten hoivalaitoksissa työskentelevää henkilökuntaa. Suomen Kansallisooppera käynnisti keväällä 2012 Laululla läsnä- ja Liikkeellä läsnä -koulutukset vanhusten hoivalaitoksissa työskentelevil-le. Kuvalla läsnä -koulutukset alkoivat keväällä 2014. Työpajojen tarkoituksena on tarjota uusia ideoita ja menetelmiä, joita hoitajat voivat hyödyntää päivittäisessä työssään.

4.5 Kulttuuritoimintaa lapsille ja nuorille

Kulttuuritoimintaa lapsille ja nuorille -teemaan liittyvissä hankkeissa pyritään esimerkiksi tukemaan lapsen ja nuoren kasvua ja lisäämään itsevarmuutta, parantamaan nuorten arjessa selviämisen taitoja ja oman elämän hallintaa, vahvistamaan oppimista sekä mahdollistamaan kokemus taiteen ja kulttuurin eri aloihin. Vantaan kaupungin Taidekasvattajat varhaiskasvatuksessa (TAIKAVA) -hankkeessa kymmenen taidepedagogia taiteen eri osa-alueilta aloitti säännöllisen, päivittäisen työnsä syyskuun 2014 alussa vantaalaisissa päiväkodeissa. Taidepedagogien työskentelyn päiväkodeissa nähdään hyödyttävän lasten tasapainoista kasvua, kehitystä ja hyvinvointia. Jos kehittämishanke onnistuu, vakiinnutetaan se varhaiskasvatuksen ja kulttuuripalveluiden pysyväksi yhteistyömuodoksi. Hankkeen taidekasvatustoiminnasta tehdään seurantatutkimusta Helsingin yliopistolla. Suomen Kulttuurirahasto on puolestaan käynnistänyt kolmen miljoonan euron suurhankkeen Koko Suomi leikkii, jonka avulla jokaiseen Suomen kuntaan perustetaan Terhokerho-niminen sukupolvien kohtaamispaikka. Maksuttomissa kerhoissa 5–10-vuotiaat lapset voivat leikkiä, liikkua, lukea ja luoda yhdessä eläkeläisten, muiden vapaaehtoisten aikuisten sekä lasten omien vanhempien ja isovanhempien kanssa. Hankkeen toteutuksesta vastaavat Mannerheimin Lastensuojeluliitto ja Suomen Punainen Risti.

Monet hankkeista painottavat koulujen kanssa tehtävää yhteistyötä. Esimerkiksi Joensuun kaupungin Kulttuurin virtaa -hankkeessa (2014–) mahdollistetaan eri-ikäisille kokemus kulttuurin eri aloihin. Hankkeen tarkoituksena on kehittää koululaisille suunnattu Kulttuurin virta -kulttuuripolku, jota Joensuun kaupungin kulttuuripalveluilla on mahdollisuus pitää yllä kaupungin normaalin rahoituksen puitteissa. Tavoitteena on taata peruskoulun aikana jokaiselle Joensuun koululaiselle minimikulttuurikokemus siten, että esimerkiksi kaikki viidesluokkalaiset kävisivät museossa. Myös Espoon kaupungin KULPS! Kulttuuri- ja liikuntapolku koululaisille on osa perusopetusta ja sen kautta koululaiset kiertävät eri liikuntapaikoissa, kulttuurikohteissa ja kirjastoissa. Taideyliopiston Sibelius-Akatemian Ihmebussi X -kiertueilla Taideyliopiston opiskelijat ja opettajat kiertävät puolestaan maakuntien kouluissa kokonaisen kouluviikon ajan pitämässä tuhansille oppilaille työpajatunteja sekä taidetapahtumia, joissa nähdään ja kuullaan esityksiä taiteen eri alueilta. Työpajoissa oppilaita kannustetaan rohkeuteen ja luovuuteen sekä poikkitaiteelliseen toimintaan etenkin musiikin, draaman ja tanssin keinoin.

Taide ja kulttuuri nähdään hankkeissa keinoina, joiden avulla voidaan vahvistaa lasten ja nuorten omia voimavaroja ja identiteettiä ja ehkäistä siten syrjäytymistä. Esimerkiksi Espoon Järjestöjen Yhteisö ry:n Kulttuurilla osalliseksi KULO-hanke (2012–2015) on sosiaali- ja terveysalan ja kulttuurialan yhteistyöhanke, jonka päätavoitteena on ehkäistä 12–18-vuotiaiden, erityisesti maahanmuuttajataustaisten nuorten syrjäytymistä, tukea heidän kasvuaan osallisuuteen ja aktiiviseen kansalaisuuteen sekä vahvistaa heidän identiteettiään taiteen ja kulttuurin keinoin. Etelä-Karjalan sosiaali- ja terveyspiirin, Eksoten, Nuorten Taidepaja on puolestaan suunnattu 16–29-vuotiaille nuorille, joilla ei ole koulutus- tai työpaikkaa. Hankkeena alkanut toiminta jatkuu vuonna 2015 Eksoten omana toimintana. Voimalaitos – Nuorten Taitopajat (2010–2014) oli puolestaan Euroopan sosiaalirahaston ja Jyväskylän kaupungin rahoittama hanke, jossa kehitettiin uudenlaista nuorten työpajatoimintaa yhteistyössä Nuorten Taidetyöpajan kanssa. Nuorten Taidetyöpaja on osa Jyväskylän kaupungin työllisyyspalveluja ja se tarjoaa työkokeilua, -toimintaa ja -ohjausta 17–29-vuotiaille nuorille. Voimalaitos-hanke mahdollisti Taidetyöpajan toiminnan laajentamisen ja se tuotti neljän kuukauden mittaisia, yhteisöllisesti toimivia nuorten ryhmiä muun muassa media-alan työtehtäviin ja erilaisiin käsityöalan tehtäviin. Hankkeessa kehitetty pajatoiminta jatkuu hankkeen päätyttyä. Myös Suomen lasten ja nuorten säätiön ylläpitämän (v. 2008–2010 Suomen Kulttuurirahasto) Myrsky-hankkeen tavoitteena on puolestaan tukea erityisesti vaikeissa elämäntilanteissa olevien nuorten omien voimavarojen vahvistamista taiteen tekemisen kautta. Hankkeen yhteydessä on toteutettu myös tutkimus (Siivonen, Kotilainen & Suoninen 2011), jossa tarkasteltiin taiteen tekemistä Myrsky-hankkeiden nuorten hyvinvoinnin tukena. Tutkimuksen mukaan taiteen tekeminen voi tukea syrjään itsensä identifioituneita nuoria kohti taiteen tekemisen identiteettiä ja mahdollisesti samalla myös kohti yleisempää osallisuuden kokemusta yhteiskunnassa (ibid., 186).

Hankkeiden tavoitteina on myös lisätä ja kehittää lasten ja nuorten parissa toimivien ammattilaisten tietämystä taiteen ja kulttuuritoiminnan vaikutuksista lapsiin ja nuoriin sekä osaamista hyödyntää sitä. Esimerkiksi Helsingin nuorisoasiainkeskuksen Hyvä vapaa-aika -kehittämis- ja tutkimushanke pyrkii lisäämään ymmärrystä siitä, miten mielekäs ja terveyttä edistävä vapaa-aika ja harrastustoiminta vaikuttavat nuoren elämänlaatuun, hyvinvointiin ja koulumenestykseen. Hankkeeseen osallistuvia nuoria tuetaan harrastamisessa ja oman elämänsä valinnoissa. Hankkeessa on mukana viisi koulua, joista otetaan mukaan yhteensä kuusi kohdeluokkaa ja kuusi vertailuluokkaa. Nuoret ovat hankkeessa mukana seitsemännen luokan alusta peruskoulun päättymisen jälkeiseen syksyn loppuun asti.

Toiseksi esimerkiksi voidaan nostaa Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksen yhteyteen perustettu uusi oppimisen tutkimuskeskus, Playful Learning Center (PLC). TEKESin rahoittama ja peliyhtiö Rovion kanssa yhteistyötä tekevä keskus tarjoaa toimintaympäristön leikillisen ja pelillisen oppimisen tutkimukselle ja pedagogiselle kehittämiselle. Keskuksen toimintamallia ovat olleet kehittämässä Helsingin yliopiston varhaiskasvatuksen, esi- ja alkuopetuksen ja mediakasvatuksen asiantuntijat yhteistyössä johtavien pelillisen oppimisen yritysten kanssa.

Suomen Kulttuuriperintökasvatuksen seura ja Lastenkulttuurikeskusten verkosto Taikalamppu koordinoivat Kulttuurivoltti-hanketta (2015–2016), joka tuottaa puolestaan opasmateriaalin ja koulutusta perusopetuksen kulttuurikasvatussuunnitelmien tekemiseen ja käyttöönottoon kaikissa Suomen kunnissa vuosina 2015–2016. Kulttuurikasvatussuunnitelma on kunnassa tehty suunnitelma, joka antaa raamin systemaattiselle koulun ja kulttuurilaitosten yhteistyölle sekä lapsen kulttuuri-identiteetin huomioimiselle. Kulttuurikasvatussuunnitelma koskee kaikkea opetusta, ei vain taide- ja taitoaineita, ja pohjaa kunnan omaan kulttuuritarjontaan ja kulttuuriperintöön sekä lasten omaehtoiseen toimintaan ja kokemuksiin. Tällä hetkellä yksi kymmenestä Suomen kunnasta on ottanut käyttöön perusopetuksen kulttuuriopetuksen suunnitelman. Hankkeella pyritään tuomaan kulttuurikasvatus kuntien opetus- ja kulttuurisektoreiden yhteiseksi asiaksi.

4.6 Saatavuus ja saavutettavuus

Taiteen ja kulttuurin saatavuuteen ja saavutettavuuteen keskittyvissä hankkeissa ja toimintamalleissa tavoitteena on esimerkiksi parantaa kulttuuripalvelujen saavutettavuutta kehittämällä sähköisiä palveluja tai vieden palveluja eri väestöryhmien luo. Hankkeissa pyritään myös kehittämään palvelujen fyysistä ja sisällöllistä saavutettavuutta sekä seudullista, alueellista ja poikkihallinnollista yhteistyötä taide- ja kulttuuripalvelujen tuottamiseen.

Esimerkkinä uusista digitaalisista palveluista voidaan mainita Tampere-talon MUKANA-konsertit. Ne ovat suorana verkossa lähetettäviä konsertteja tai tapahtumia yleisöille, jotka eivät voi tulla taloon paikan päälle. Vuonna 2013 pilotoidussa palvelussa tapahtumia striimataan muun muassa vanhainkotiin, sairaalaan ja vankilaan. Noin kerran kuukaudessa järjestettävät MUKANA-konsertit on suunnattu ensisijaisesti sosiaali- ja terveysalan toimijoille ja niiden asiakkaille. Toiminnan pohjalla on opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittama Etäevent-pilottihanke, jonka tavoitteena oli luoda toimiva ja kustannustehokas malli sosiaalisten etätapahtumien tuottamisessa. Myös Kansallisooppera edistää esitysten alueellista saavutettavuutta etälähetysten muodossa. Suomen Kansallisooppera ja Yleisradio solmivat vuonna 2014 kolme ja puolivuotisen sopimuksen Kansallisoopperan esitysten esittämisestä Ylen radio- ja televisiokanavilla. Sopimuksen aikana Yle lähettää vuosittain yhden teoksen televisiossa ja yhden radiossa. (HS 2014.)

Lisäksi Saamelaisalueen koulutuskeskuksen *Saamenkielen ja -kulttuurin virtuaalinen kehittämis- ja oppimisympäristö – SÁPMI MIEHTÁ* -hankkeessa luodaan toimintamalli siitä, miten saamen kielen ja kulttuurin etäopetusta toteutetaan valtakunnallisesti ja miten museoiden ja kirjastojen saamelaisaineistot saadaan palvelemaan oppimista. Projektissa pilotoidaan ja kehitetään etäkoulutusta yhteistyössä eri koulutuksen järjestäjien, yliopistojen ja kulttuurilaitosten kanssa.

Hankkeissa pyritään parantamaan saavutettavuutta myös tuomalla palveluja yhä kattavammalle alueelle. Esimerkkinä voidaan mainita Valtion erikoiskirjasto Celian ja yleisten kirjastojen kumppanuusprojekti Kirjasto kaikille, joka käynnistyi vuonna 2013. Projekti tuo Celia-kirjaston äänikirjat lähikirjastoihin. Jo yli 40 pilottikirjastoa ympäri Suomea tarjoavat lukemisesteisille asiakkailleen pääsyn Celian äänikirjakokoelmaan. Tavoitteena on edistää lukutaitoja sekä väestön yhtäläisiä mahdollisuuksia kulttuuriin ja tietoon. Celian aineiston käyttöoikeus on kaikilla niillä, jotka eivät vamman, sairauden tai muun toimintaesteen vuoksi voi lukea painettua tekstiä.

Hankkeissa on myös kehitetty erilaisia toimintamalleja sekä käynnistetty toimintakokeiluja kulttuuripalvelujen saavutettavuuden kehittämiseksi. Esimerkiksi Kulttuuria kaikille -palvelun Kulttuuripassin pilotointi- ja jatkohankkeen (2014–2017) tavoitteena on parantaa pienituloisten henkilöiden mahdollisuuksia nauttia taiteesta ja kulttuurista. Hankkeissa kokeillaan toimintamalleja, joiden kautta on mahdollista hankkia maksuttomia tai huomattavan edullisia pääsylippuja erilaisiin kulttuuripalveluihin. Tavoitteena on, että toimintamallit ovat sovellettavissa eri puolille Suomea.

Lisäksi hankkeissa on pyritty edistämään kansalaisten vaikutusmahdollisuuksia kulttuuripalvelujen kehittämiseen. Jyväskylän yliopisto koordinoiman KUULTO – Kuntien kulttuuritoiminnan kehittämishankkeen tavoitteena on ollut lisätä kansalaisten kulttuuripalveluiden saatavuutta sekä vaikutusmahdollisuuksia toiminnan ja palvelujen kehittämisessä. Hankkeen toiminta on keskittynyt erityisesti kuntiin, jotka käyttävät yleiseen kulttuuritoiminnan tuottamiseen vähän resursseja, 0–15 euroa asukasta kohti. Hankkeen puitteissa on käynnistetty eri puolilla Suomea 22 toimintakokeilua, joiden toteuttajina ovat kuntien kulttuuritoimet, yhdistykset ja yritykset. Toimintakokeiluissa on kehitetty ja toteutettu erilaisia toimenpiteitä tavoitteena lisätä kulttuuritoiminnan ja kulttuuripalvelujen saatavuutta.

Myös Haapaveden kaupungin Jokihelmen opiston *TAIKUA – Taidetta ja kulttuuria alueelle tasa-arvoisesti* -hankkeen tavoitteena on kehittää kulttuuriosaamisen seudullista, alueellista ja poikkihallinnollista yhteistyötä taide- ja kulttuuripalveluiden tuottamiseen, palveluiden tuottamisen mallintamiseen sekä kulttuuritoiminnan kehittämiseen niin, että alueen väestöllä on mahdollisuus osallistua kulttuuripalveluiden suunnitteluun ja toteutukseen niin toimijana kuin käyttäjänä.

Taiteeseen ja kulttuuriin osallistumista ja osallisuutta edistetään monenlaisin keinoin. Osallistumista ja osallisuutta edistetään Suomessa lukuisin hankkein, jotka ovat rahoitukseltaan ja toiminnaltaan hyvin erikokoisia. Tietoa ei kerätä kootusti eikä hankkeita koordinoida yhteisesti minkään tahon toimesta ja siten kokonaiskuvan hahmottaminen hankemassasta on hankalaa. Voidaan myös pohtia sitä, mikä on hankkeiden vaikuttavuus. Millaisia vaikutuksia hankkeilla on lopulta ihmisten elämään tai toimijatahoihin? Taide- ja kulttuurilaitosten toimintaan liittyvä kysymys on myös se, miten hankkeet ovat vaikuttaneet laitosten toimintatapoihin. Taide ja

kulttuuri nähdään useissa hankkeissa keinona edistää ihmisten hyvinvointia tai ehkäistä syrjäytymistä. Hankkeiden kohderyhmistä nousevat esiin erilaiset erityis- ja vähemmistöryhmät kuten vammaiset tai maahanmuuttajat tai ikäryhmät, kuten lapset, nuoret tai vanhukset.

Yleisötyön tai yleisöyhteistyön teemaan liittyville hankkeille on tunnusomaista toiminta, jossa huomiota on kiinnitetty etenkin taide- ja kulttuurilaitosten vakiintuneiden toimintamuotojen ulottumissa oleviin ryhmiin. Yhteisöllisessä toiminnassa pyritään puolestaan tuomaan taide ja kulttuuri osaksi laajempaa alueellista ja sosiaalista kehitystyötä. Erottelun tekeminen yleisötyön ja yhteisölähtöisyyden välille on usein tulkinnanvaraista ja monesti kyse onkin saman toiminnan tarkastelusta eri näkökulmista.

Hyvinvointiin liittyvissä hankkeissa tai ohjelmissa pyritään edistämään esimerkiksi vaikeassa tilanteessa olevien ihmisten osallistumista ja osallisuutta kulttuurielämään ja yhteiskuntaan, tukemaan arjessa jaksamista, parantamaan elämänlaatua ja lisäämään yhteisöllisyyttä sekä ehkäisemään syrjäytymistä. Taiteen ja kulttuurin hyvinvointivaikutuksiin keskittyville hankkeille on myös leimallista pyrkiä kehittämään erilaisia hyvinvointipalvelujen tuottamisen malleja. Voidaan kuitenkin kysyä, kuinka kestäviä toimintamalleja muutaman vuoden kestävällä hankerahoituksella pystytään kehittämään. Toiminta ei lyhyessä ajassa välttämättä kunnolla juurru osaksi ihmisten elämää ja kuntien toimintaa, ja jatkorahoituksen saaminen hankkeelle voi olla vaikeaa. Toiminnan vaikutuksia tai sen jatkuvuutta ei useinkaan ole mahdollista seurata hankkeen päätyttyä, ja hanketoimijoilla on kiire varmistaa toiminnalleen rahoitus uusilla hankkeilla. Kolmannelle sektorille ladatut erityistoiveet yhdistysten ja järjestöjen osuuden kasvattamisesta palvelujen tuotannossa näkyvät myös hankkeiden tavoitteissa.

Hankkeissa, joissa tuotetaan kulttuuritoimintaa ikääntyneille tai ikääntyville, pyrkimyksenä on usein tuoda taidetta ja kulttuuria vanhuspalveluyksiköihin sekä luomaan toimintamalleja, joiden avulla ikäihmisten osallisuutta ja toimijuutta taiteessa ja kulttuurissa voitaisiin vahvistaa. Lapsiin ja nuoriin kohdistuvissa hankkeissa tehdään usein yhteistyötä päiväkotien ja koulujen kanssa sekä pyritään vaikuttamaan lasten ja nuorten vapaa-aikaan. Taiteen ja kulttuurin saatavuuteen ja saavutettavuuteen keskittyvissä hankkeissa käytetään hyväksi digitaalista tekniikkaa taiteen ja kulttuurin saavutettavuuden parantamiseksi. Taidetta myös viedään eri väestöryhmien luo ja pyritään parantamaan erilaisten palvelujen fyysistä ja sisällöllistä saavutettavuutta.

5 KULTTUURIIN OSALLISTUMISTA, OSALLISUUTTA JA OSALLISTUMATTOMUUTTA KOSKEVA TIETOPOHJA JA TIETOAUKOT

Tässä luvussa tarkastellaan sitä, millaista tutkimustietoa taiteeseen ja kulttuuriin osallistumisesta, osallisuudesta ja osallistumattomuudesta on saatavilla ja mistä puolestaan ei ole saatavilla tietoa. Luvussa 5.1 keskitytään tietopohjan kartoittamiseen ja luvussa 5.2 siihen, millaista tietoa osallistumiseen, osallisuuteen ja osallistumattomuuteen liittyen jää puuttumaan.

5.1 Tietopohja

Tässä luvussa kartoitetaan sitä, millaista tietoa taiteeseen ja kulttuuriin osallistumisesta, osallisuudesta ja osallistumattomuudesta on helposti löydettävissä. Aihepiiriä koskevien tutkimusten runsaslukuisuuden vuoksi keskitytään kartoittamaan keskeisimpiä kotimaisia ja alan uusimpia tutkimuksia. Tutkimuksissa käytettyjä erilaisia lähtökohtia ja näkökulmia on havainnollistettu jaottelemalla tutkimukset deskriptiiviseen, selittävään ja motivaatiota selvittävään tutkimukseen sekä kulttuuripalvelujen saavutettavuutta koskevaan tutkimukseen sekä vaikutusta tai vaikuttavuutta koskevaan tutkimukseen. Jaottelun lähtökohtana on käytetty Inga Kalvinan (2004) esittämää kategorisointia[15]. Jaottelussa on huomioitava, että rajaukset eri kategorioiden väleillä ovat osin tulkinnanvaraisia ja eri kategoriat toistensa kanssa päällekkäisiä. Etenkin deskriptiivisen, selittävän ja motivaatiota selvittävän tutkimuksien väliset rajanvedot eivät aina ole yksiselitteisiä. Yksittäinen tutkimus voi siten sisältyä useamman eri kategorian alle eri näkökulmista tarkasteltuna. Tutkimuksien suuren määrän vuoksi ryhmittely on ollut kuitenkin mielekästä kokonaiskuvan hahmottamiseksi.

Deskriptiivinen tutkimuskirjallisuus koostuu pääasiassa kulttuuriin liittyvistä tilastoista sisältäen kulttuuriasioista vastaavien ministeriöiden, kansallisten ja kansainvälisten tilastokeskuksien ja taide- ja kulttuurilaitosten keräämiä kävijätietoja sekä osaksi surveytietoja. Selittävässä tutkimuksessa on kiinnostuttu puolestaan edellistä enemmän tarkastelemaan osallistumiseen vaikuttavia taustamuuttujia ja selittämään niiden vaikutusta ihmisten osallistumiskäyttäytymiseen. Tähän kategoriaan kuuluvat esimerkiksi sosiologiset tutkimukset, joissa keskitytään kulttuuristen resurssien jakautumiseen yhteiskunnassa ja osallistumista selittäviin sosio-demografisiin tekijöihin kuten koulutukseen, perhetaustaan, sukupuoleen tai etnisyyteen. Motivaatiota selvittävä kirjallisuus sisältää puolestaan sekä teoreettista että empiiristä tarkastelua taloudellisista, sosiaalisista ja psykologisista tekijöistä, jotka vaikuttavat yksilöiden osallistumiseen

15 Inga Kalvina (2004) jaottelee kulttuuriin osallistumista käsittelevän tutkimuksen kolmeen kategoriaan: deskriptiiviseen, motivaatiota selvittävään sekä vaikutuksia tai vaikuttavuutta koskeviin tutkimuksiin.

kulttuuriaktiviteetteihin, ja keskittyy etsimään syitä yksilöiden käyttäytymiselle (Kalvina 2004, 45, 60). Kulttuuripalvelujen saavutettavuuteen keskittyviä tutkimuksia on toteutettu etenkin 2000-luvun lopun ja 2010-luvun alun aikana. Kulttuuripalvelujen saavutettavuuteen liittyvissä tutkimuksissa saavutettavuutta tarkastellaan eri näkökulmista, kuten viestinnän, hinnoittelun ja rakennetun ympäristön kannalta sekä aistien, tiedollisen ja sosiaalisen saavutettavuuden näkökulmasta. Vaikutuksia tai vaikuttavuutta koskevat tutkimukset pyrkivät puolestaan tutkimaan ja arvioimaan erilaisia kulttuuriosallistumisen sosiaalis-taloudellisia seurauksia, vaikutuksia ja hyötyjä. Esimerkiksi tutkimukset kulttuuriosallistumisen vaikutuksista ihmisten hyvinvointiin ja terveyteen kuuluvat tähän ryhmään. Kansainvälisesti tunnetuin ja kiistelty esimerkki tämän kategorian tutkimuksesta lienee François Matarasson (1997) tutkimus *Use or Ornament? The Social Impact of Participation in the Arts*.

5.1.1 Deskriptiivinen tutkimus

Ensimmäisiä kulttuuriosallistumisen mittaamiseen pyrkiviä kansainvälisiä tutkimuksia ja selvityksiä tehtiin jo 1970-luvulla. Kiinnostus kulttuuriin ja kulttuuriosallistumiseen liittyvien indikaattorien kehittämiseen kasvoi 1990-luvulla (Laaksonen 2010, 134). 2000-luvun alussa useat kansainväliset poliittiset organisaatiot alkoivat lisääntyvässä määrin tuottaa kulttuuritilastoja ja etsivät keinoja standardisoida metodologioita laajoilla alueilla. Euroopassa tilastoja kulttuurisesta kävijyydestä ja osallistumisesta kokoavat Euroopan komission alainen Eurostat ja valtioittain Compendium[16]. Tietojen keruu tehdään usein jäsenmaissa ja niistä vastaavat kansalliset tilastotiedon tuottajat. (Laaksonen 2010, 67.) Mark Schusterin (2007) mukaan osallistumistutkimukset eroavat toisistaan paljon esimerkiksi siinä, miten ”osallistuminen” niissä ymmärretään.

Vuosina 2001 ja 2003 julkaistut Eurobarometrit olivat ensimmäisiä kertoja kun kaikki Euroopan unionin jäsenmaat kartoittivat väestöjensä kulttuurisia käytäntöjä. Kulttuuriin osallistumista tutkittiin myös European Cultural Values -tutkimuksessa (2007), ja suppea kulttuuriosallistumista koskeva moduuli on sisältynyt vuonna 2006 sekä tuloja ja elinoloja kuvaavaan EU-SILC-tutkimukseen[17] että EU:n aikuiskoulutustutkimukseen[18] (Opetusministeriö 2009c). Myös Eurostatin julkaisemat kulttuuritilastot vuosilta 2007 ja 2011 sisälsivät kulttuuriosallistumista tarkastelevan osion. Vuoden 2011 tilastoissa osallistumista tarkastellaan elokuva- ja live-esityksiin osallistumisena, käyntinä kulttuurikohteissa, amatööri- ja taiteellisena toimintana sekä tieto- ja viestintäteknologioiden näkökulmasta.

16 Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe on sähköinen tietokanta, johon on koottu 42 Euroopan maan kansallisen kulttuuripolitiikan profiilit. Compendiumia ylläpitää Euroopan neuvosto yhteistyössä Euroopan vertailevan kulttuurintutkimuksen instituutin ERICartsin kanssa.

17 Survey on Income and Living Conditions (SILC).

18 Adult Education Survey (AES).

Kulttuurista saavutettavuutta ja osallistumista tutkittiin myös EU-jäsenvaltioita koskevassa vuoden 2013 Eurobarometrissä[19], jossa puhutaan osallisuudesta (*engagement*) erilaisiin kulttuuriaktiviteetteihin (*cultural activities*). Barometrin tiedot perustuvat haastatteluihin, joiden otos oli noin 1000 henkilöä/jäsenvaltio. Osallistumattomuutta tarkasteltiin käymättä jättämisen tai tekemättömyyden näkökulmasta. Barometrissä kysyttiin syitä, miksi henkilö ei esimerkiksi ollut käynyt kirjastossa, oopperassa, teatterissa tai museossa tai lukenut kirjaa tai katsellut kulttuuriohjelmia televisiosta. Kiinnostuksen ja ajan puute sekä kustannukset nousivat suurimmiksi esteiksi kulttuuriaktiviteetteihin osallistumiseksi. Barometrin mukaan yksilöiden osallistuminen on laajimmin levinnyttä Pohjois-Euroopassa, korkeimmin koulutettujen ja hyvinvoivien keskuudessa. Barometrissä todetaan, että henkilöt, jotka kuluttavat kulttuuriaktiviteettejä eniten lukijoina, katselijoina tai yleisönä, osallistuvat myös todennäköisimmin taiteelliseen toimintaan. Yli puolet eurooppalaisista käytti internetiä kulttuurisiin tarkoituksiin – 30 prosenttia vastaajista ainakin kerran viikossa. Eurobarometrissä tiedusteltiin myös henkilöiden osallistumista taiteelliseen tai kulttuuriseen toimintaan ja tuottamiseen. Tuloksien mukaan osallistuminen on laskenut vuodesta 2007, osin hyvin voimakkaasti. (Cultural Access and Participation 2013, 62.) Vertailtaessa väestöjen osallistumista taiteelliseen toimintaan Suomi sijoittuu kärkikastiin yhdessä Tanskan, Ruotsin, Alankomaiden ja Luxemburgin kanssa (Cultural Access and Participation 2013, 8).

Kyseisen barometrin mukaan viimeisen 12 kuukauden aikana 75 prosenttia suomalaisista oli katsellut tai kuunnellut kulttuuriohjelmaa televisiosta tai radiosta (korkein osuus 89 % oli Ruotsissa), 75 % oli lukenut kirjan (korkein osuus 90 % oli Ruotsissa), 50 % oli käynyt elokuvissa (korkein osuus 76 % oli Tanskassa), 47 % oli käynyt historiallisessa muistomerkillä tai kohteessa (korkein osuus 79 % oli Ruotsissa), 40 % oli käynyt museossa (korkein osuus 76 % oli Ruotsissa), 47 % oli käynyt konsertissa (korkein osuus 61 % oli Ruotsissa), 66 % oli käynyt kirjastossa (korkein osuus 74 % oli Ruotsissa), 42 % oli käynyt teatterissa (korkein osuus 53 % oli Ruotsissa ja Alankomaissa) ja 17 % oli käynyt baletissa, tanssiesityksessä tai oopperassa (korkein 34 % oli Ruotsissa). (Cultural Access and Participation 2013, 12.) Verrattuna muihin Euroopan unionin jäsenmaihin suomalaiset osallistuvat kulttuuriaktiviteetteihin melko keskimääräisesti tai keskimääräistä enemmän riippuen aktiviteettien luonteesta. Keskiarvo ylittyy etenkin kirjastossa ja teatterissa käynneissä ja alittuu puolestaan elokuvissa käynnissä, historiallisilla muistomerkeillä tai historiallisissa kohteissa käynnissä sekä baletissa, tanssiesityksessä tai oopperassa käynnissä. Pohjoismaisittain vertailtuna Suomi jää tilastoissa kauas Ruotsin ja Tanskan luvuista, jotka ylittävät kaikissa aktiviteeteissa mitattuna maiden keskiarvon.

Eurooppalainen harmonisoitu ajankäyttötutkimus HETUS julkaistiin vuonna 2000 ja päivitettynä vuonna 2009. Siihen sisältyy median käytön tarkastelu, mutta kulttuuriosallistumisen näkökulmasta tulokset jäävät suuntaa-antaviksi: esimerkiksi lukemiseen tai television katseluun liittyen on tutkittu vain käytettyä aikaa, ei sisältöihin liittyviä mieltymyksiä. (ESSnet 2012, 232.)

19 Cultural access and participation 2013. Special Eurobarometer 399.

Vuonna 2012 julkaistiin Euroopan kulttuuritilastojen verkoston ESSnet-Culture raportti, jonka yhtenä aiheena oli kulttuuriin osallistuminen (*cultural practices and social aspects of culture*). ESSnet-Culture raportti esittelee ICET-malliin, jossa tunnistetaan neljä kulttuuriosallistumisen mallia: 1) tieto: etsiä, kerätä ja levittää tietoa kulttuurista, 2) viestintä ja yhteisö: viestiä toisten kanssa kulttuuriin liittyvistä kysymyksistä ja osallistua kulttuuriverkostoihin, 3) ilo ja ilmaisu: nauttia näyttelyistä, esityksistä ja muista kulttuuri-ilmaisun muodoista, harrastaa taiteita vapaa-ajalla, luoda sisältöjä verkkoon, 4) transaktio: ostaa taidetta ja ostaa ja varata lippuja esityksiin. (ESSnet 2012, 237–239.)

UNESCOn *The 2009 UNESCO Framework for Cultural Statistics* -julkaisu sisältää kulttuuriosallistumista mittaavan osion. Vuonna 2012 UNESCO julkaisi kulttuuriosallistumisen mittaamista käsittelevän käsikirjan *Measuring Cultural Participation. 2009 UNESCO Framework for Cultural Statistics Handbook No.2.* Käsikirjan liitteeksi on kerätty vuosilta 2000–2011 kansallisia tutkimuksia ja selvityksiä, joissa pyritään mittaamaan kulttuurin osallistumista (UNESCO 2012, Annex 2, 121–126).

Amerikkalainen National Endowment for Arts -organisaatio (2015a) tutki amerikkalaisten taiteeseen osallistumisesta laajan Amerikan väestöllisiä tekijöitä ja amerikkalaisten asenteita kartoittavan General Social Survey -tutkimuksen yhteydessä. Tutkimuksessa tiedusteltiin niitä syitä, miksi amerikkalaiset osallistuvat tai eivät osallistu taiteeseen – erityisesti musiikkiin, tanssiin, teatteriin ja kuvataiteisiin. Tutkimus pyrki tarkastelemaan kysymystä ylittämällä demografisten tekijöiden tarjoamat selitysmallit selvittämällä asenteita, motivaatiota ja esteitä taiteisiin osallistumiselle eri elämänvaiheissa. 13 prosenttia vastanneista (31 miljoonaa henkilöä) ilmoitti olevansa kiinnostunut, mutta ei ollut osallistunut taideaktiviteetteihin muun muassa ajan tai seuran puutteen vuoksi: lähes 60 prosenttia vastaajista, joilla oli alle 6-vuoden ikäisiä lapsia, ilmoitti ajanpuutteen suurimmaksi esteeksi. 22 prosenttia vastaajista koki puolestaan suurimmaksi osallistumisen esteeksi sen, että heillä ei ollut ketään kenen kanssa osallistua. Tutkimuksen mukaan eri elämänvaiheet kuten ylemmän korkeakoulutuksen aloittaminen, avioituminen, lasten saanti tai eläkkeelle siirtyminen selittivät osallistumista enemmän kuin ikä yksistään. Organisaation julkaiseman toisen, yli 37 000 henkilöä käsittävän, tutkimuksen aiheena oli myös taiteisiin osallistuminen (National Endowment for Arts 2015b). *Survey of Public Participation in Arts* -tutkimuksessa vertaillaan taiteeseen osallistumista kuvaavia tietoja vuosilta 2002, 2008 ja 2012. Tutkimus osoitti muun muassa, että teknologialla on suuri merkitys taiteen luomiseen ja siihen osallistumiseen. Vuonna 2012 lähes kolme neljästä amerikkalaisesta aikuisesta, noin 167 miljoona henkilöä, käytti sähköistä mediaa taiteen katseluun tai kuunteluun ja suuri osa aikuisista myös tuotti omia sisältöjä, kuten musiikkia tai kuvataidetta.

Pohjoismaita tarkasteltaessa viimeisin valtakunnallinen tanskalaisten kulttuuri- ja vapaa-ajan aktiviteetteja selvittänyt tutkimus toteutettiin Tanskassa vuonna 2012. Tutkimus toteutetaan viiden vuoden välein. Tutkimuksessa tarkastellaan kulttuurisia tottumuksia (*kulturvaner*), mediankäyttöä sekä vapaa-ajan aktiviteetteja. Vuoden 2012 kyselyssä uutuutena oli aikuisten maahanmuut-

tajien kulttuuristen tottumusten analysointi. (Kulturministeriet 2014.) Ruotsissa ei ole koottua valtakunnallista tilastollisen tiedon tuotantoa väestön kulttuurisista tavoista (*kulturvanor*), vaan tietoa tuotetaan osana muita tutkimuksia. Aikaisemmat kyselyt ovat keskittyneet muotoon ja jakelutapaan sisällön sijaan (Myndigheten för kulturanalys 2013, 5). Ruotsin Kulttuurianalyysiviranomainen (ibid., 3) suosittaa valtakunnallisen kattavan tilastoinnin aloittamista ottamalla mallia Norjasta, Suomesta ja Tanskasta. Norjassa Statistisk sentralbyrå on toteuttanut norjalaisen kulttuuribarometrin (*Norsk kulturbarometer*) vuosina 1994, 1997, 2000, 2004, 2008 ja 2012. Barometrin otoskoko on noin 2000 henkilöä. Siinä mitataan muun muassa elokuvissa, urheilutapahtumissa, kirjastoissa, museoissa, teattereissa, taidenäyttelyissä, konserteissa, baletissa ja tanssiesityksissä sekä oopperassa ja uskonnollisissa tapahtumissa käyntiä viimeisen vuoden aikana. Kulttuurifestivaaleille osallistumista selvitettiin ensimmäistä kertaa vuoden 2004 kyselyssä. (Vaage 2013.) Vuoden 2012 kulttuuribarometrin mukaan kulttuuriin osallistuminen on vähentynyt useissa eri kulttuuriaktiviteeteissa vuodesta 2008 (Vaage 2013, 6) (taulukko 3).

Taulukko 3. Kulttuuriin osallistuminen viimeisen 12 kuukauden (%) aikana Norjassa vuosina 1994, 2000, 2008 ja 2012 (Vaage 2013, 12).

Laji	1994	2000	2008	2012
Elokuva	61 %	65 %	70 %	67 %
Urheilutapahtumat	59 %	57 %	56 %	55 %
Kirjasto	51 %	52 %	51 %	49 %
Museo	45 %	45 %	43 %	41 %
Teatteri / musikaali	45 %	50 %	53 %	45 %
Taidenäyttely	44 %	44 %	42 %	38 %
Konsertti	55 %	58 %	62 %	61 %
Baletti ja tanssi	9 %	11 %	13 %	14 %
Ooppera / operetti	5 %	6 %	7 %	8 %
Kulttuurifestivaalit	…	…	32 %	31 %
Uskonnolliset tapahtumat	39 %	41 %	39 %	34 %

Opetusministeriön (2009b, 37; 58–62) julkaisussa *Vaikuttavuusindikaattorit kulttuuripolitiikan tietopohjan vahvistajina* yhdeksi indikaattoriksi on nimetty ”kulttuuri ja kansalaiset”. Indikaattori on jaoteltu neljään alakohtaan olemassa olevan tietopohjan perusteella:

1) kulttuuriharrastus ja -osallistuminen
2) kulttuuriosallistuminen tietoverkoissa
3) kulttuuritilaisuuksissa ja -laitoksissa käynnit sekä valtion tuki suhteessa käyntien ja myytyjen lippujen määrään
4) kulttuurin alueellinen saatavuus.

Ensimmäiseen kohtaan liittyvät vaikuttavuutta kuvaavat alaindikaattorit ovat kulttuuriin ja taiteeseen käytetty aika, taide- ja kulttuuriharrastukset sekä taide- ja kulttuuritilaisuuksiin osallis-

tuminen. Tietolähteenä on pääasiassa Tilastokeskuksen vapaa-aikatutkimus ja ajankäyttötutkimus. Toiseen kohtaan liittyvät kulttuuristen verkkopalvelujen käyttö sekä kulttuurituotteiden tai -palvelujen hankinta verkkokaupasta. Pääasialliseksi tietolähteeksi on mainittu Tilastokeskuksen vuosittainen tieto- ja viestintätekniikan käyttötutkimus, joka on osittain harmonisoitu EU:n tasolla. Kolmannen alakohdan – kulttuuritilaisuuksissa ja -laitoksissa käynnit, valtion tuki käyntiä kohti ja valtion tuki myytyä lippua kohti – tietolähteeksi on mainittu puolestaan Tilastokeskuksen kulttuuriin liittyvät tilastot sekä alakohtaiset tilastot. Raportin mukaan alakohtaisia tilastoja on yhtenäistettävä, jotta vertailukelpoisen tiedonsaanti olisi mahdollista. Kulttuurin alueellinen saatavuus -kohtaan liittyviä alaindikaattoreita ovat puolestaan kulttuurin fyysinen infrastruktuuri alueittain, kulttuuritilojen kunnostus- ja perustamisavustukset maakunnittain, julkisesti tuettujen ja markkinapohjaisten kulttuuripalvelujen tarjonta alueittain sekä valtion taide- ja kulttuurimenot asukasta kohti maakunnittain. (Opetusministeriö 2009c, 61–62.)

Tilastokeskuksen vapaa-aikatutkimuksia on toteutettu vuosina 1977, 1981, 1991 ja 2002. Tutkimus toteutetaan haastattelututkimuksena, jossa selvitetään väestön vapaa-ajan harrastuksia ja yhteiskunnallista osallistumista, niiden kehitystä ja eri väestöryhmien osallistumista. Otoksen koko vuonna 2002 oli 4 650 henkilöä. (SVT 2002.) Vapaa-aikatutkimuksen lähtökohtana on vapaa-aikakäsitteen väljyys ja monikerroksisuus. Siinä tutkitaan vapaa-aikakäsitteen eri dimensioita – vapaa-ajan suhdetta työhön, erilaisia arjen tekemisiä, harrastuksia ja sosiaalisuutta sekä kokemuksellista vapaa-aikaa – ja sitä kautta koko yhteiskunnan muutosta. (Liikkanen 2005b, 10.)

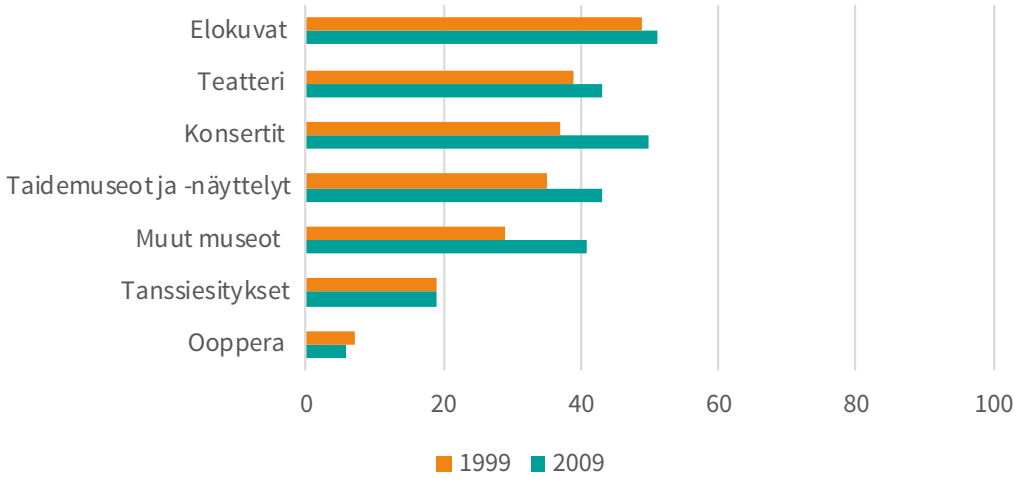
Vapaa-aikatutkimuksessa on tarkasteltu esimerkiksi omaehtoista, aktiivista harrastamista. Tarkastelun kohteena olivat musiikki, kuvataide, kirjoittaminen, näytteleminen, runonlausunta, tanssi, käsityöt, ruoanlaitto ja puutarhanhoito. Vastaanottavat harrastukset, kuten medioiden seuraaminen tai tilaisuuksissa käyminen eivät silloin sisälly tähän tarkasteluun (Hanifi 2005, 119.) Kiinnostus kulttuuriharrastuksiin syntyy usein lapsuuden kasvuympäristössä, mutta niihin vaikuttavat myös esimerkiksi koulutus ja ammatti (Liikkanen 2005b, 25). Tutkimukseen vastanneiden määritelmät harrastuksesta liittyvät tekemisen säännöllisyyteen ja useuteen, mutta myös vapauteen, individualismiin ja elämän laatuun. Seitsemän prosenttia vapaa-aikatutkimukseen vastanneista ei harrastanut mitään. (Hanifi 2005, 129–130.)

Vuoden 2002 vapaa-aikatutkimus osoittaa, että niin sanotun korkeakulttuurin harrastamisella on edelleen yhteys koulutustasoon, mutta siihen vaikuttavat vahvasti myös sukupuoli ja ikä. Toisaalta viihteen ja populaarikulttuurin perustiedoista on tullut osa yleissivistystä ja suomalaisten musiikki-, kirja- ja televisio-ohjelmamieltymykset ovat monipuolistuneet. (Liikkanen 2009, 12–16.) Korkeasti koulutetut kävijät ovat esimerkiksi yliedustettuina populaarikulttuurisiksi luonnehdituissa tapahtumissa, kuten rock-konserteissa. Samaan aikaan klassisen musiikin konserteissa käymisestä on tullut aikaisempaa enemmän keski-ikäisten ja vanhempien sekä erityisesti vanhempien naisten harrastus. (Alasuutari 2009.)

Vapaa-aikatutkimuksessa 2002 selvitettiin myös vapaa-ajan valinnan mahdollisuuksia rajoittavia tekijöitä. Liikkasen (2005b, 24) mukaan yksi keskeisimmistä tekijöistä on rahan puute, sillä yhä suurempi osa nykyisestä elämästämme perustuu kulutukseen. Hänen mukaansa kulutusyhteiskunnassa arvokkuuden kokemus liittyy yhä useammin siihen, että pystyy kulutuksen kautta osallistumaan yhteiskuntaan. Tätä mahdollisuuden vajetta hän nimittää kulutusköyhyydeksi. (Ibid.) Muita monipuolista vapaa-aikaa rajoittavia tekijöitä ovat esimerkiksi kiire, koettu terveydentila, kuten sairaus tai vamma, sitovat kotityöt tai ansiotyö sekä asuinpaikka. (Liikkanen 2005b, 20.)

Tilastokeskuksen vapaa-aikatutkimuksen harvaa toteuttamisväliä on pyritty paikkaamaan liittämällä välivuosina suppea joukko kulttuuriosallistumiskysymyksiä ajankäyttötutkimukseen, jota tehdään noin 10 vuoden välein. Näin menetellen kulttuuriosallistumisen kehitystä on voitu seurata 4–6 vuoden välein. (Opetusministeriö 2009c, 51.) Tilastokeskus on tehnyt koko väestöä koskevia ajankäyttötutkimuksia vuosina 1979, 1987–1988, 1999–2000 ja 2009–2010. Ajankäyttötutkimuksen 2009 otokseen poimittiin 4499 kotitaloutta, joihin kuului 11 504 henkilöä, joista 9 987 oli täyttänyt 10 vuotta. (SVT 2009.) Ajankäyttötutkimus 2009 sisältää tietoa kulttuuritilaisuuksiin osallistumisesta, kulttuuriharrastuksista, lukemisesta sekä tietokone- ja liikuntaharrastuksista aikavälillä 1981–2009. Osallistumista ja harrastamista tarkastellaan väestöryhmittäin. (SVT 2011a, 7.)

Tutkimuksen mukaan (SVT 2011b) kulttuuritilaisuuksissa käyminen on lisääntynyt 2000-luvulla, ja väestöryhmien väliset erot ovat tasoittuneet. 10 vuotta täyttäneestä väestöstä kulttuuritilaisuuksissa käyvien osuus on viimeisen 10 vuoden aikana kasvanut 76 prosentista 83 prosenttiin. Kulttuuritilaisuuksilla tarkoitetaan tässä yhteydessä (kuvio 3) elokuvissa, teatterissa, konsertissa, taidemuseoissa ja -näyttelyissä, muissa museoissa, tanssiesityksissä sekä oopperassa käyntiä. Suosituimmat kulttuuritilaisuudet ovat elokuvat ja konsertit. (SVT 2011a, 8.)

Kuvio 3. Kulttuuritilaisuuksissa käyminen 12 kuukauden aikana 1999 ja 2009, 10 vuotta täyttänyt väestö, % (SVT 2011a).

Ajankäyttötutkimuksen 2009 (SVT 2011b) mukaan naiset käyvät kulttuuritilaisuuksissa enemmän kuin miehet, ja heillä on myös enemmän kulttuuriharrastuksia. Kulttuuriharrastuksilla tarkoitetaan tässä yhteydessä soittamista, laulamista, näyttelemistä, kaunokirjallisten tekstien kirjoittamista sekä kuvataiteita (SVT2011b, 15). Yleisintä kulttuuritilaisuuksissa käyminen ja kulttuuriharrastukset ovat lapsilla ja nuorilla (SVT 2011b). Väestöryhmien väliset erot kulttuuriosallistumisessa ovat kaventuneet. Vaikka ylemmät toimihenkilöt käyvät kulttuuritilaisuuksissa enemmän kuin muut sosioekonomiset ryhmät ja heillä on myös eniten kulttuuriharrastuksia, he eivät kuitenkaan ole viimeisen 10 vuoden aikana lisänneet kulttuurin harrastamista. Sen sijaan maatalousyrittäjät, muut yrittäjät, tuotantotekijät sekä jakelu- ja palvelutyöntekijät käyvät kulttuuritilaisuuksissa enemmän nyt kuin 10 vuotta sitten. He ovat myös lisänneet kulttuurin harrastamista. (SVT 2011b.)

Suurin osa kulttuuritilaisuuksiin osallistuneista ei kuitenkaan käy kulttuuritilaisuuksissa kovin usein, vaan ainoastaan kerran tai pari kertaa vuodessa. Aktiivinen kulttuuritilaisuuksissa kävijöiden ryhmä (käynyt vähintään 6 kertaa vuodessa) on säilynyt suunnilleen samankokoisena 1990-luvun alkuun verrattuna. (SVT 2011a, 13–14.) Tarkasteltaessa usein tilaisuuksissa käyvää yleisöä voidaan todeta, että mitä lähempänä niin sanottua taidekulttuuria ollaan, sitä suurempi osa aktiiviyleisöstä on korkeasti koulutettuja, naisia ja iältään jo kohtuullisen varttuneita. Tämä kertoo siitä, että taide- ja kulttuurilaitokset eivät niinkään houkuttele aktiivisiksi yleisöikseen matalan koulutuksen saaneita, miehiä ja nuorempia ikäpolvia. Myös kulttuuritilaisuuksien ja urheilukilpailujen välillä on eroja sen mukaan, kenen kanssa tilaisuuksissa käydään.

Urheilukilpailuja miehet käyvät katsomassa enemmän ystävien ja tuttavien kanssa kuin naiset, ja naiset taas enemmän perheenjäsenten kanssa. Kulttuuritilaisuuksissa miehet käyvät useammin perheenjäsenten kanssa ja naiset taas ystävien, tuttavien tai sukulaisten kanssa. Yksin kumpikin sukupuoli oli käynyt kulttuuritilaisuuksissa suunnilleen yhtä usein. (Liikkanen 2005a, 76–79.)

Tilastokeskuksen ajankäyttötutkimuksessa 2009 käytetään sekä kulttuuriharrastusten että taideharrastusten käsitteitä. Samassa yhteydessä puhutaan myös luovista harrastuksista, joiksi määritellään soittaminen, laulaminen, näytteleminen, tanssi, kirjallisten tekstien kirjoittaminen ja kuvataiteet. Ajankäyttötutkimuksen 2009 (SVT 2011a, 15) mukaan luovia taideharrastuksia oli 30 prosentilla 10 vuotta täyttäneestä väestöstä tutkimusta edeltäneen 12 kuukauden aikana. Yleisimpiä luovat taideharrastukset ovat lapsilla. 10–14-vuotiailla oli luovia taideharrastuksia enemmän vuonna 2009 kuin 10 vuotta sitten. (SVT 2011b.) Vuonna 2009 75 prosentilla 10–14-vuotiaista oli jokin luova taideharrastus. Valokuvauksen harrastaminen oli lisääntynyt. (SVT 2011c.)

Tilastokeskus julkaisi vuonna 2007 raportin Kulttuuria alueittain, joka päivitettiin kahden vuoden kuluttua nimellä Alueiden kulttuurit (2009). Alueellisten kulttuuritilastojen kysyntä kasvoi

2000-luvulla paitsi kulttuurikentän myös aluehallinnon kiinnostuksen seurauksena. Kulttuurilla nähtiin olevan suuret mahdollisuudet alueiden kehittämisessä taloudellisessa ja sosiaalisessa mielessä. (Karttunen 2012, 50.) Alueiden kulttuurit -raportissa on tarkasteltu esimerkiksi kulttuurin harrastamista alueittain. Tulosten mukaan kulttuurin harrastaminen on tavallista myös maaseudulla, vaikkakin maaseudun ja kaupunkien kulttuuriharrastuksissa on eroja: kaupungeissa on yleisempää käydä museossa, teatterissa, elokuvissa ja konserteissa sekä lukea kirjoja, kun taas käsitöiden tekeminen, lehtien lukeminen, valokuvaaminen ja musiikin kuuntelu radiosta on yhtä yleistä kaupungeissa sekä maaseudulla. (Tilastokeskus 2009, 23–26.) Alueiden kulttuuri julkaisu sisältää runsaat 70 taulukkoa. Tiedot esitetään pääosin maakunnittain ja joissakin tapauksissa myös kunnittain. Tiedot eivät koske vain julkisesti tuettua kulttuuritoimintaa, vaan mukana ovat esimerkiksi kirjakaupat ja elokuvateatterit. Kulttuurin alueellista saatavuutta koskevia tietoja on saatavilla myös sähköisenä tietokantana Tilastokeskuksen verkkosivuilla. Kulttuuritilastojen alta löytyvä tietokanta sisältää tietoja vuodesta 2000 alkaen.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen koordinoima Alueellinen terveys- ja hyvinvointitutkimus (ATH) tarjoaa tietoa väestön hyvinvoinnista ja terveydestä sekä niiden alueellisista eroista. Vuodesta 2012 lähtien tutkimus on ollut valtakunnallinen ja jatkuva. Siihen osallistuu yli 100 000 suomalaista. Tutkimuksen avulla kerätään väestöryhmittäistä seurantatietoa keskeisistä ilmiöistä, joista ei saada rekisteritietoa. Näitä ovat esimerkiksi asukkaiden elintavat ja kokemukset. (Kaikkonen ym. 2014.) Tulosraportti 2012–2014[20] sisältää yli 100 osoitinta (indikaattoria), jotka on jaettu viiteen aihepiiriin. Aihepiirit ovat 1) hyvinvointi, 2) terveys, 3) toiminta- ja työkyky, 4) elintavat ja riskitekijät sekä 5) palvelut. Hyvinvointi-osio jakautuu puolestaan elinoloihin, koettuun hyvinvointiin, osallisuuteen, järjestötoimintaan osallistumiseen, kulttuuriin, elinympäristön turvattomuuteen ja väkivaltaan sekä tapaturmiin. Kulttuurin osuus koko kyselystä on kuitenkin hyvin suppea. Osallisuuden yhteydessä on alueellisesti selvitetty mm. niiden vastaajien osuutta, jotka ovat osallistuneet aktiivisesti (vähintään 1–3 krt/kk) kulttuuriyhdistysten toimintaan. Tuloksia voi tarkastella väestön taustamuuttujien, kuten ikäryhmä, sukupuoli ja koulutus, perusteella. Kulttuurin yhteydessä osoittimet liittyvät lähinnä kulttuuri- ja kirjasto- sekä kansalais- ja työväenopiston palvelujen käyttöön ja niistä tiedon saantiin. Osallistumattomuuden kannalta kiinnostava osoitin on se, jossa mitataan niiden osuutta ”*jotka eivät ole saaneet tarpeeseen nähden riittävästi kulttuuripalveluita*”. Samaa on kysytty myös muiden edellä mainittujen palvelujen kohdalla. ATH-tuloksien mukaan koko Suomen tasolla lähes 20 % vastaajista ilmoitti, että kulttuuripalveluja ei ollut tarpeeseen nähden riittävästi. (Ibid.) Myös monet kaupungit teettävät säännöllisesti kyselyitä asukkaiden kulttuuriosallistumisesta ja tyytyväisyydestä tarjolla oleviin palveluihin (Karttunen 2012, 53).

Opetus- ja kulttuuriministeriö vastaa yhdessä kuuden aluehallintoviraston kanssa kuntien yleisten kirjastojen kansallisesta perustilastoinnista. Yleisistä kirjastoista on saatavilla vertai-

20 Kaikkonen ym. 2014. Alueellisen terveys- ja hyvinvointitutkimuksen perustulokset 2010–2014. ATH-tutkimustiedot ovat avoimesti käytettävissä.

lukelpoista tilastotietoa usean vuosikymmenen ajan. Yleisten kirjastojen tilastovertailussa on tarkasteltu muun muassa fyysisiä käyntejä ja verkkokäyntejä, lainaajien sekä lainauksien (kirja-aineistot ja muut kuin kirja-aineistot) määrää. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2014e.) Aku Alasen (2011) mukaan yleisten kirjastojen käyttö on vähentynyt vuodesta 2004, jolloin kirjojen lainaus asukasta kohden lähti laskuun (vrt. Hanifi 2015, 105). Hänen mukaansa internetin käytön kasvu on luultavasti tärkein yksittäinen selittäjä asialle. Myös kulttuurisen käyttäytymisen muutos on muuttunut joidenkin ryhmien keskuudessa. Nuoret miehet ovat entistä vähemmän kiinnostuneita fyysisestä kirjasta. Myös musiikkitallenteiden asukaskohtainen lainaus on vähentynyt vuodesta 2002 lähtien. Syy tähän on Alasen mukaan internetin ja erilaisten streaming-palvelujen kautta tapahtuvan kuuntelun yleistyminen. Kuvatallenteiden lainaus on kasvanut hiukan koko 2000-luvun ajan. Asukasta kohden lasketut kirjastokäynnit ovat vähentyneet, mutta digitaaliset käynnit ovat kasvaneet. (Alanen 2011.)

Finland Festivalsin tilastojen mukaan festivaaleilla[21] kävi noin 1,9 miljoonaa henkilöä vuonna 2013. Lippuja myytiin yhteensä 706 820 kappaletta. Tilastoinnin pohjana on ensimmäistä kertaa käytetty uutta tarkempaa ohjeistusta, minkä takia vertailua edellisvuoteen ei ole tehty. (Finland Festivals 2014.) Vuonna 2012 myytyjen lippujen määrä kasvoi 4 prosenttia, mutta arvioitu kokonaiskäyntimäärä pysyi samana vuoteen 2011 verrattuna. (Finland Festivals 2013.) Timo Cantellin ja Arto Lindholmin (2011, 40) mukaan suurten kulttuuritapahtumien yleisö voidaan jakaa asuinpaikan mukaan kolmeen osaan: järjestelypaikkakunnalta tuleviin, Helsingistä tuleviin ja muista yliopistokaupungeista tuleviin. Näiden kolmen ryhmän ulkopuolelta tulee tapahtumiin heidän mukaansa vain pieniä määriä ihmisiä. Tilastokeskuksen vuoden 2002 vapaa-aikakyselyssä selvitettiin yhdellä kysymyksellä suomalaisten taidetapahtumissa ja festivaaleilla käyntiä. Kaupunkifestivaalien yleisörakenne on Cantellin ja Lindholmin (2011, 41) mukaan samantapainen kuin muissakin kulttuuritapahtumissa: naiset, korkeasti koulutetut ja korkeassa sosioekonomisessa asemassa olevat ovat usein tapahtumissa yliedustettuina.

Vuonna 2011 asukaskohtaisia elokuvissa käyntejä oli Suomessa eurooppalaista keskitasoa vähemmän. Alasen (2012, 30) mukaan elokuvissa käyminen on ollut suhteellisen vakaalla, vaatimattomalla tasolla jo kolmisenkymmentä vuotta. Elokuvissakäynnin väheneminen on vaikuttanut siihen, että teatterit ovat vähentyneet lukuisilta paikkakunnilta. (Alanen 2012, 31.) Vuonna 2011 vain Helsingissä, Tampereella ja Turussa oli kolme elokuvateatterissa käyntiä asukasta kohden. Kahdeksassa kunnassa käyntejä oli vähintään kaksi, ja maan keskiarvon – 1,31 käyntikertaa asukasta kohden – ylitti lisäksi yhdeksän kuntaa. Muissa kunnissa käyntejä oli vähemmän.

Taidelaitosten toiminnan tilastointi on jakaantunut museo-, teatteri- ja orkesteritilastoihin, joita järjestöt kokoavat jäsenistöstään. Suomen Museoliitto on kerännyt tilastotietoja jäsenmuseoidensa toiminnasta jo ainakin vuodesta 1947 lähtien. Vastuu tilastoinnista siirtyi vuoden

21 Finland Festivalsin sivuilla festivaalit on jaoteltu seuraaviin kategorioihin: monitaidefestivaalit; klassinen musiikki; ooppera ja kuoro; nykymusiikki; jazz/blues; pop/rock; folk; tanssi; teatteri ja kirjallisuus; lasten ja nuorten; kuvataide; ja elokuva.

1994 jälkeen Museovirastolle. Museotilastoissa ovat mukana paitsi VOS-museot, myös muut päätoimisesti ja ammatillisesti hoidetut valtion, kunnalliset ja yksityiset museot. Museotilastoissa seurataan museokäyntien[22] lukumääriä. Käyntejä tarkastellaan Museotilastoissa maakunnittain ja museoryhmittäin. Lisäksi tilastoidaan päiväkoti-, koululais- ja opiskelijaryhmien käynnit, ulkomaalaisten käynnit, asiantuntijapalvelukäynnit, muut käynnit ja verkkosivuilla vierailut. Käyntien yhteydessä tarkastellaan myös museon aukioloa ja sisäänpääsyä. Ammatillisissa museoissa tilastoitiin yhteensä yli 5,4 miljoonaa käyntiä vuonna 2013. Se oli noin 185 000 käyntiä enemmän kuin edellisenä vuotena. Maksettuja käyntejä oli vajaa puolet (47,1 %). Käyntien kokonaismäärät ovat viime vuosina mutta myös pidemmällä aikavälillä olleet kasvussa. Ilmaiskäyntien osuus on vuodesta 2004 kasvanut huomattavasti (vuonna 2004 osuus oli 38, 2 % ja vuonna 2013 osuus oli 52,9 %). (Museovirasto 2013.)

Teatterin tiedotuskeskuksen (2014) tuottamissa Teatteritilastoissa tarkastellaan teatterin, tanssin, oopperan ja sirkuksen kokonaiskatsojamääriä.[23] Vuonna 2013 teatteri-, tanssi-, ooppera- ja sirkusesitysten kokonaiskatsojamäärä oli yhteensä 3,7 miljoonaa. Puheteattereissa (VOS-puheteatterit, Suomen Kansallisteatteri, ammatilliset kesäteatterit, rahoituslain ulkopuoliset ammattiteatterit) oli katsojia noin 2,8 miljoonaa vuonna 2013. Näistä VOS-puheteattereissa ja Suomen Kansallisteatterissa katsojia oli noin 2,2 miljoonaa, joka oli 61 % kaikista teatteri-, tanssi-, ooppera ja sirkusesitysten katsojista. (Teatterin tiedotuskeskus 2014, 7.) Katsojamäärä oli vähentynyt edellisestä vuodesta 9,3 %. Teatterikävijöiden kokonaismäärät ovat vaihdelleet vain vähän 1970-luvulta pysytellen 2,5 ja 2,8 miljoonan välillä. Kansallisoopperan yleisömäärä on puolestaan pitkään ollut lievästi laskusuuntainen. (Cantell & Lindholm 2011, 38.)

Suomen Sinfoniaorkesterit ry on perustettu vuonna 1965, ja sen keräämät tilastotiedot ovat olemassa koko teatteri- ja orkesterilain voimassaoloajalta. Yhdistys tilastoi omien jäsentensä tietoja jäseneksi liittymisestä lähtien. Tilastoja kerätään muun muassa kuulijamääristä kotimaassa ja ulkomailla. Tilastoissa on tarkastelu kuulijamäärien kehitystä vuosien 2006–2013 aikana Suomessa ja ulkomailla. Kuulijamäärät omissa konserteissa Suomessa ovat kasvaneet (vuonna 2006 n. 559 000 kuulijaa, vuonna 2013 n. 713 000 kuulijaa). Myös tarkasteltaessa kaikkia konsertteja (ml. tilausesiintymiset, oopperaesitykset sekä baletti- ja teatteriesitykset) Suomessa yhteensä kasvua yleisömäärissä on tapahtunut (vuonna 2006 n. 861 000 kuulijaa, vuonna 2013 n. 949 000 kuulijaa). Kuulijamäärien tarkastelussa on lisäksi eritelty sinfoniaorkestereiden, kamari- ja runko-orkestereiden sekä muiden orkestereiden kuulijamääriä, tilastoitu yleisötyöhön osallistuneita sekä tarkasteltu esimerkiksi esiintymisiä ja kuulijoita kotimaassa kotipaikkakunnan ulkopuolella. (Suomen Sinfoniaorkesterit ry. 2013.) Vilja Ruokolaisen (2012, 8) mukaan orkesteritilastot eivät ole säilyneet samanlaisina kovin pitkiä aikoja, mikä vaikeuttaa pitkän ai-

22 Käynniksi lasketaan käynnit näyttelyihin tai museon järjestämiin tapahtumiin museon omissa tiloissa. Käynniksi ei lasketa museokaupan tai kahvilan asiakkaita, käyntejä museon tilojen ulkopuolella järjestettyihin tapahtumiin, ulkopuolisten museon tiloissa järjestämien vastaanottojen tms. kävijöitä, eikä museon tuottamien muissa museoissa esillä olleiden kiertonäyttelyiden kävijöitä. (Museovirasto 2013, 15.) Vuoteen 2012 saakka Museotilastoissa on käytetty termiä ”kävijä” käyntien sijaan (Museovirasto 2013, 6).

23 Teatterin toimintaan liittyvää tilastotietoa on Suomessa kerätty vuodesta 1944 alkaen (Teatterin tiedotuskeskus 2014).

kavälin tarkastelua. Esimerkiksi ulkoilma- ja ilmaiskonserttien lukumääriä ja kuulijamääriä on kerätty erikseen vasta vuodesta 1996.

Sorjonen ja Ruusuvirta (2013, 58) ovat tarkastelleet valtionosuutta saavien taide- ja kulttuurilaitosten käyntimääriä kokonaisuudessaan vuosina 2006–2010. Käynnillä on tarkoitettu tässä yhteydessä yleisön osallistumista joko vastaanottajana tai muulla tavoin laitosten tarjontaa: esityksiin, näyttelyihin, yleisötyöhön ja erilaisiin tapahtumiin, joita laitoksissa järjestettiin. Sorjosen ja Ruusuvirran mukaan laitosten kokonaiskäyntimäärä vuonna 2010 (yhteensä 6,8 miljoonaa) oli kolme prosenttia pienempi kuin vuonna 2007. Supistus olisi ollut yli neljä prosenttia ilman neljän uuden valtionosuuslaitoksen käyntimääriä, yhteensä 102 700 käyntiä.

Pelaajabarometrissa 2013 on tutkittu kyselytutkimuksella neljättä kertaa suomalaisten suhdetta erilaisiin pelaamisen muotoihin. Tampereen, Turun ja Jyväskylän yliopistojen pelitutkijoiden yhteistyönä toteutettu tutkimuksen mukaan 98,5 % suomalaisista pelaa ainakin jotain peliä. Pelaajien kokonaismäärissä ei ole barometrin mukaan tapahtunut tilastollisesti merkitseviä muutoksia vuodesta 2009 lähtien. Aktiivisia, vähintään kerran kuukaudessa jotain peliä pelaavia suomalaisia on noin 88 prosenttia. Barometrin mukaan miehet ja pojat ovat keskimäärin hieman aktiivisempia pelaajia kuin naiset ja tytöt, mutta satunnaispelaaminen ja perinteiset ei-digitaaliset pelimuodot huomioiden sukupuolten välillä ei kuitenkaan ole merkittäviä aktiivisuuseroja. Tutkimuksen mukaan lähes joka kolmas suomalainen pelaa vähintään kerran kuussa jotain mobiilipeliä. (Mäyrä & Ermi 2014.)

Kulttuuriosallistumiseen liittyviä tilastoja on Suomessa kerätty lähinnä sellaisesta osallistumisesta ja kulttuurin aloilta, joista opetus- ja kulttuuriministeriö on ollut kiinnostunut ja jotka ovat liittyneet kulttuuripolitiikan kulloiseenkin toimialaan (ks. Karttunen 2011). Euroopan tasolla on tehty useita ihmisten kulttuuriin osallistumista tarkastelevia survey-tutkimuksia 2000-luvun aikana. EU-maiden laajuudessa tehdyt tutkimukset eroavat suppeudessaan ja siten tuloksien validiudessa vastaavista kansallisista tutkimuksista, kuten Suomessa Tilastokeskuksen vapaa-aika- ja ajankäyttötutkimuksista. Tietojen vertailtavuus maiden kesken on kuitenkin tärkeää ja tuottaa yleiskuvaa kehittyvistä trendeistä.

Suomi sijoittuu Euroopan mittakaavassa keskikastiin mitattaessa väestön osallistumisen astetta kulttuuriaktiviteetteihin. Tilastokeskuksen vuoden 2002 vapaa-aikatutkimus osoitti, että niin sanotun korkeakulttuurin harrastamisella on edelleen vahva yhteys koulutustasoon, mutta siihen vaikuttavat myös sukupuoli ja ikä. Toisaalta viihteen ja populaarikulttuurin perustiedoista on tullut osa yleissivistystä. Taideinstituutioiden asema korkeakulttuurin edustajina on heikkenemässä kun taas kaupallisesti tuotetun ja populaarin aineiston suosio on lisääntynyt. Vuoden 2009 ajankäyttötutkimuksen mukaan väestöryhmien väliset ero kulttuuritilaisuuksissa käymisenä ovat kaventuneet, mutta näkyvät yhä. Naiset käyvät kulttuuritilaisuuksissa enemmän kuin miehet. Suurin osa kulttuuritilaisuuksiin osallistuneista käy niissä kuitenkin vain kerran tai pari kertaa vuodessa. Naisilla on myös enemmän kulttuuriharrastuksia kuin miehillä. Nuorilla luovat taideharrastukset olivat lisääntyneet aikavälillä 1981–2009.

Käyntimäärien osalta on huomioitava se, että tutkimuksissa tarkastellaan usein käyntejä kävijöiden sijaan. Käyntimäärät eivät kerro sitä, että käyntien joukossa saattaa olla kävijöitä, jotka ovat käyneet kyseisessä kohteessa useamman kerran. Käyntimäärä ei myöskään ole sama kuin myydyt liput. Laitoksien käyntimääriä tarkasteltaessa käynneissä tai katsojissa on tapahtunut museoiden ja orkestereiden osalta kasvua. Teatterien katsojamäärät olivat puolestaan laskeneet vuonna 2013 edellisestä vuodesta ja Kansallisoopperan yleisömäärä on ollut jo pitkään lievästi laskusuuntainen. Myös kirjastojen ja elokuvateatterien käyntimäärät ovat laskeneet. Pelaajabarometrin mukaan sen sijaan valtaosa suomalaisista pelaa ainakin jotain peliä, ja pelaajien kokonaismäärissä ei ole juuri tapahtunut muutoksia vuodesta 2009 lähtien.

5.1.2 Selittävä tutkimus

Selittävässä tutkimuksessa on kiinnostuttu deskriptiivistä tutkimusta enemmän tarkastelemaan osallistumiseen vaikuttavia taustamuuttujia ja selittämään niiden vaikutusta ihmisten osallistumiskäyttäytymiseen. Tähän kategoriaan kuuluvat esimerkiksi sosiologiset tutkimukset, joissa keskitytään tarkastelemaan kulttuuristen resurssien jakautumista yhteiskunnassa ja osallistumista selittäviä sosio-demografisia tekijöitä kuten koulutusta, perhetaustaa, sukupuolta tai etnisyyttä.

Selittävään tutkimukseen kuuluvat esimerkiksi taide- ja kulttuuriorganisaatioiden yleisötutkimukset. Arto Lindholmin, Jyrki Simovaaran ja Timo Cantellin (2011, 15) mukaan yleisötutkimusten käyttötarkoitukset voidaan tiivistää kolmeen kategoriaan. Tärkein syy tehdä yleisötutkimuksia taide- ja kulttuuriorganisaatioille on kehittää omaa toimintaansa. Lindholmin ym. (2011, 7–8) mukaan tyypillisesti yleisötutkimusten tavoitteet ovat liittyneet yleisörakenteen selvittämiseen. Tutkimuksissa on haluttu selvittää, onko kulttuurilaitoksen yleisö se, jota markkinointiviestinnän keinoin on haluttu tavoittaa. Tällöin on tarkasteltu kävijöiden sukupuolijakaumaa, ikärakennetta, koulutusta, aiempia käyntikertoja ja asuinaluetta. Myös kävijöiden tyytyväisyyttä, viestinnän tarkoituksenmukaisuutta sekä imagoa ja brändiä on selvitetty. Monet kulttuurilaitokset teettävät yleisötutkimuksia säännöllisesti ja niitä on tehty myös opinnäytetöinä useita (ks. esim. Lindholm ym. 2011, 12–13.) Lindholmin ym. (2011, 15) mukaan kulttuurialalla yleisön tutkimisella voi olla myös muita tavoitteita kuin taide- ja kulttuuriorganisaation oman toiminnan kehittäminen. Heidän mukaansa yleisön tutkiminen liittyy myös siihen suuntaukseen, jossa museoita, teattereita ja konserttitaloja pyritään aiempaa enemmän vertailemaan ja arvioimaan rahoittajien ja poliitikkojen tarpeista lähtien. Tämä korostuu erityisesti kulttuurilaitosten yhteiskunnallista vaikuttavuutta mitattaessa. Kolmanneksi syyksi toteuttaa yleisötutkimuksia Lindholm ym. (2011, 15) mainitsevat yhteistyön parantamisen rahoittajien ja yritysmaailman kanssa. Yritysyhteistyön kehittämisessä tärkeää tietoa ovat heidän mukaansa kävijämäärät, yleisöprofiili, yleinen tunnettuus ja medianäkyvyys (Lindholm ym. 2011, 16).

Yleisötutkimusta tehdään erilaisista näkökulmista. Timo Cantellin ja Arto Lindholmin (2011, 21) mukaan yleisötutkimuksen jonkinlaisia ääripäinä voidaan pitää markkinointitutkimusta ja sosiologista tutkimusta. Heidän mukaansa markkinointitutkimuksen intressit ovat käytännöllisiä ja sosiologisen tutkimuksen kulttuuripoliittisia. Markkinointitutkimuksessa kävijät muodostavat erilaisia kuluttajaprofiileja, joiden avulla suunnataan kohdennettuja palveluja. Hilppa Sorjonen (2005) tarkasteli markkinoinnin alaan kuuluvassa väitöskirjassaan taideorganisaatioiden markkinaorientaatiota ja sen edellytyksiä ja ilmenemistä esitystaideorganisaation ohjelmistosuunnittelussa. Sorjosen tutkimuksen mukaan taiteellisen johdon asiakastuntemus ei perustunut systemaattisesti luotuun tietoon asiakkaista ja näiden käyttäytymisestä, vaan lähinnä uskomuksiin ja alan kokemuksen kautta hankittuun tietoon. Teollisuustaiteen Liitto Ornamo toteutti vuonna 2014 taiteen markkinatutkimuksen, jossa tarkasteltiin kuvataiteen ja taidekäsityön markkinoita (Rikkinen & Malström 2014). Tutkimus tehtiin suomalaisen kuluttajan ja asiakasyritysten näkökulmasta, jotta ymmärrystä taiteen markkinoista saataisiin suoraan ostajakentästä. Keskeiseksi tutkimustulokseksi nousi se, että kuluttajat kokevat nykyiset ostamisen kanavat vieraiksi. Taru Virtasen (2007) tutkimus käsitteli puolestaan kulttuurin kulutusta EU-maissa. Hän analysoi väitöskirjassaan Eurobarometriaineistoa. Myös matkailijoiden kulttuurin kulutusta on selvitetty matkailututkimuksessa (ks. Ylätalo & Virtanen 2007.)

Sosiologinen yleisötutkimus kiinnittyy Cantellin ja Lindholmin (2011, 21) mukaan usein kysymykseen kulttuuridemokratiasta, jolloin keskeistä on selvittää sitä, keille kulttuuripalvelut suunnataan ja ketkä kenties suljetaan pois kulttuuritarjonnan ääreltä. Tutkimuksissa on usein pyritty löytämään keinoja osallistumismahdollisuuksien demokratisoimiseen, mutta käytännössä tutkimus on lähinnä todentanut kulttuurin yleisöjen olevan edelleen hyvinkin valikoitunutta. (Ibid.)

Vuonna 2014 ilmestyneessä *Suomalainen maku – kulttuuripääoma, kulutus ja elämäntyylinen sosiaalinen eriytyminen* -teoksessa Semi Purhonen ym. tarkastelevat makua ja elämäntyylejä 2000-luvun Suomessa ja osoittavat, kuinka ne ovat sosiaalisesti eriytyneitä. Teos on lopputulos Helsingin yliopiston monivuotisesta tutkimushankkeesta. Siinä sovelletaan ranskalaissosiologi Pierre Bourdieun klassisen maku- ja distinktiotutkimuksen (1979) tarkastelutapaa Suomeen ja esitetään ensimmäinen systemaattinen ja laaja kokonaisesitys kulttuuripääomasta sekä elämäntyylien ja makujen jakautumisesta Suomessa. Tutkimuksen lähtökohtana on huomio siitä, että sosiaalinen asema tai status esitetään yleensä symbolisesti, minkä takia jo lähtökohtaisesti ollaan tekemisissä kulttuurin kanssa. Tutkimuksessa kulttuurin käsite kattaa musiikin, kirjallisuuden, kuvataiteet, elokuvat, television ja urheilun sekä syömisen, pukeutumisen ja kodin sisustuksen. Tutkimuksessa tarkastellaan myös kulttuuritapahtumissa käymistä ja lomanviettotapoja. Vaikka tutkimuksen mukaan kulttuuria lähestytään siinä laajan määritelmän mukaisesti, jää tarkastelusta pois sellaisia kulttuurin osa-alueita kuten teatteri, tanssi, valokuvaus ja sirkus. Tutkimuksessa elämäntyylien nähdään liittyvän arvoihin, asenteisiin sekä poliittiseen ja moraaliseen suuntautumiseen, joita moderneissa yhteiskunnissa luonnehtii parhaiten kulutus.

Myös kulutusta tarkastellaan laajasta näkökulmasta käsin, jolloin sitä ei tarkastella vain markkinavälitteisenä toimintana vaan se viittaa ostamisen ohella kulttuurin arvostamiseen, omaksumiseen ja vastaanottamiseen. (Purhonen ym. 2014, 12–15.)

Tutkimuksessa kysytään ensinnäkin 1) missä määrin ja millä tavalla maut ja kulttuuriset käytännöt ovat Suomessa sosiaalisesti jakautuneita, 2) missä määrin ja millä tavalla maut ja kulttuuriset käytännöt järjestyvät Suomessa laajemmiksi, tunnistettaviksi elämäntyylillisiksi kokonaisuuksiksi ja 3) mikä Suomessa toimii kulttuuripääomana eli riittävän laajalti arvostettuna kulttuurina, jonka hallitsemisesta on hyötyä ja toisaalta jonka piirin ulkopuolelle jäämisestä voi olla haittaa. Ensimmäinen kysymys koskee Purhosen ym. (2014, 26) mukaan maun ja kulutuksen sosiaalista eriytymistä, toinen maun ja kulutuksen järjestäytymistä laajemmiksi elämäntyyleiksi ja kolmas vallan, legitiimiyden ja hierarkkisuuden aspekteja tavassa, jolla maku ja kulutus ovat jakautuneet ja järjestäytyneet. Tutkimus perustuu vuosina 2006–2009 kerättyyn, erityisesti Tilastokeskuksen keräämään Kulttuuri ja vapaa-aika Suomessa 2007 -kyselyaineistoon[24] (Purhonen ym. 2014, 27).

Tutkimuksen tuloksien mukaan maku ja kulttuuriset käytännöt liittyvät Suomessa systemaattisesti moniin sosiaalisiin jakoihin. Jakoja voidaan tunnistaa erillisten kulttuurin alueiden ja kenttien sisällä mutta myös kenttien rajat ylittäen, jolloin puhutaan kokonaisten elämäntyylien eriytymisestä. Purhosen ym. (2014, 404) mukaan keskeisiä makuja ja elämäntyylejä systemaattisesti jakava periaate on yksilöiden pääomien määrä, jonka kuvaavin yksittäinen mittari on koulutusaste. Toinen makujen ja elämäntyylien keskeinen jaottelija on tulosten perusteella ikä. Elämäntyylit eivät kirjoittajien mukaan eriydy Suomessa siten, että voitaisiin tehdä yksioikoinen ero ”kotikeskeisten” ja kodin ulkopuolisiin tapahtumiin osallistuvan ”aktiivisen” elämäntyylin välillä. Aktiivisuus jakautuu nimittäin tutkimuksen tulosten mukaan korkeakulttuuriseksi aktiivisuudeksi (joka vaihtelee ensisijaisesti pääomien määrän mukaan) ja populaarikulttuuriseksi aktiivisuudeksi (joka vaihtelee ennen kaikkea iän mukaan). Nämä muodostavat kirjoittajien mukaan omat erilliset kulttuuriset osallistumismuotonsa. (Purhonen ym. 2014, 405.) Tutkimuksen tulosten mukaan laajaa ja monipuolista makua arvostetaan nyky-Suomessa etenkin korkean sosiaalisen aseman ryhmissä. Purhosen ym. (2014, 406) mukaan tällainen ”kaikkiruokainen” maku ei ole kuitenkaan erottelematonta ja kaikelle avointa. Kirjoittajien mukaan maun laaja-alaisuuden korostamisesta ja siitä, ettei korkeakulttuuria ja populaarikulttuuria esitetä enää toisilleen vastakkaisina, on tullut keskeinen retorinen keino kulttuurikeskusteluissa. Siten kaikkiruokaisuus kulttuuripääomana merkitsee, että maku on edelleen sosiaalinen ase, ja sitä pitävät hallussaan enimmäkseen juuri korkean sosiaalisen aseman ryhmät. (Purhonen ym. 2014, 406.)

24 Aineistoa on analysoitu useissa julkaisuissa, ks. lisää: https://services.fsd.uta.fi/catalogue/FSD2953?tab=publications&study_language=fi.

Tutkimus ei pidä sisällään sosiaalista mediaa eikä laajemmin tietotekniikan viihdekäyttöä erilaiset tietokone-, konsoli- ja videopelit mukaan lukien, sillä aineistojen suunnittelu- ja keruuhetkellä sosiaalisen median läpimurto oli Suomessa vasta alkamassa. Purhosen ym. (2014, 407) mukaan tutkimuksen päätuloksiin ei kuitenkaan luultavasti vaikuttaisi, vaikka sosiaalinen media ja laajemmin tietotekniikka olisi ollut mukana tutkimuksessa. Tutkimuksen katveeseen jäävät myös sellaiset kulttuurin alat, harrastukset ja vapaa-ajanviettotavat kuin puutarhanhoito, ruuanlaitto ja leipominen, kalastus ja metsästys, luonnossa liikkuminen, marjastus ja sienestys sekä erilaiset käsityöt (Purhonen ym. 2014, 408.) Purhonen ym. (2014, 408) toteavat, että samankaltaisissa tutkimuksissa kulttuurin kulutuksesta ja mausta työväenluokka näyttäytyy usein kovin passiivisena. On käyty keskustelua siitä, kuvaako tuo ”passiivisuus” todellisuutta vai onko kyse pikemminkin keskiluokkaisten tutkijoiden ja heidän suunnittelemiensa tutkimusvälineiden ja aineistojen luomasta harhakuvasta. Kirjoittajien mukaan asia ei ole kovin ongelmallinen, koska tutkimuksessa eri väestöryhmät erottuvat kulttuurisen legitiimiyden mukaan korkeakulttuurisesti aktiivisiin ja korkeakulttuurisesti passiivisiin, eivät kulttuurisesti aktiivisiin tai passiivisiin sinänsä. (Purhonen ym. 2014, 409.)

Kunnat teettävät kyselyitä asukkaiden osallistumisesta kulttuuritoimintoihin ja taide- ja kulttuuriorganisaatiot toteuttavat käyttäjäkyselyitä. Asiakaspalautetta on perinteisesti kerätty ”rasti ruutuun” -lomakkeella, mutta tietoa siitä, miten paljon ja mihin koottu tieto on vaikuttanut, ei ole. (Kangas & Kivistö 2011, 44.) Museoalalla on tehty useita kävijätutkimuksia. Suomen museoliitto on toteuttanut yleisötutkimuksia vuodesta 1982 lähtien, viimeksi vuonna 2011. Vuoden 2011 tutkimukseen osallistui yhteensä yli 12 000 museokävijää. Tämän lisäksi tutkittiin ei-kävijöiden mielikuvia museopalveluista internetin avulla. (Taivassalo & Levä 2012.) Humanistinen ammattikorkeakoulu (HUMAK) on tehnyt tutkimusyhteistyötä helsinkiläisten taidemuseoiden kanssa. Tutkimusten mukaan kävijärakenne voi vaihdella erittäin paljon näyttelystä ja museosta riippuen. Yleistäen esittävän taiteen näyttelyissä käy vanhempaa väkeä ja eläkeläisiä, kun taas nykytaiteen näyttelyiden yleisöt ovat nuorempia. Abstrakti ja käsitteellinen taide kerää koulutetumpia ja kulttuurialan toimijoita yleisöksi. HUMAKin tutkimusten mukaan Helsingissä on suhteellisen suuri nuorten satunnaisten kävijöiden joukko, joka tulee paljon useammin museoon hetken mielijohteesta kuin ensikertalaiset tai vakiokävijät. (Cantell & Lindholm 2011, 41–42.)

Yleisötutkimusten perusongelmaa on Arto Lindholmin (2011, 49) mukaan pyritty ratkaisemaan suuntaamalla katse niihin, jotka eivät käy taide- ja kulttuurilaitoksissa. Ei-kävijyystutkimukset tuottavat tietoa siitä, mitä laitoksesta ajatellaan sen seinien ulkopuolella. Käymättömyyden ymmärtäminen tarjoaa selityksiä sille, miksi kävijäkunnan rakenne on sellainen kuin se on. (Ibid.) Ei-kävijätutkimuksia on toteutettu etenkin museoalalla (ks. esim. Berlin 2013; Karhio 2003; Lindholm ym. 2008). EMMA-museon ei-kävijöitä tutkineen Joonas Berlinin (2013, 50) mukaan ikä selitti ei-kävijyyttä melko voimakkaasti. Tutkimukseen osallistuneista nuorista (alle 30 v.) kolme neljäsosaa ei ollut käynyt EMMAssa, mutta senioreista (yli 60 v.) vain puolet. Va-

kiokävijöiden keskimmäinen ikä oli 58 vuotta, satunnaiskävijöiden 47 vuotta ja ei-kävijöiden 38 vuotta. Miehistä ei-kävijöitä oli 72 prosenttia ja naisista puolet. Kolmas kävijäryhmiä erottava demografinen tekijä oli koulutus. Yliopistotutkinnon suorittaneista vakiokävijöihin kuului 17 prosenttia, mutta alimpiin koulutusryhmiin kuuluvista ani harva. (Ibid.) Lindholmin (2011, 59–60) mukaan taidemuseoiden ei-kävijöistä on saatavilla seuraavaa tietoa: ei-kävijät kuuluvat keskimääräistä useammin alempiin koulutusryhmiin (perus-, keski- tai kansakoulu) tai ovat saaneet ammatillisen koulutuksen; ovat miehiä; kuuluvat työväenluokkaan; asuvat lähiössä; ovat nuoria (15–20-vuotiaita); ovat lapsiperheellisiä; ovat henkilöitä, joilla ei ole muitakaan kulttuurisia harrastuksia; joilla on kävijöitä vähemmän vapaa-ajan aktiviteetteja ja/tai joilla ei ole ollut lapsuudessa juurikaan kulttuuriharrastuksia.

Cantell ja Lindholm (2011, 29) viittaavat John Parkerin *Intelligent Life* -lehdessä (2008) esittämään teesiin siitä, että yhteiskunnassa on rakenteellisia edellytyksiä vastaanottaa monimutkaista ja vaativaa kulttuurista informaatiota, sillä kansalaisten koulutustaso on noussut suuresti länsimaissa viime vuosikymmeninä: ihmiset ovat siis viisastumassa (*wising up*) tyhmistymisen (*dumbing down*) sijaan. Suomessa peruskoulun jälkeisiä tutkintoja oli vuonna 1970 vajaalla 900 000 henkilöllä, kun neljä vuosikymmentä myöhemmin vastaava määrä on 2,9 miljoonaa tutkintoa. Koulutustason nousu ei tarkoita yksilön kohdalla automaattisesti kulttuuritilaisuuksissa käymisen lisääntymistä, mutta kasvattaa Cantellin ja Lindholmin (ibid.) mukaan todennäköisyyttä. Heidän mukaansa koulutustason kohoamisen myötä kulttuuritilaisuuksissa käymisen nousun voisi olettaa olevan näkyvää. Tästä tarvittaisiin kuitenkin empiiristä todistusaineistoa.

Vesa Keskinen (2005) on tutkinut Helsingin kulttuurikeskuksien käyttäjiä. Keskinen tarkasteli sitä, miten monien kulttuuri- ja vapaa-aikatutkimuksien tulokset siitä, että kulttuuria suosivat koulutetut ja etenkin koulutetut naiset, pätee alueellisiin kulttuurikeskuksiin ja kuinka alueellisia ne itse asiassa ovat. Keskisen (2005, 103) mukaan kulttuurikeskusten kävijöistä valtaosa oli naisia. Tutkimuksen kyselyyn vastanneiden keski-ikä oli 40 vuotta. Ulkomailla syntyneitä kaikista kävijöistä oli 5 prosenttia, joka oli sama osuus kuin heitä oli kyselyn ajankohtana Helsingin väestössä. Kulttuurikeskuksissa kävijät olivat jonkin verran koulutetumpia kuin koko Helsingin väestö. Teatteriin, konsertteihin tai muihin esityksiin tulleet olivat kuitenkin muita kävijöitä selkeästi koulutetuimpia. (Keskinen 2005, 104.) Tutkimuksen mukaan yli puolet kävijöistä tuli kulttuurikeskukseen yksin, miehet useammin kuin naiset. Kirjastossa käyminen nousi tuloksissa yleisemmäksi syyksi tulla keskuksiin (Keskinen 2005, 106).

Selittävän tutkimuksen alle voidaan sisällyttää esimerkiksi talouden näkökulmasta osallistumista tarkastelevat tutkimukset ja sosiologiset tutkimukset. Markkinoinnin näkökulmasta on selvitetty muun muassa taideorganisaatioiden markkinaorientaatiota ja sen edellytyksiä ja ilmenemistä esitystaideorganisaation ohjelmistosuunnittelussa. On analysoitu myös kulttuurin kulutusta EU-maissa sekä matkailijoiden kulttuurin kulutusta.

Sosiologiassa on tutkittu kulttuuripääomaa, kulttuurin kulutusta ja elämäntyylillistä sosiaalista eriytymistä. Purhosen ym. (2014) mukaan keskeisiä makuja ja elämäntyylejä systemaattisesti jakava periaate on yksilöiden pääomien määrä, jonka kuvaavin yksittäinen mittari on koulutusaste. Toinen makujen ja elämäntyylien keskeinen jaottelija on ikä. Laajaa ja monipuolista makua arvostetaan nyky-Suomessa etenkin korkean sosiaalisen aseman ryhmissä. Tällainen ”kaikkiruokainen” maku ei ole kuitenkaan erottelematonta ja kaikelle avointa.

Taide- ja kulttuuriorganisaatioista etenkin museoalalla on tehty useita kävijä- ja ei-kävijätutkimuksia. Museoalalla tehtyjen ei-kävijätutkimusten perusteella voidaan todeta, että ei-kävijöitä luonnehtivat seuraavat seikat: ei-kävijät kuuluvat alempiin koulutusryhmiin; ovat miehiä; kuuluvat työväenluokkaan; asuvat lähiössä; ovat nuoria; ovat lapsiperheellisiä; ovat henkilöitä, joilla ei ole muitakaan kulttuurisia harrastuksia; joilla on kävijöitä vähemmän vapaa-ajan aktiviteetteja ja/tai joilla ei ole ollut lapsuudessa juurikaan kulttuuriharrastuksia.

5.1.3 Motivaatiota selvittävä tutkimus

Motivaatiota selvittävään tutkimukseen kuuluvissa tutkimuksissa pyritään tarkastelemaan ihmisten kulttuuriin osallistumiseen vaikuttavia tekijöitä sekä selvittämään selittävää tutkimusta enemmän sitä, miksi ihmiset osallistuvat tai jättävät osallistumatta johonkin ja mitä merkitystä esimerkiksi kulttuuripalveluilla ihmisille on.

Kansalaisten käsityksiä kulttuuripalveluista on selvitetty useissa tutkimuksissa (ks. esim. TSN Gallup 2008, 2011, 2012; Jyväskylän seudun kulttuuripalvelututkimus 2009; KAKS 2012, 2013). Esimerkiksi TNS Gallupissa (2012) tarkasteltiin muun muassa kulttuuripalveluiden käyttöä, niiden tärkeinä pidettyjä piirteitä sekä niiden vaikutuksia etenkin asumisviihtyvyyteen ja paikkakunnan houkuttelevuuteen. Käytetyimmät kulttuuripalvelut olivat kirjasto (69 % vastaajista oli käynyt kirjastossa kuluneen vuoden aikana, elokuvat (50 %), teatteri (45 %), konsertti (38 %) ja museo (37 %). Kymmenen prosenttia vastaajista ilmoitti, ettei ollut vieraillut minkäänlaisessa kulttuuritapahtumassa tai käyttänyt mitään kysymyksessä kuvatuista[25] kulttuuripalveluista. Tulokset eivät olleet tutkimuksen mukaan muuttuneet kolmen edellisen vuoden aikana juurikaan. (TNS Gallup 2012, 14.)

Suomen Kulttuurirahasto teetti TNS Gallupilla *Suomalaisten näkemykset kulttuurista 2013* -kyselyn, jossa selvitettiin suomalaisten näkemyksiä kulttuurista. Tutkimuksen mukaan ansiot korreloivat vain vähän kulttuurinkulutuksen runsauden kanssa. Aktiivisia ja passiivisia kuluttajia löytyy melko tasaisesti kaikista tuloluokista. Tutkimuksen mukaan miesten ja naisten syyt olla harrastamatta kulttuuria ovat erilaisia. Naisten harrastamisen esteenä ovat erityisesti käytännölliset seikat, kuten pitkät matkat, liian kalliit pääsymaksut tai sopivan seuran puute. Miesten

25 Kulttuuripalveluihin kuuluivat tutkimuksessa kirjasto, elokuvat, teatteri, konsertti, museo, taidenäyttely, musiikkitapahtumat ja festivaalit, lasten kulttuuritapahtuma, nuorisotapahtuma ja ”muu”. (TNS Gallup 2012, 14).

osallistumista estävät tutkimuksen mukaan enemmän mieltymyksiin liittyvät syyt: muut harrastukset koetaan tärkeimmiksi, kiinnostus taidetta ja kulttuuria kohtaan puuttuu kokonaan tai kulttuuritarjontaa ei koeta itseä kiinnostavaksi. (SKR 2013.)

Hyvinvointia myös kulttuuri- ja liikuntapalveluista -julkaisussa (Sokka ym. 2014) tarkastellaan kansalaisten osallistumista ja tulkintoja kulttuuri- ja liikuntapalveluista. Julkaisun taustalla on Kunnallisalan kehittämissäätiön rahoittama ja Jyväskylän yliopiston koordinoima KUPLI-hanke (kulttuuri, palvelut, liikunta). Tutkimuksen lähtökohtana on se, että ihmisten kulttuuri- ja liikuntaharrastamisesta on olemassa rajallisesti tietoa. Erityisesti tietoa uupuu siitä, millaisia odotuksia kansalaisilla on kyseisten palvelujen suhteen. Tutkimuksessa kysyttiin seuraavaa: 1) mitä kuntalaiset harrastavat, ja mitä kulttuuri- ja liikuntapalveluita he käyttävät; 2) mitkä tekijät vaikuttavat kuntalaisten palveluihin osallistumiseen, ja miten osallistumista perustellaan; 3) millaisia ovat osallistumisen suurimmat esteet. Tutkimuksen aineistot koostuvat sosiaalisen median kautta levitetyn kyselylomakkeen vastauksista sekä Jämsässä toteutetuista haastatteluista. (Sokka ym. 2014, 9–13.)

Tutkimuksen mukaan kulttuurin ja liikunnan harrastaminen oli kaikkiaan hieman lisääntynyt 2000-luvun mittaan ja kuntalaiset käyttävät koko tarjolla olevaa palveluiden valikoimaa. Sokan ym. (2014) mukaan lapsiperheet ja pienituloiset käyttävät palveluista eniten kirjastoa ja lähiliikuntapaikkoja. Muita kulttuuri- ja liikuntapalveluja käyttävät yli 55-vuotiaat, hyvätuloiset ja korkeasti koulutetut enemmän kuin nuoriin ikäluokkiin, pienituloisiin tai vähän koulutettuihin kuuluvat. Osallistumisen suurimmiksi esteiksi vastaajat kokivat kiinnostamattoman sisällön, väärät aukioloajat, liian korkeat hinnat ja palveluiden huonon sijainnin. Tutkimuksessa vastaajia pyydettiin määrittelemään itse, millaisia kulttuuri- ja liikuntaharrastuksia heillä on ja miksi he niitä harrastavat. Vastausten perusteella tulokset ryhmiteltiin kolmeen harrastuspainotukseen: 1) yleisötilaisuuksissa käyvät, 2) kulttuuria ja liikuntaa harrastavat, jotka eivät käy tilaisuuksissa, ja 3) vain kulttuuria tai vain liikuntaa harrastavat, jotka eivät käy tilaisuuksissa. Lisäksi kulttuuri- ja liikuntaharrastamisen syyt ryhmiteltiin neljäksi motivaatiotaustaksi: 1) itsensä kehittäminen, 2) elämäntyyli, 3) identiteettiin liittyvät syyt ja 4) hyvinvointi. Taulukosta 4 käy ilmi harrastamisen motivaatiotaustan jakautuminen harrastamisen painotusten mukaan ryhmiteltynä.

Itsensä kehittäminen motivoi vastaajia vähiten harrastamaan. Osa vastaajista koki harrastamisen elämäntyylinä, jolloin harrastus oli olennainen osa elämää sisällöntuojana, rutinoituneena tapana, ajankuluna tai viihtymisenä. Harrastamisen liittyminen yksilöllisen ja sosiaalisen identiteetin vahvistamiseen korostui vastauksissa sitäkin enemmän. Sokan ym. (2014, 50) mukaan erityisesti korostui sosiaalinen kanssakäyminen, etenkin yleisötilaisuuksissa kävijöiden vastauksissa. Selvästi yleisin syy harrastamiseen oli Sokan ym. (2014, 51) mukaan hyvinvointi. Hyvinvointi viittasi vastauksissa sekä henkiseen että fyysiseen hyvinvointiin (ibid.).

Taulukko 4. Harrastamisen motivaatiotaustat harrastamisen painotusten mukaan ryhmiteltynä (Sokka ym. 2014, 51).

	Harrastamisen painotus		
Harrastamisen motivaatiotausta	Yleisötilaisuuksissa käyvät harrastajat (n = 71)	Sekä kulttuuria että liikuntaa harrastavat, jotka eivät käy tilaisuuksissa (n = 39)	Vain kulttuuria tai vain liikuntaa harrastavat, jotka eivät käy tilaisuuksissa (n = 55)
Itsensä kehittäminen	14 %	11 %	11 %
Elämäntyyli	11 %	13 %	13 %
Sosiaalinen ja yksilöllinen identiteetti	25 %	11 %	23 %
Hyvinvointi	58 %	73 %	69 %

Kulttuuripalvelujen käyttöä on kartoitettu myös suhteessa eri vähemmistöihin. Esimerkiksi Anelma Lammin ja Ekaterina Protassovan (2011) selvitys keskittyi Suomen venäjänkielisiin kulttuuripalvelujen käyttäjinä ja tuottajina. Selvityksessä kartoitettiin muun muassa sitä, mitä kulttuuripalveluja venäjänkieliset käyttävät, missä muodossa ja millä kielellä, mitä mahdollisia esteitä kulttuuripalvelujen käytölle on, mikä tätä edistäisi, millaista harrastus- ja yhdistystoimintaa on, millaista kulttuuriosaamista venäjänkielisten parista löytyy ja mitkä ovat näköalat työllistymiselle kulttuurin aloille. Vastauksissa korostui se, että venäjänkieliset ovat jakautuneet selvästi kahteen sukupolveen, mikä vaikuttaa kulttuuripalvelujen käyttöön. Suosituimpia kulttuurin aloja olivat teatteri, elokuvat, museot ja kirjallisuus. Kulttuuripalvelujen käyttöä edistäviksi tekijöiksi katsottiin palvelujen alempi hinta, parempi kielitaito sekä venäjänkielisten palvelujen parempi tarjonta. Mikko Lagerspetz (2011) on puolestaan selvittänyt vironkielisten maahanmuuttajien osallistumista kulttuuri- ja yhdistyselämään. Tuloksien mukaan koulutus ja se, kuinka kauan on asunut Suomessa, vaikuttaa siihen, miten paljon virolaiset harrastivat kulttuuria ja käyttivät kulttuuripalveluja. Kulttuuri-, nuoriso- ja liikuntapalvelujen saavutettavuuden parantamista Hämeenlinnan kaupungissa maahanmuuttajien näkökulmasta on myös selvitetty (Fjällström 2013).

Myös kanta- ja maahanmuuttajataustaisten nuorten sitoutumista Interkult Kassandran tarjoamaan teatteri-ilmaisutoimintaan on tutkittu. Tutkimus osoitti, että nuorten sitoutumiseen vaikutti suuresti nuorten osallistaminen toiminnan suunnittelun sekä nuorten vanhempien oma sitoutuminen lastensa harrastuksiin. (Suomalainen Pedrosa 2014.) Ihmisoikeusliitto toteutti puolestaan vuonna 2012 opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittamana selvityksen romanien osallisuudesta ja osallistumisesta kulttuuritoimintaan Suomessa (Toivanen 2012). Selvitystä varten tehtiin laaja kysely, jolla kartoitettiin Suomessa asuvien yli 15-vuotiaiden romanien kulttuuripalvelujen käyttöä. Samalla kysely antoi tietoa romanien omista toiveista ja tarpeista kulttuuripalvelujen kehittämiseksi.

Eri ikäryhmien kulttuuriin osallistumista ja heidän kokemuksia tai kiinnostusta taidetta ja kulttuuria kohtaan on myös selvitetty. Esimerkiksi vuoden 2009 Nuorisobarometrissä kerättiin tietoa nuorten omasta osallistumisesta taiteeseen ja kulttuuriin sekä heidän kokemuksistaan ja asenteistaan taidetta ja kulttuuria kohtaan. Kulttuuria, taidetta tai luovuutta ei määritelty tai rajattu kyselyssä, vaan oletettiin kysymyksissä annettujen vaihtoehtojen ohjaavan ajatuksia toivottuun suuntaan (Myllyniemi 2009, 6). Nuorisobarometriin vastanneista[26] nuorista 37 prosenttia koki, että heille ei ole yhtäkään luovaa harrastusta. 40 prosentilla vastanneista oli useampi kuin yksi luova harrastus, reilulla neljänneksellä ainakin kolme ja vajaa kymmenesosa kuului varsinaisiin moniottelijoihin vähintään viidellä eri taideharrastuksella (Myllyniemi 2009, 24.) Sukupuolten erot olivat suuria varsinkin pääkaupunkiseudulla, jossa nuoret naiset harrastavat selvästi miehiä aktiivisimmin. Maaseutumaisissa kunnissa nuorilla miehillä on harrastuksia jopa enemmän kuin nuorilla naisilla. (Myllyniemi 2009, 25.) Kysymyksessä luovuuden toteuttamismahdollisuuksista arkiset ympäristöt, koti ja kavereiden seura, olivat nuorille harrastuksiakin tärkeämpiä luovuuden näyttämöitä. Eri kulttuuripalvelujen merkitystä nuorille selvitettiin kysymällä niiden tärkeydestä elämän ja vapaa-ajanvieton kannalta. Kaikkein tärkeimpänä pidettiin nimenomaan konsertteja tai keikkoja (muita kuin sinfonia- ja kamarimusiikkikonsertteja), jotka olivat ainakin melko tärkeitä lähes neljälle viidestä. Nuorisotaloja pidetään tärkeämpinä maaseutumaisissa kuin kaupunkimaisissa kunnissa asuvien nuorten mielestä. (Myllyniemi 2009, 59.)

Nuorisobarometrissä kysytyistä luovista harrastuksista[27] suurimmassa osassa tytöt ovat poikia aktiivisempia. Sukupuolten erot ovat samansuuntaiset myös mitä tulee harrastusten säännöllisyyteen. Erot ovat kuitenkin Myllyniemen (2009, 21) mukaan enimmäkseen pieniä ja pikemminkin vastakkaisia sille uskomukselle, että pojat olisivat tyttöihin nähden taiteen kentällä jotenkin marginaalissa. Tutkimuksen mukaan yleisimpiä luovan toiminnan muotoja ovat käsityöt, soittaminen, valokuvaaminen, piirtäminen ja muu kuvataide: näistä kutakin harrastaa noin viidennes nuorista (Myllyniemi 2009, 21). ”Jokin muu luova harrastus” -vaihtoehdon valitsi vain pari prosenttia nuorista. Luovuuden käsitteen moninaisuudesta kertovat nuorten avoimet vastaukset. Mukana on niin cheerleadingia, metsästystä, kamppailulajeja kuin ratsastustakin. Kulttuurin ja liikunnan toimialojen rajat eivät siten Myllyniemen (2009, 23) mukaan toistu nuorten ajatuksissa ja toiminnassa.

Katja Pynnösen ja Ritva Mitchellin (2012) toteuttamassa tutkimuksessa *Ikääntyvät ja ikääntyneet taiteen ja kulttuurin kentillä. 50+-kulttuuribarometrin tuloksia* tarkastellaan suomalaisten yli 50-vuotiaiden kiinnostusta ja osallistumista niin vastaanottavan ja luovan ja taiteellisen toiminnan kuin kotona harrastettavan kulttuurin ja yhteiskunnallisen toiminnan kannalta. Tutkimuksessa tarkastellaan eroja eri ikäryhmien ja miesten ja naisten välillä sekä sitä, missä määrin kiinnostus aktualisoituu tilaisuuksissa käynneiksi, minkälaisia esteitä osallistumiselle koetaan

26 1 900 vastannutta 15–29-vuotiasta.

27 Käsityöt, soittaminen, valokuvaus, kuvataide, kuvien tekeminen tai käsitteleminen tietokoneella, laulaminen, kirjoittaminen, tanssi, videokuvaus, kulttuuritapahtumien järjestäminen, näytteleminen, sarjakuvien tekeminen, graffitit, sirkus, muu luova harrastus.

olevan, mitkä ovat keskeisiä tiedonhankinnan kanavia kulttuuritarjonnasta ja mitä kulttuuriharrastuksiin osallistumisen koetaan antavan. Barometri antoi Pynnösen ja Mitchellin (2012, 166) mukaan erittäin positiivisen yleiskuvan Suomen ikääntyneiden ja ikääntyvien kulttuurisesta tilasta. Kaksi kolmesta tutkimuksen vastaajasta oli käynyt jossakin kulttuuritilaisuudessa tutkimusta edeltäneen vuoden aikana. Yli 50-vuotiaiden kulttuuriaktiivisuutta osoittaa Pynnösen ja Mitchellin (2012, 159) mukaan myös se, että 45 prosenttia tutkimukseen osallistuneista harrasti jotakin omaehtoista taiteellista tai kulttuurista luovaa toimintaa. Suosituimpia taiteellisen ja kulttuurisen luovan harrastamisen muotoja olivat käsitöiden tekeminen, laulaminen, valokuvaus, tanssi, askartelu ja muovailu sekä kertomusten, runojen ja artikkeleiden kirjoittaminen. Ikääntyvien ja ikääntyneiden arkeen välittyy runsaasti ulkoista kulttuuritarjontaa kotona käytettävässä muodossa. Perinteiset audiovisuaaliset viestimet, televisio ja radio sekä sanomalehti ovat säilyttäneet johtoaseman kyseisen väestönosan keskuudessa. (Pynnönen & Mitchell 2012, 159.) Yli 50-vuotiaiden taiteita ja kulttuuria kohtaan tuntemassa kiinnostuksessa korostuvat perinteiset kulttuurin osa-alueet, etenkin kirjallisuus, teatteri ja musiikki. Tärkeimmiksi ja omaan elinympäristöön halutuiksi laitoksiksi nousivat Pynnösen ja Mitchellin (2012, 159) mukaan kirjastot, teatterit ja konsertteja järjestävät tahot. Kaupalliselta puolelta näiden rinnalle kohosivat elokuvateatterit ja kirjakaupat.

Pynnösen ja Mitchellin (2012, 161) tutkimuksen mukaan Suomen suurissa kaupungeissa asuvat osallistuvat todennäköisemmin kulttuuritilaisuuksiin kuin muualla Suomessa asuvat. Tärkeimmiksi kulttuuritarjontaan osallistumisen esteiksi nähtiin korkeat sisäänpääsymaksut ja pitkät matkat. Tutkimuksen mukaan seuran löytäminen oli yksi keskeisistä kulttuuritilaisuuksiin osallistumisen edellytyksistä (Pynnönen & Mitchell 2012, 164). Osallistumisen esteet nousivat selvästi esiin niiden haastateltujen kohdalla, joita kulttuuritarjonta kiinnostaa, mutta osallistumisesta oli kulunut yhdestä kolmeen vuotta, yli kolme vuotta tai jotka eivät ole osallistuneet lainkaan. Pynnösen ja Mitchellin (2012, 164) mukaan kulttuuritarjontaan osallistumisen koettuja esteitä voidaan lieventää tai poistaa tukemalla osallistumista taloudellisesti, parantamalla tiedotusta, mahdollistamalla seuraa ja apua liikkumiseen sekä järjestämällä kuljetuksia kulttuuriaktiviteetteihin.

Motivaatiota selvittävän tutkimuksen alle voi sijoittaa myös ei-kävijätutkimukset, joissa on selvitetty syitä siihen, miksi henkilö ei ole osallistunut tarjolla oleviin palveluihin. Taidemuseo Tennispalatsin ei-kävijöitä tarkastelleessa tutkimuksessa (Lindholm ym. 2008) vertailtiin ”suurkävijöiden”, ”satunnaisten kävijöiden” ja ”ei-kävijöiden” elämäntapaa. Suurkävijät olivat tutkimuksen mukaan ahkeria kulttuurin ja lukemisen harrastajia, mutta heidän elämäntapansa ei muuten ollut erityisen aktiivinen. Satunnaiset kävijät puolestaan urheilivat, matkustivat, vaikuttivat järjestöissä ja kävivät ravintoloissa enemmän kuin muut kävijäryhmät. Ei-käyttäjät viettivät tutkimuksen mukaan aikaansa kotona ja lasten kanssa enemmän kuin muut ryhmät. Heillä oli vähän kulttuuriharrastuksia, mutta he eivät olleet muilta osin sen passiivisimpia kansalaisia kuin suurkävijätkään (ibid., 39). Tutkimuksen mukaan Taidemuseo Tennispalatsissa

käytäisiin vastaajien mukaan enemmän, jos sinne olisi pienempi pääsymaksu, joku ystävä tulisi mukaan, näyttelyt olisivat mielenkiintoisempia ja/tai näyttelystä olisi enemmän etukäteistietoa saatavilla. Ei-kävijät olivat ainoa ryhmä, jolle ystävän mukaan saaminen oli tärkein syy vierailla useammin museossa. Pääsymaksun poistaminen kasvattaisi kirjoittajien (Lindholm ym. 2008, 50–52) mukaan kävijäkuntaa, mutta ei luultavasti muuttaisi yleisön rakennetta. Samaan tulokseen päätyi myös Ruotsin Kulttuurianalyysiviranomainen, joka tarkasteli Ruotsin keskeisimmissä museoissa vuosina 2005–2006 toteutettua kokeilua pääsymaksujen poistamisesta (Myndigheten för Kulturanalys 2014, 18–19).

Lindholmin mukaan (Helsingin) taidemuseoiden kävijöitä luonnehtii aktiivisuus suhteessa kaikkiin kulttuuripalveluihin verrattuna ei-kävijöihin. Myös muilta osin kävijöiden elämäntapa näyttäytyy hieman aktiivisempana ja sosiaalisempana kuin ei-kävijöiden. Samansuuntaisiin tuloksiin on päätynyt Päivi Karhio (2003) haastattelututkimuksessaan. Kävijät ovat esimerkiksi ei-kävijöitä hieman aktiivisempia kuntoilijoita ja seuraavat urheilukilpailuja katsojana aktiivisemmin kuin ei-kävijät. Myös asukasyhdistysten toimintaan osallistuu 22 % kävijöistä ja 18 % ei-kävijöistä Lindholmin (2011) tarkastelussa. Elämäntapoihin liittyvät erot ovat Lindholmin (2011, 53) mukaan kuitenkin sen verran vähäisiä, että niiden perusteella ei voi olettaa ei-kävijöiden olevan syrjäytyneitä ihmisiä.

Kirjastoalalla esimerkiksi Kansalliskirjasto on toteuttanut käyttäjäkyselyitä. Kolmatta kertaa toteutettuun kirjastojen kansalliseen käyttäjäkyselyyn 2013 vastasi vajaa 35 000 kirjastoasiakasta, joista noin 17 600 arvioi korkeakoulukirjastoja, 16 100 yleisiä kirjastoja ja 1300 erikoiskirjastoja. Verkkokyselyllä kartoitettiin kirjastopalvelujen käyttöä, merkitystä ja asiakastyytyväisyyttä. Tuloksien mukaan kirjastopalvelut toimivat kokonaisuudessaan yhtä hyvin tai hieman paremmin kuin kolme vuotta sitten. Kirjastojen erityiseksi vahvuudeksi nousi asiakaspalvelu. Eniten kehitettävää vastaajat näkivät kirjastojen aukioloaikojen sekä korkeakoulu- ja erikoiskirjastojen elektronisten aineistojen löydettävyydessä. (Kansalliskirjasto 2014.) Myös kirjastoalalla on tutkittu ei-käyttäjiä (ks. esim. Kari 2010; Rissanen & Santamaa 2010; Taavila 2011; Taloustutkimus 2007). Palveluiden käyttämättömyyden syiksi tutkimuksissa nousi esiin ajan puute tai arjen kiire, kirjojen hankkiminen muulle tavoin kuten ostamalla, kirjaston viihtyvyyteen liittyvät tekijät tai lukemisen vähyys. Toisaalta kirjaston näkymättömyys johti siihen, ettei kirjastoon meno tullut mieleen.

Useissa yleisissä kirjastoissa on toteutettu tai on suunnitteilla hankkeita, joilla pyritään edistämään palvelujen asiakas- ja käyttäjälähtöisyyttä (Kirjastot.fi 2015a). Kuopion kaupunginkirjastossa on meneillään hanke, jonka tarkoituksena on asiakkaiden osallistaminen kirjastopalveluiden kehittämiseen. Vuosina 2015–2016 toteutettavan hankkeen tavoitteena on saada kirjastopalveluiden käyttäjiltä ja ei-käyttäjiltä tietoa kirjastopalvelujen kehittämistä ja muotoilua varten. Lisäksi tavoitteena on saada kokemusta erilaisten asiakkaiden osallistamismenetelmien käyttämisestä. Hankkeen tulokseksi toivotaan saatavan perinteiseen kyse-

lylomaketutkimukseen verrattuna syvempää tietoa asiakkaiden käyttämistä palveluista, palvelukokemuksesta ja siitä, mikä olisi tehnyt kirjastokäynnistä paremman tai miksi kirjastoa ei käytetä lainkaan. (Kirjastot.fi 2015b.)

Irene Rissanen ja Hilppa Sorjonen (2011) ovat tutkineet nuorten ensikertalaisten käsityksiä oopperasta ennen ja jälkeen ensimmäisen oopperassa käynnin jälkeen. Tutkimus kohdistui 21–29-vuotiaisiin nuoriin, jotka eivät olleet käyneet oopperassa aiemmin eivätkä osoittaneet kiinnostusta sitä kohtaan. Tutkimuksen mukaan eri koulutusasteilta tulevien kävijöiden käsitykset ja uskomukset erosivat toisistaan sekä vahvistuivat oopperassa käynnin jälkeen. Rissasen ja Sorjosen mukaan korkea koulutustaso näytti vahvistavan kykyä kiinnittää huomiota moniin oopperaesitykseen liittyviin tekijöihin sekä muistaa ja sanallistaa näitä havaintoja. Matala koulutustaso yhdistyi puolestaan huoleen siitä, miten käyttäytyä esityksessä asianmukaisesti. (Ibid.)

Yksittäisten festivaalien ja kulttuuritapahtumien yleisöistä on tehty kattavia tutkimuksia (ks. esim. Cantell 1993; 1996; 1998; 2003). Festivaalit ovat tehneet yleisökyselyjä myös omaan käyttöönsä. (Linko & Silvanto 2007, 152.) Maaria Lingon ja Satu Silvannon (2007) tutkimus tarkastelee pääkaupunkiseudun asukkaiden osallistumista festivaaleille ja heidän näkemyksiään niistä. Tutkimuksessa selvitettiin sitä, kuinka suuri osa pääkaupunkiseudun asukkaista on viimeksi kuluneen vuoden aikana tai joskus aikaisemmin osallistunut jollekin festivaalille. Tutkimuksessa tarkasteltiin sitä, millaisille festivaaleille erityyppiset ihmiset mieluiten osallistuvat ja miksi, ja selvitettiin myös sitä, ketkä eivät käy festivaaleilla ja onko siihen jokin erityinen syy. Lisäksi selvitettiin sitä, kuinka hyvin pääkaupunkiseudun asukkaat tuntevat alueella järjestettyjä festivaaleja ja miten he näkevät festivaalien ja kaupungin suhteen. Lingon ja Silvannon (2007, 164) mukaan tutkimuksen tulokset rikkovat vakiintuneen käsityksen siitä, että keski-ikäiset naiset ovat vahvasti yliedustettuina kaikissa kulttuuritilaisuuksissa. Kun tarkastelua laajennetaan perinteisesti korkeakulttuuriksi määriteltyjen taidelajien, kuten klassisen musiikin ja teatterin ulkopuolelle ja tarkastellaan kaikkia mahdollisia festivaaleja, kuva yleisöistä muuttuu toisenlaiseksi. Festivaaleihin osallistujat ovat sekä miehiä että naisia, osallistujien koulutustaso vaihtelee, nuoret ja nuoret aikuiset hallitsevat yleisöjä, mutta myös ikäihmiset osallistuvat niihin.

Yleisesti voidaan todeta, että motivaatiota selvittävä tutkimus on kiinnostunut etenkin siitä, miksi ihmiset osallistuvat tai jättävät osallistumatta johonkin kulttuuriaktiviteettiin tai kulttuuripalveluun. Kansalaisten käsityksiä kulttuuripalveluista on selvitetty useissa tutkimuksissa. Lisäksi yksittäisiä tutkimuksia on tehty eri vähemmistöjen ja eri ikäryhmien kulttuuripalvelujen käytöstä sekä heidän kokemuksistaan tai kiinnostuksestaan taidetta ja kulttuuria kohtaan. Myös yksittäisten festivaalien ja kulttuuritapahtumien yleisöistä on tehty kattavia tutkimuksia.

Motivaatiota selvittäviin tutkimuksiin voidaan lukea myös ei-kävijätutkimukset, jotka ovat kiinnostuneita selvittämään syitä siihen, miksi henkilö ei osallistu tarjolla oleviin kulttuuripalveluihin. Museoalalla tehdyissä tutkimuksissa on tarkasteltu esimerkiksi ei-kävijöiden elämäntapaa.

Näyttäisi siltä, että ei-kävijät eroavat vakiokävijöistä ja satunnaisista kävijöistä siinä, että heillä on muita vähemmän kulttuurisia tai ylipäänsä mitään harrastuksia. Seuran puute, palvelujen huonot aukioloajat tai sijainti sekä taloudelliset tekijät nousevat esiin monissa tutkimuksissa syiksi sille, miksi ihmiset eivät ole motivoituneita osallistumaan.

5.1.4 Kulttuuripalvelujen saavutettavuuteen liittyvät tutkimukset

Kulttuuripalvelujen saavutettavuuteen liittyviä tutkimuksia on toteutettu lukuisia. Kulttuuria kaikille -palvelun verkkosivuilla[28] on koottu kattavasti kulttuuripalvelujen saavutettavuutta käsitteleviä tutkimuksia ja raportteja. Tutkimuksia on toteutettu liittyen esimerkiksi esittäviin taiteisiin, museoalaan, kirjastoalaan, taidekasvatukseen, hyvinvointiin ja hoitolaitosten toimintaan, festivaaleihin ja tapahtumiin sekä kulttuurialaan yleisesti. Tutkimuksissa saavutettavuutta tarkastellaan eri näkökulmista. Kulttuuria kaikille -palvelu määrittelee käsitteen siten, että saavutettavassa kulttuurikohteessa monenlaisia yleisöjä palvellaan hyvin. Saavutettavuuden tarkastelu on kokonaisvaltaista ja siinä tulee huomioida viestinnän, hinnoittelun ja rakennetun ympäristön saavutettavuus, saavutettavuus eri aistien avulla sekä tiedollinen että sosiaalinen saavutettavuus. (Kulttuuria kaikille -palvelu 2014.)

Kulttuuripalvelujen saatavuutta ja saavutettavuutta on tarkastelu etenkin alueellisesta ja taloudellisesta näkökulmasta. Vuonna 2011 julkaistiin opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisusarjassa Anita Kankaan ja Kalevi Kivistön laatima selvitys kuntien kulttuuritoiminnan tuki- ja kehittämispolitiikasta, jossa tarkastellaan sitä, missä valtion tukemat kulttuuripalvelut sijaitsevat ja miten niiden rahoitus eri kunnissa vaihtelee. Selvityksessä tuodaan esiin se, että alueelliset erot kulttuurin kulutuksessa on Suomessa EU-maiden suurimpia ja asukkaiden mahdollisuudet osallistua kulttuuritoimintaan ovat toteutuneet eriarvoisesti maan eri osissa (Kangas & Kivistö 2011). Pääkaupunkiseudun ja maakuntakeskusten ulkopuolella kulttuuripalvelujen tarjonta on niukkaa ja kuntien kulttuurivoimavarat vaihtelevat merkittävästi.

Selvityksen mukaan vuonna 2009 noin 2,4 miljoonaa suomalaista asui sellaisissa kunnissa, jotka käyttivät yleiseen kulttuuritoimintaan korkeintaan 15 euroa asukasta kohti – enimmillään kustannukset olivat 70 euron tietämissä (Kangas ym. 2014, 13.) Selvityksen pohjalta käynnistettiin Kuntien kulttuuritoiminnan kehittämishanke KUULTO, jonka päämääränä oli luoda kestäviä, eri toimijoiden yhdessä kehittämiä palvelujen tuotantotapoja ja -malleja, joita voidaan tulevaisuudessa ottaa käyttöön myös muissa kunnissa ja alueilla. Toimintakokeilun hankekunnat valittiin niiden kuntien joukosta, joissa yleisen kulttuuritoiminnan nettokustannukset asukasta kohden olivat alle edellä mainitun 15 euron rajan. Tutkimusta tehdään Jyväskylän yliopistossa opetus- ja kulttuuriministeriön rahoituksella. *Osallistumista ja aktivointia. KUULTO-toimintakokeilun matkassa* -raportti (Kangas ym. 2014) julkaistiin vuonna 2014. Julkaisu päätti ensimmäi-

28 http://www.kulttuuriakaikille.info/saavutettavuus_tutkimukset_ja_raportit.

sen vaiheen toimintakokeilujen arvioinnissa. Niiden kehitystä tullaan seuraamaan ja tukemaan arviointihaastatteluilla.

KUULTO-toimintakokeilussa pyritään lisäämään kulttuuritoimintojen saatavuutta ja saavutettavuutta. Tähän liittyy kuntien asukkaiden osallistuminen ja aktivointi. Osallistumisen ja aktivoinnin teemoja lähestyttiin kolmella tavalla. Hankkeen toimintakokeilujen tavoitteena oli 1) innostaa kuntien asukkaita ilmaisemaan tarpeitaan ja kiinnostustaan osallistua toimintaan ja tapahtumiin, 2) aktivoida heitä osallistumaan kulttuuritoimintaan ja sen kautta vaikuttamaan laajemminkin ympäristön kehittämiseen ja 3) lisätä kuntien asukkaiden osallistumista toimintaan ja tapahtumiin sekä antaa palautetta niistä. Näiden tuloksena syntyi uusia tapoja analysoida osallistuvin menetelmin esimerkiksi perheiden kulttuuritoimintaan osallistumisen esteitä ja toimintaa koskevien toiveita. (Kangas ym. 2014, 77.) Kankaan ym. (2014, 78) mukaan useissa toimintakokeiluissa kulttuuritoimintaa vietiin uusiin paikkoihin, lähelle kuntien asukkaita, mikä mahdollisti kuntien asukkaiden osallistumisen ja osallisuuden. Toimintakokeiluissa tavoitettiin myös uusia yleisöjä. Kirjoittajien mukaan KUULTO vahvisti yhteiskunnallisena kokeiluna sen, että muutoksia on mahdollista saada aikaan ja kulttuuritoimintoihin osallistumista lisätä. Taulukossa 5 on esitelty KUULTO-toimintakokeilujen keskeiset toimenpiteet ja toiminnan aikaansaamat muutokset.

Kulttuurin maantieteellistä saavutettavuutta on tarkasteltu maakunnittain *Kulttuuria kartalla. Valtion osarahoittamien kulttuuripalvelujen sijainti ja kulttuurin kustannukset Suomen kunnissa* -raportissa (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2012). Selvityksen toteuttivat yhteistyönä opetus- ja kulttuuriministeriö osana kuntien kulttuuritoiminnan kehittämistyötä ja Jyväskylän yliopiston KUULTO-hanke. Julkaisussa on kartoitettu valtion tukemista kulttuuripalveluista mm. teattereita, orkestereita ja museoita, valtakunnallisia kulttuuritapahtumia sekä taiteen perusopetuksen pää- ja sivutoimipisteitä, kulttuurialan opetustarjontaa kansalaisopistoissa samoin kuin kulttuuritoimen työntekijöitä. Tavoitteena on kartta-aineistojen avulla vastata siihen, millaisissa kunnissa kulttuuripalvelut sijaitsevat ja miten kulttuurin rahoitus vaihtelee erikokoisissa ja -tyyppisissä kunnissa. Raportin mukaan valtionosuuslaitoksista museoiden palvelut olivat kattavimmin kuntalaisten saavutettavissa alueellisesti, sillä niitä toimii valtionosuuslaitoksista useimmin maakuntakeskusten ulkopuolella. Useimmat museot kuten myös valtionosuusteatterit ja -orkesterit sijaitsivat kuitenkin maakuntien suurimmissa kaupungeissa. Myös valtionavustusta saavat valtakunnalliset kulttuuritapahtumat toimivat pääosin asukasluvultaan suurissa kunnissa. Raportin mukaan valtaosassa Suomen kunnista sijaitsee yksi tai useampi taiteen perusopetuksen pää- tai sivutoimipiste. Kansalaisopistotoimintaa on puolestaan kirjastopalvelujen ohella tarjolla kaikissa kunnissa. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2012, 212.) Vuonna 2012 julkaistiin samaan aihepiiriin liittyvä tutkimus *Toimintamalli muutoksessa. Tutkimus kuntien kulttuuripalveluista* (Kangas & Ruokolainen 2012). Tutkimuksen tavoitteena oli analysoida, mitkä tekijät vaikuttavat kunnan tuottamien tai mahdollistamien kulttuuripalvelujen asemaan ja sisältöihin erityyppisten kuntien palvelurakenteissa.

Taulukko 5. KUULTO-toimintakokeilujen keskeiset toimenpiteet ja muutokset (Kangas ym. 2014, 79).

Diagnoosi	Toimenpiteet	Aikaansaadut muutokset	
		Onnistumiset	Uusia kysymyksiä ja ongelmia
Alueelliset esteet	1) Toimintaa ja tapahtumia kylillä ja kaupunginosissa. 2) Taiteilijoiden ohjaustoimintaa ja esityksiä. 3) Kuljetuksia taide-esityksiin yhteistyö taidelaitosten kanssa.	1) Kulttuuribussi, kiertävät tapahtumasarjat (elokuvat, kuorolaulu, kyläiltamat). 2) Taiteilijat, yhteisötaitelijat, kulttuurikummit, kulttuurikulkurit. 3) Bussikuljetuksia lähikaupunkeihin taide-esityksiin koululaisille ja kuntalaisille.	1) Toiminnan vakiinnuttaminen. 2) Taiteilijoiden muutoksia aikaansaaneen toiminnan jatkuminen: paikka? rahoitus? Taiteilijoiden kiinnostus yhteisötoimintaan? koulutus? 3) Taidelaitosten käynnit keskusten ulkopuolella.
Sosiaaliset esteet	1) Toimintaa vanhustentaloille, sairaaloihin ja päiväkoteihin. 2) Toimintaa kodeissaan asuville vanhuksille ja perhepäivähoidossa oleville lapsille. 3) Toimintaa ongelma-alueilla asuville (syrjäiset kylät, kaupunginosat). 4) Työhyvinvointia työpaikoille.	1) Taiteilijoita ja/tai projektityöntekijöitä laitoksiin, sukupolvien kohtaaminen, yhteistä tekemistä vanhuksilla ja lapsilla. Muistorasia, leikit, leipominen, kertomukset, elämänlanka-teos. Työntekijöiden sitoutuminen. Sukupolvien kohtaaminen. 2) Toiminnan liikuttaminen kylille ja kaupunginosiin. 3) Yhteisötaitelijat asuivat kylissä, aktivoivat asukkaita kehittämään kylää. Paikkatietoja ja muistoja esittämällä vahvistetaan kylä- ja kaupunginosaidentiteettiä. Sama tavoite oli kuorolaulujuhlan perustamisella, jota kaupunginosien kuorotapahtumat valmistavat. 4) Erilaisia aktiviteetteja työpaikoille.	1) Toiminnan väliaikaisuus. Esimiesten sitouttaminen toiminnan mahdollistamiseen. Taiteilijoiden ja muun henkilökunnan keskinäinen ymmärrys/kieli. Laitosten tiukat aikataulut, ohjelmat ja ohjeistukset. 2) Yhteistyökumppaneitten löytäminen. Toiminnan jatkuminen projektien jälkeen. 3) Taito tuottaa bottom up -tapahtumia vaatii aikaa. Vaikea tuotteistaa. 4) Yhteistyö tyhy-toimikuntien kanssa. Esimiesten suhtautuminen vakiinnuttaminen vaikeaa.
Vaikuttaminen: kulttuuridemokratian toteutumisen esteet	1) Nuorten kuuleminen toiminnan suunnittelussa ja organisoinnissa. 2) Kuntalaisten kuuleminen.	1) Yhdistyksen käynnistämä etsivätyö yhteistyössä nuorisotoimen ja seurakuntien kanssa. kotisivut ja blogit. 2) Työryhmä, Käskassara, perustettiin kutsumalla siihen yhdistysaktiiveja. Itseään täydentävä. 3) Kuntien asukkaiden kuulemisen menetelmät: luotain, kansalaisraati.	1) Toiminta liiaksi ylhäältä johdettua. Liiaksi projektin vastuuhenkilön oma hanke. Nuoren äänen mahdollistuminen. 2) Ratkaisu toimi, koska samalla luotiin yhteydet yhdistyksiin. Ongelma työryhmän valintamenettelyt. 3) Asukkaiden kokemukseen pohjautuvan materiaalin välittyminen kuntien strategioihin ja toimintasuunnitelmiin. Kulttuurisektorin tunnistaminen keskeisenä toimijana kunnan kehityksessä.
Rakenteelliset esteet	1) Kulttuurin saavutettavuuden lisääminen.	1) Hankerahoitus. Uusia resursseja. Toimintarahoitus. Työntekijän palkkaus. Taiteilijoiden palkkaus. Yhteistyö kunnan eri sektorien kanssa. 2) Toiminnan vakiintuminen: toimintatutkimus.	1) Projektirahoituksen katkonaisuus. Taiteilijoiden työlle paikan löytäminen. Sektorien välisen yhteistyön ongelmat. 2) Muutoksen aikaansaaminen ja toimijoiden roolien muotoutuminen. Refleksiivisen bottom up -kehittämisprosessin jatkuminen.

Kirjastojen maantieteelliseen saavutettavuuteen liittyen Jaani Lahtinen on tutkinut lainaustietoja kirjastoverkon johtamisen ja kehittämisen näkökulmasta talousmaantieteen menetelmin. Menetelmällä voidaan tuottaa tietoa kirjastojen asiointivirroista ja tutkia sitä, miten niihin vaikuttaa esimerkiksi se, että jokin kirjasto suljetaan. Asiointivirroista voidaan erotella esimerkiksi yhden kirjaston asiointialue ja yhdistää tietoihin demografisia tietoja. (Lahtinen 2013.) Menetelmä tarjoaa siten laajemman näkökulman kirjaston toimintaan, kuin jos tutkittaisiin lukuja yksinomaan kirjastosta tai kirjaston ympäristöstä (Lahtinen 2012). Kulttuuripalvelujen maantieteellistä saavutettavuutta on selvitetty tällä menetelmällä esimerkiksi pääkaupunkiseudun kirjastojen vaikutusaluetutkimuksessa vuonna 2009. Siinä selvitettiin, miten kirjastojen lainauksen asiointivirrat pääkaupunkiseudulla muodostuvat, millaisia profiileja eri alueet saavat ja miten lukutottumukset painottuvat. Tutkimuksen mukaan pääkaupunkiseudun asukkaat käyttävät mieluiten lähikirjastojaan. (Pääkaupunkiseudun kirjastojen vaikutusaluetutkimus 2009.) Myös kulttuuripalvelujen ajallista saavutettavuutta on selvitetty esimerkiksi joukkoliikenteen ja kävelyn näkökulmasta pääkaupunkiseudulla liittyen Helsingin uuteen yleiskaavaan. Tutkittuihin kulttuuripalveluihin sisältyivät kirjasto, elokuvateatterit ja teatterit. Selvityksessä mitattiin matka-aikaa joukkoliikenteellä ja kävellen. Selvityksen mukaan parhaiten saavutettavissa olivat kirjastot niin joukkoliikenteellä kuin kävellen. Sen sijaan kaupalliset kulttuuripalvelut ovat vahvasti keskittyneet, mikä tarkoittaa niiden merkittävästi heikompaa saavutettavuutta. (Helsingin kaupunkisuunnitteluvirasto 2013).

Sisäministeriön (2014) julkaisemassa Yhdenvertaisuus-sarjassa tarkastellaan yhdenvertaisuutta eri näkökulmista. Artikkelisarjan tavoitteena on lisätä tietoa syrjinnästä, sen eri muodoista ja yhdenvertaisuuden edistämisestä. Marianne Mäkelän (2013) väitöskirjassa tarkastellaan puolestaan yksilöiden yhdenvertaista oikeutta perusopetukseen, taiteen perusopetukseen ja kuntien kulttuuripalveluihin osallistumiseen. Tutkimus tarkastelee Suomen perustuslain perusoikeussäännösten sisältämien yhdenvertaisuusoikeuksien, sivistyksellisten oikeuksien sekä kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien yhteisvaikutuksena muodostuvan yhdenvertaista oikeutta sivistykseen koskevan perusoikeuden sisältöä.

Kulttuuripalvelujen saavutettavuuteen keskittyviä tutkimuksia on toteutettu etenkin 2000-luvun lopun ja 2010-luvun alun aikana. Kulttuuripalvelujen saatavuutta ja saavutettavuutta on tarkastelu etenkin alueellisesta ja taloudellisesta näkökulmasta. Tutkimuksissa todetaan, että pääkaupunkiseudun ja maakuntakeskusten ulkopuolella kulttuuripalvelujen tarjonta on niukkaa, ja kuntien kulttuurivoimavarat vaihtelevat merkittävästi. Tuloksien pohjalta on käynnistetty esimerkiksi KUULTO-toimintakokeilu, jossa pyritään lisäämään kulttuuritoimintojen saatavuutta ja saavutettavuutta osaksi myös aktivoimalla asukkaita osallistumaan ja vaikuttamaan toimintaan sekä ilmaisemaan tarpeitaan. Kulttuurin maantieteellistä saavutettavuutta on tarkasteltu myös karttapohjaisten esitysten avulla maakunnittain. Kirjastojen maantieteellistä saavutettavuutta on tutkittu myös talousmaantieteen menetelmin kiinnittämällä huomiota esimerkiksi kirjastojen asiointivirtoihin. Myös kulttuuripalvelujen ajallista saavutettavuutta eli sitä, kuinka kauan matka tiettyyn kulttuuripalveluun kestää esimerkiksi kävellen tai joukkoliikennettä käyttäen asuinpaikasta riippuen, on selvitetty paikallisesti.

5.1.5 Vaikutuksiin tai vaikuttavuuteen keskittyvä tutkimus

Vaikutuksia tai vaikuttavuutta käsittelevät tutkimukset keskittyvät selvittämään ja arvioimaan erilaisia kulttuuriosallistumisen sosiaalis-taloudellisia seurauksia, vaikutuksia ja hyötyjä. Viime aikoina tutkimus on keskittynyt erityisesti sosiaalisiin hyötyihin. Taiteen soveltavaan käyttöön[29] liittyviä selvityksiä ja tutkimuksia on tehty lukuisia. Valtaosa niistä keskittyy ihmisten hyvinvoinnin edistämiseen taiteen ja kulttuurin keinoin.[30] Tietoa löytyy esimerkiksi taiteen ja kulttuurin soveltamisesta sosiaali- ja terveysalalla, etenkin taide- ja kulttuuritoiminnasta erityisryhmille sekä seniori- ja vanhustyössä. Tutkimusta on tehty myös taidelähtöisistä menetelmistä, hyvinvoinnin edistämisestä taide- ja taitokasvatuksen keinoin sekä taiteen ja kulttuurin merkityksestä terveydelle sekä osana ihmisten arkea ja arjen hyvinvointia.[31] Sovellataidetta.fi-verkkopalvelusta[32] löytyy tietopankki taidelähtöiseen työskentelyyn liittyvistä julkaisuista.

Ruralia-instituutissa on selvitetty Lapuan kaupungin mahdollisuuksia kehittää koetun terveyden edistämistä kulttuuritoiminnan keinoin. Yhtenä käytännön toimenpiteenä Aapo Jumppanen ja Ilona Heikkinen (2013) esittävät kulttuurireseptitoiminnan aloittamista syrjäytymisen ehkäisemiseksi. Kulttuurireseptitoiminta tarkoittaa sitä, että lääkärin vastaanotolle tulevalle henkilölle myönnetään kulttuuriresepti, jonka avulla voi kohentaa henkistä hyvinvointia taiteen ja yhdessä tekemisen kautta. Raportissa ehdotetaan myös yhteisötaidetapahtumien järjestämistä eri-ikäisille ja eri elämäntilanteessa oleville väestöryhmille. Kulttuurireseptit otettiin käyttöön myös Turussa Euroopan kulttuuripääkaupunkivuotena 2011, jolloin terveyskeskukset jakoivat liki 5 500 lippuja kulttuuritapahtumiin (Turku 2011 2011).

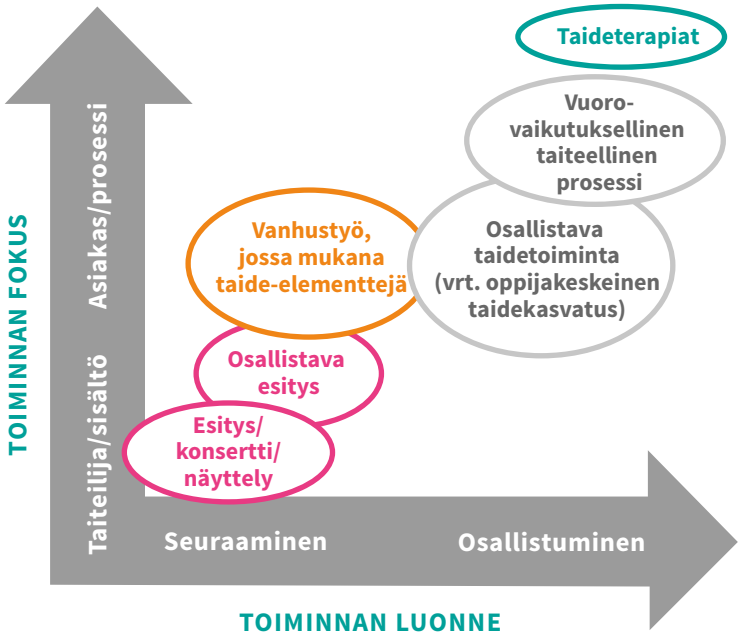
Sami Serolan ja Pertti Vakkarin (2011) tutkimuksessa tarkasteltiin yleisten kirjastojen palvelujen hyötyä kuntalaisten arjessa. Siinä selvitettiin sitä, mikä asema yleisillä kirjastoilla on kuntalaisten arjen toiminnoissa verrattuna muihin vastaaviin kulttuurin ja tiedon tarjoajiin, sekä missä määrin kirjasto tyydyttää kuntalaisten tiedon, virkistyksen ja kulttuurin tarpeita. Tutkimuksessa tarkasteltiin kuntalaisten keskeisiä päivittäisiä toimintoja kuten opiskelua, työtä, arjen askareita, ihmissuhteita ja harrastuksia. Tulosten mukaan kirjasto hyödyttää eniten kirjallisuuden hankinnassa sekä vapaa-ajan vietossa että harrastuksissa. Vähemmän koulutetut, keski-ikäiset

29 Muita kirjallisuudessa esiintyviä termejä, joita käytetään ”soveltavan taiteen käytön” kanssa jokseenkin saman sisältöisesti ovat esimerkiksi soveltava taide, osallistava taide, yhteisötaide, taide-ja kulttuurilähtöiset menetelmät ja taiteelliset interventiot (Huhtinen-Hildén 2013, 11).

30 Terveyttä kulttuurista -verkosto on 20 vuoden ajan edistänyt taiteen ja kulttuurin käyttöä hyvinvointialalla Suomessa. Verkostolla on 300 jäsentä kulttuurin ja taiteen sekä terveyden ja hyvinvoinnin aloilta. Verkosto sai alkunsa vuonna 1992 YK:n kulttuurivuosikymmenen osana käynnistetystä Arts in Hospitals -toiminnasta. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2014.)

31 Taiteen ja kulttuurin soveltamisesta sosiaali- ja terveysalalla ks. esim. von Brandenburg 2008; Jämsén & Kukkonen 2004; Liikanen 2003; Malte-Colliard & Lampo 2013; Tähti, Kaartokallio & Pitkänen 2014. Taide- ja kulttuuritoiminnasta erityisryhmille ks. esim. Kauppinen 2007 ja seniori- ja vanhustyössä ks. esim. Hohenthal-Antin 2001, 2006; Lehko 2013; Leppisaari 2013; Nuutinen 2007, 2008. Taidelähtöisistä menetelmistä ks. esim. Halonen 2009; Kantonen 2005; Koskenniemi 2007; Känkänen 2013; Ravelin 2008, 2010; Rönkä, Kuhanen, Liski, Niemeläinen & Rantala 2011, Siljamäki, Anttila, Perttula & Sääkslahti 2012; Ventola 2013. Hyvinvoinnin edistämisestä taide- ja taitokasvatuksen keinoin ks. esim. Aro, Hartikainen, Hollo, Järnefelt, Kauppinen, Ketonen, Manninen, Pietilä, Sinko 2009; Huhtinen-Hildén, Raninen & Ranta-Mayer 2010. Taiteen ja kulttuurin merkityksestä terveydelle ks. esim. Hyyppä 2013; Hyyppä & Liikanen 2005; Nummela 2008. Taiteen ja kulttuurin merkityksestä ihmisten arjen hyvinvoinnille ks. esim. ks. esim. Bardy, Haapalainen & Korhonen 2007).

32 Sovellataidetta.fi yhteisöllinen verkkopalvelu on tehty osana valtakunnallista Taika1-hanketta: Taide kohtaamisalustana sektorirajat ylittäville kulttuurisille innovaatioille (2008–2011).

Kuvio 4. Taidetoiminnan ja taiteen soveltavan käytön muotoja vanhustyössä (Huhtinen-Hildén 2013, 13).

ja vanhemmat sekä työntekijät ja yrittäjät kokivat eniten hyötyä kirjastopalveluista arjen askareissa. Kulttuuriharrastuksiin liittyviä hyötyjä kokivat puolestaan muita eniten naiset, nuoret, opiskelijat ja ylioppilastutkinnon suorittaneet. Opiskelussa ja työssä kokivat hyötyneensä erityisesti työssä käyvät, naiset, ylioppilastutkinnon suorittaneet sekä johtajat ja ylemmät toimihenkilöt. Tulosten perustella kirjastossa harvoin asioivat vanhat ja vähiten koulutetut käyttävät myös vähän internetiä. (Serola & Vakkari 2011.)

Laura Huhtinen-Hildén (2013, 13) on tutkinut erilaisia taidetoiminnan muotoja vanhustyössä (kuvio 4). Kuviossa nämä erilaiset vanhustyön muodot on sijoitettu akseleille, joiden muuttujina ovat toiminnan luonne ja toiminnan fokus. Vaakasuorassa oikealle liikuttaessa kasvaa toimintaan osallistuvan ikäihmisen osallisuus taiteen tekemiseen ja pystyakselilla ylöspäin taas toiminnan keskittyminen asiakkaaseen tai itse prosessiin. Huhtinen-Hildénin (2013, 14) mukaan kuvio ei arvota toiminnan muotoja suhteessa toisiinsa, ainoastaan kuvaa niiden eroja suhteessa toiminnan luonteeseen ja fokukseen.

Taidetoiminnan muodoiksi kulttuurisessa vanhustyössä Huhtinen-Hildén (2013, 14) erottaa kuviossa esitykset, konsertit ja näyttelyt vanhuspalveluyksikössä; osallistavan esityksen; vanhustyön, jossa mukana on taide-elementtejä; osallistavan taidetoiminnan; vuorovaikutuksellisen, yhdessä rakennetun esityksen, taiteellisen prosessin; ja taiteen terapian välineenä. Esityksen tai konsertin tarjoaminen on Huhtinen-Hildénin mukaan ehkä perinteisin vanhustyössä käytetty toimintamuoto. Taiteilijan ja yleisön välille muodostuu parhaimmillaan näkymätön dialogi, joka on molemmille osapuolille kokemuksena vaikuttava. Osallistava esitys tarkoittaa puolestaan yleisön syvempään osallisuuden kokemukseen tähtäävää esitystä. Siinä yleisö otetaan

mukaan aktiivisesti koko esitykseen tai sen osaan. Myös yleisön kokemukset ja niiden purku voivat olla olennainen osa esityksen kokonaisuutta. (Huhtinen-Hildén 2013, 14.)

Vanhustyössä voidaan käyttää erilaisia taiteen elementtejä ja taiteen soveltavaa käyttöä välineenä monenlaisten tavoitteiden saavuttamisessa. Huhtinen-Hildénin (2013, 15) mukaan monessa vanhainkodissa tai palvelutalossa on käytössä erilaisia taidetta hyödyntäviä toimintatapoja. Kuvia tai musiikkia voidaan esimerkiksi käyttää vuorovaikutustilanteen käynnistäjänä, motivaation nostajana tai yhteiseen aiheeseen johdattelijana. Taide toimii näissä tilanteissa toimintaa fasilitoivana, muiden tavoitteiden saavuttamista helpottavana tehtävänä. (Ibid.) Osallistavaksi taidetoiminnaksi voidaan puolestaan määritellä oppija- tai osallistujalähtöinen, aktiiviseen taidetoimintaan perustuva vuorovaikutuksellinen tilanne. Keskeistä tässä on oppijoiden tarpeista lähtevä oppiminen, osallistuminen tai taiteellinen toiminta sekä merkitykselliset kokemukset ja niiden jakaminen. (Ibid.) Huhtinen-Hildénin (2013, 16) mukaan osallistavan taidetoiminnan tavoitteena voidaan nähdä valtauttaminen ja taiteellinen tasa-arvo osaamistasosta riippumatta. Huhtinen-Hildénin (2013, 16) mukaan osallistavan taidetoiminnan tavoitteena voi myös olla esityksen valmistaminen yhteisten ajatusten ja kokemusten pohjalta. Tällaisessa taidetoiminnassa taiteellisen prosessin ja opetustilanteen rajat hämärtyvät ja osallistujat jakavat parhaimmillaan syvällinen yhteisöllinen ja taiteellisen kokemuksen. Taidetta voidaan käyttää myös terapian välineenä, esimerkiksi elämän kriisien käsittelyssä. Taiteen tai taidetoiminnan käyttö hoidon välineenä vaatii aina musiikki-, kuvataide-, tanssiterapeutin tai psykologin/psykoterapeutin ammattiosaamista. (Ibid., 17.)

Marjo-Riitta Ventola (2013) on tarkastellut lisensiaattitutkimuksessaan *Osallistava teatteri – Laadukas aikalaiskonsepti* yhteisöissä tapahtuvaa teatteritoimintaa, joka on kehittynyt sosiokulttuuriseen työhön liittyvänä vahvistamisen muotona. Hän käyttää soveltavan draaman tai teatterin nimellä tunnetusta ilmiöstä nimitystä *osallistava teatteri*, *participatory theatre* tai *yhteistöteatteri/community* tai *community-based theatre*. Hänen mukaansa osallistava teatteri tarjoaa palvelumuotoja, joita kaivataan uutta yhteisöllisyyttä etsivässä ja aktiiviseen toimijuuteen kannustavassa kansalaisyhteiskunnassa. Tutkimuksessa selvitetään muun muassa osallistavan teatterin toiminta-alueita yhteiskunnan eri sektoreilla ja osallistavaa teatterityötä tekevien ohjaajien ammattilista ajattelua yhdistäviä piirteitä. Osallistavan teatterin esteettis-eettistä ominaislaatua kuvataan tutkimuksessa kolmena kohtaamisen tilana, jotka voivat tuottaa osallistujille erityisen esteettis-sosiaalisen kokemuksen: 1. Taidon ja toimijuuden tila on oppimisen, kuntoutumisen ja eheytymisen tapahtumisen tila. 2. Demokratian ja kansalaisuuden toteuttamisen tilassa osallistava teatteri on kulttuurinen ikkuna paikalliseen historiaan ja nykypäivään. 3. Läsnäolon, levollisuuden – pyhän tila keskittyy ihmisenä olemisen kysymysten pohtimiseen. (Ventola 2013.)

Yleisötyötä ja soveltavaa teatteria on käsitelty Taideyliopiston julkaisemassa Hyvä hankaus 2.0 -teoksessa (Korhonen & Airaksinen 2014). Yleisötyöstä on tehty myös useita opinnäytetutkimuk-

sia. Useimmat niistä käsittelevät teattereissa tapahtuvaa yleisötyötä, mutta niitä on tehty myös esimerkiksi tanssiin, festivaaleihin, oopperaan ja orkestereihin liittyen. Museo-oppimista ja yleisötyötä tarkasteltiin aikuismuseopedagogisen osaamisen näkökulmasta Suomen Museoliiton julkaisussa Avarampi museo aikuisille (Kinanen, Nystedt & Tornberg toim. 2012). Yleisötyötä on käsitelty myös Kulttuuriperintökasvatuksen seuran Kulttuurin laajakaista -hankkeessa, jonka loppuraportti ilmestyi vuonna 2012. Kulttuurin laajakaista nähdään toimintamallina kulttuurin ja kulttuuriperinnön opettamiseen ja opiskeluun eri oppiaineissa. Toimintamallissa oppimisympäristönä toimivat kansalliset kulttuurilaitokset. Kulttuurilaitosten yleisötyön kehittyminen sekä koulujen oppimisympäristöjen ja toimintakulttuurien kehittyminen nähtiin merkittävinä tulevaisuuden trendeinä, joihin hankkeessa pyrittiin vastaamaan. Valtionosuutta saavien teattereiden, orkestereiden ja museoiden yleisötyötä on sivuttu Hilppa Sorjosen ja Minna Ruusuviran (2013) tutkimuksessa teattereiden, orkestereiden ja museoiden valtionosuusuudistuksen 2008–2010 vaikutuksesta laitosten talouteen ja toimintaan. Taide- ja kulttuurilaitosten valtionosuusuudistuksen vaikutusten tutkimus jatkui Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiössä taide- ja kulttuurilaitosten yleisötyötä selvittävässä tutkimusprojektissa *Taide- ja kulttuurilaitosten yleisötyön muodot, laajuus ja tuloksellisuus* (Sorjonen & Sivonen 2015).

Yleisö ja teatteri uuteen suhteeseen -julkaisu (2010) esittelee Ylös – ammattiteattereiden yleisötyön kehittäminen -hankkeen aikana vuosina 2008–2010 toteutettuja hyviä yleisötyökäytäntöjä ammattiteattereissa. Käytännön esimerkkeinä esitellään hankkeen kolmen pilottiteatterin, Tampereen Työväen Teatterin, Rauman kaupunginteatterin ja Lahden kaupunginteatterin tekemää yleisötyötä. Osallistavan konserttitoiminnan ja yleisöyhteistyön alueellista kehittämistä on tarkasteltu puolestaan Musiikki elämään – osallistavan konserttitoiminnan ja yleisöyhteistyön alueellisessa kehityshankkeessa. Osallistavalla konserttitoiminnalla ja yleisöyhteistyöllä tarkoitettiin toimintaa, jonka tavoitteena on syventää taidekokemusta, lisätä osallisuutta ja vuorovaikutuksellisuutta taiteen kokemisessa ja tekemisessä sekä edistää hyvinvointia taiteen avulla. Hankkeessa selvitettiin mahdollisuuksia hyödyntää kolmannen sektorin osaamista tarjottaessa kunnille laadukkaita eri-ikäisille kuntalaisille suunnattuja osallistavan konserttitoiminnan ja yleisöyhteistyön palveluja. Lisäksi hankkeessa mallinnettiin, kuinka kolmas sektori voi toimia konserttien toteuttajien työllistäjänä sekä rakennettiin kolmannen sektorin toimijoiden, ammattikorkeakoulujen ja kuntatoimijoiden yhteistyöhön perustuva osallistavan konserttitoiminnan ja yleisöyhteistyön palvelumalli. (Munter-Mäkeläinen 2010.)

Suomen AvoinGLAM-verkosto on mukana toteuttamassa Bernin ammattikorkeakoulun suunnittelemaa ja hallinnoimaa kyselyä, joka lähetettiin muutamalle sadalle suomalaiselle muisti- ja kulttuuriorganisaatiolle. Tekeillä olevassa tutkimuksessa *Kulttuuriperintöorganisaatiot digitaalisessa maailmassa – kansainvälinen OpenGLAM Benchmark* pyritään selvittämään sitä, mitä toimintatapoja ja missä määrin organisaatiot ovat omaksuneet uuden digitaalisen ja osallistumiseen pohjaavan toimintakulttuurin edessä. Kysymykset koskevat muun muassa digitointia,

organisaatioiden välistä yhteistyötä ja metadatan vaihtoa, avointa dataa ja sisältöjä, joukkoistamista sekä sosiaalista mediaa. (Ks. OpenGLAM Benchmark Survey 2014.)

Pirkko Järvelän ja Olli Rosenqvistin (2007) tutkimuksessa *Ikääntyvien kulttuuritoiminta maaseutukuntien voimavarana* selvitettiin, minkälaisia ja kuinka aktiivisia kulttuurin käyttäjiä ja kehittäjiä Suomen maaseutukunnissa asuvat ikääntyvät ovat nykyisin. Lisäksi tutkittiin ikääntyvien valmiuksia ja halukkuutta olla mukana kehittämässä paikallista kulttuuria ja kuinka tärkeänä elämän ja toiminnan kenttänä ikääntyvät kulttuuritoimintaa pitävät. Tutkimus esittää myös arvion siitä, missä määrin ikääntyvässä väestössä on käyttämätöntä potentiaalia, jota voidaan yrittää aktivoida maaseutukulttuurin kehittämisessä. Tutkimuksen mukaan järjestötoimintaan osallistuminen osoittautui tutkimuksessa hyväksi ikääntyvien yleisen aktiivisuuden mittariksi, koska järjestötoiminnalla on aktiivisuuden kanavoijana ikääntyville suhteellisesti suurempi merkitys kuin muulle aikuisväestölle. (Järvelä & Rosenqvist 2007, 22.)

Tutkimuksen tuloksien mukaan kulttuuri on ikääntyville erittäin tärkeä elämän ja toiminnan kenttä. Tarkastellessaan ikääntyvän väestön käyttämätöntä potentiaalia Järvelä ja Rosenqvist (2007, 50–51) toteavat, että Suomen maaseutukunnissa asuvista 60–75-vuotiaista ikääntyvistä noin 30 prosenttia voidaan pitää kulttuurisesti aktiivisena. Tätä joukkoa luonnehtii korkea koulutustaso, hyvä arvioitu taloudellinen tilanne, asuminen elämän aikana usealla paikkakunnalla ja naissukupuoli. Noin 20 prosenttia kulttuuritoiminta ei kiinnosta lainkaan. Osallistumispassiivisuuden suurimpia selittäjiä ovat puolestaan huono koettu terveydentila, eronneisuus ja asuminen taajamassa. Taloudellisilla voimavaroilla ei tutkimuksen perusteella ole vaikutusta siihen, osallistuuko ikääntyvä kulttuurialan järjestötoimintaan vai ei. (Järvelä & Rosenqvist 2007, 48.) Jäljelle jäävä potentiaalinen aktivoinnin kenttä on tutkimuksen mukaan verrattain suuri: 50 prosenttia 60–75-vuotiasta ikääntyvistä. Tutkimuksen mukaan liikuntaharrastuksiin osallistui 41 prosenttia, kotiseututoimintaan 38 prosenttia, uskonnolliseen järjestötoimintaan 34 prosenttia ja sitoutumattomaan eläkeläistoimintaan 34 prosenttia ikäihmisistä. Mieluisimmat harrastamisen lajit olivat liikunta, kirjojen lukeminen, käsityöt, kirjoittaminen, musiikki ja kuvataiteet. (Järvellä & Rosenqvist 2007.)

Järvelän ja Rosenqvistin (2007, 51) mukaan kulttuuritoimintaan aktivoinnin rajoitteena on otettava huomioon se, että osa ikääntyvistä on harkitusti asettanut tavoitteekseen irtaantumisen esimerkiksi monista työelämän aikaisista sitoumuksista. Myös aktiivisuuden päämäärät ja rationaliteetit voivat vaihdella siten, että osalle aktiivisuuden tavoitteena on oman ja läheisten hyvinvoinnin välitön parantaminen, kun taas toiset tavoittelevat hyvinvoinnin välittömän parantamisen lisäksi välillistä parantamista esimerkiksi osallistumalla palvelujen tuottamiseen. (Järvelä & Rosenqvist 2007, 51.) Järvelän ja Rosenqvistin (2007, 52) mukaan näyttää siltä, että ikääntyvien kulttuuritoimintaan kohdistuvaa aktivointia kannattaa suunnata elämän murrosvaiheissa, kuten avioero, puolison kuolema tai uudelle asuinpaikalle muutto, eläviin ikääntyviin. Näyttäisi myös siltä, että ikääntyvien kulttuurinen aktiivisuus ja valmius kulttuuritoimintaan

ovat suurempia pienissä, alle 6 000 asukkaan kunnissa kuin 6 000 – 19 999 asukkaan kunnissa. (Järvelä & Rosenqvist 2007, 52.)

Kalvinan (2004, 47–49) mukaan kulttuuriosallistumisen vaikutuksien tutkimuksessa keskityttiin 1980- ja 1990-luvuila sen taloudellisiin vaikutuksiin. Myöhemmin painotus on siirtynyt kasvamassa määrin ei-taloudellisiin, sosiaalisiin vaikutuksiin, jotka kytkeytyvät kiinnostukseen sosiaalisesta osallisuudesta ja kulttuuriosallistumisen rooliin sen edistämisessä. Yleisesti voidaan todeta, että tietoa löytyy esimerkiksi taiteen ja kulttuurin soveltamisesta sosiaali- ja terveysalalla, etenkin taide- ja kulttuuritoiminnasta erityisryhmille sekä seniori- ja vanhustyössä. Tutkimusta on tehty myös taidelähtöisistä menetelmistä, hyvinvoinnin edistämisestä taide- ja taitokasvatuksen keinoin sekä taiteen ja kulttuurin merkityksestä terveydelle sekä osana ihmisten arkea ja arjen hyvinvointia. On tutkittu lisäksi yleisötyön muotoja, käytäntöjä ja vaikutuksia. Myös ikääntyvien kulttuuritoimintaa maaseutukuntien voimavarana on selvitetty.

5.2 Tietoaukot

Inga Kalvina (2004, 52) erottaa kulttuuriosallistumisen tutkimuksesta kaksi lähestymistapaa ja kaksi näkökulmaa. Lähestymistapoihin liittyen kulttuuriin osallistumista voidaan tarkastella objektiivisena tai subjektiivisena ilmiönä. Objektiivisuudella hän viittaa tutkimuksiin, jossa tarkastellaan yksilöiden sitoutumista tietyntyyppisiin aktiviteetteihin. Tällöin kulttuuriin osallistumisen merkityssisältö noudattaa kulttuuripolitiikan virallista diskurssia ja otetaan usein annettuna. Kulttuuriin osallistumista voidaan tutkia toisaalta subjektiivisena ilmiönä, kuten tiettyjen psyykkisten tilojen tai merkityksellisten kokemuksien esiintymisenä. Tutkimus voi tarkastella kulttuuriin osallistumista myös sisäisestä tai ulkoisesta näkökulmasta. Erottelu esimerkiksi kulttuuriseen ja ei-kulttuuriseen voi perustua siten joko tutkijan näkökulmaan (ulkoinen) tai tutkittavan yksilön (sisäinen) näkökulmaan. Kalvinan (2004, 53) mukaan kulttuuriin osallistumista käsittelevää tutkimusta toteutetaan usein lähes yksinomaan ulkoisesta näkökulmasta. Huolimatta kulttuurin käsitteen laajentuneesta määritelmästä valtavirtainen näkökulma kulttuuripoliittisesti merkittävän tiedon keräämiseen on edelleen pohjimmiltaan konservatiivinen ja paternalistinen sekä tuo esiin vaillinaisen kuvan kulttuuriin osallistumisen ilmiöstä. Ulkoisen näkökulman käyttö kulttuuriin osallistumisen määrittelyssä johtaa vielä ongelmallisempiin tuloksiin silloin, kun pyritään arvioimaan sen vaikuttavuutta. (Kalvina 2004, 54.)

Kulttuuriin osallistumisen vaikuttavuuden (*impact*) tarkastelussa voidaan erottaa myös kaksi erilaista määritelmällistä näkökulmaa. Yleistä monille tutkimuksille on vaikuttavuuden tarkastelu ulkoisesta, ylhäältä annetusta, näkökulmasta. Tutkimuksessa määritellään silloin osallistumisen vaikuttavuus tiettyjen poliittisten päämäärien mukaan ja päätetään minkälainen vaikuttavuus kulttuuriin osallistumisen yhteydessä on merkityksellistä ja minkälainen ei ole. Sisäinen määritelmällinen näkökulma pyrkii puolestaan ymmärtämään kulttuuriin osallistumisen merkitystä osallistujan näkökulmasta, jolloin osallistujien tehtäväksi jää päättää se, millai-

sia vaikutuksia osallistumisellaan heille on. (Kalvina 2004, 54–55.) Kalvinan (2004, 55) mukaan sisäisen näkökulman käyttö vaikuttavuuden tarkasteluun voisi tarjota paljon kaivattua empiriaan perustuvaa tietoa sekä mahdollistaa syvemmän ymmärryksen kulttuuriin osallistumisen positiivisista vaikutuksista sekä mahdollisista negatiivisista seurauksista ja haittavaikutuksista. Useat kulttuurin vaikutuksia käsittelevät tutkimukset lähestyvät aihetta kuitenkin ylhäältä annetusta näkökulmasta ja näkevät kulttuuriin osallistumisen objektiivisena ilmiönä. Kulttuuriin osallistuminen nähdään näissä tutkimuksissa merkittävänä keinona poliittisten tavoitteiden, kuten sosiaalisen ja kulttuurisen pääoman, taloudellisen kasvun ja kaupunkien elvyttämisen tai nykyisin etenkin sosiaalisen osallisuuden ja syrjäytymättömyyden, saavuttamiseen.

Inga Kalvinan tutkimuksesta on kulunut yli kymmenen vuotta, mutta huomioita tiedontarpeesta voi pitää edelleen ajankohtaisina. Kalvinan (2004, 56) mukaan monet tutkimukset jättävät vastaamatta esimerkiksi kysymykseen siitä, mikä kulttuuriaktiviteeteissä houkuttelee ja kiinnostaa ihmisiä ja mikä niiden merkitys on yksilöiden elämälle. Myös se, miten yksilöt kokevat, että kulttuuriin osallistuminen vahvistaa heidän kykyjään ja resurssejaan jokapäiväisessä elämässä, jää usein vastausta vaille. Ballingin ja Kann-Christensenin (2013, 75) mukaan ei tulisi pelkästään kysyä, käyvätkö ihmiset taide- ja kulttuuri-instituutioissa, tulisi myös kysyä, miksi he tekevät niin ja mitä he tekevät käynnin tai aktiviteetin aikana. Heidän mukaansa tutkimuksissa tulisi päästä ajankulutuksen taakse ja pystyä selvittämään suhtautumista ja motivaatiota. Olennaisiksi kysymyksiksi eri tiedontuotannon näkökulmien välillä muodostuvat seuraavat: kenellä on oikeus tehdä erottelu esimerkiksi kulttuuristen ja ei-kulttuuristen aktiviteettien ja osallistumisen muotojen välillä ja kenellä on oikeus määritellä yksilöiden kulttuuriin osallistumisen seuraukset.

Teknologisen kehityksen tuomasta kulttuurikäyttäytymisen muutoksesta kulttuuriin osallistumisen näkökulmasta ei ole saatavilla kokonaisvaltaista tutkimustietoa. Pelien ja pelaamisen merkityksestä kulttuuriin osallistumiselle ei ole juuri kulttuuripolitiikassa tai kulttuurialalla keskusteltu, vaikka peliteollisuus on kasvanut Suomessakin merkittävästi. Pelikokemusta ja pelaamisen sosiokulttuurisia merkityksiä on tutkittu esimerkiksi informaatiotieteissä ja digitaalisen kulttuurin oppiaineessa. Frans Mäyrän mukaan pelaaminen tarjoaa elämyksiä, joita harva muu kulttuurimuoto voi tarjota: pelaaminen on yhdistelmä aktiivista omaa tekemistä, omia valintoja ja seurauksia sekä myös digitaalista mediaa ja audiovisuaalisia maailmoja. (Mäyrä 2014).

Tiedon puute osallistumisen kokemuksellisuudesta nousee monissa tutkimuksissa esiin. Laadullista, kokemuksellista tietoa tarvittaisiin erityisesti osallistumattomuudesta. Toteutetut ei-kävijätutkimukset tuottavat kuvailevaa tietoa osallistumattomuudesta, mutta eivät juuri pureudu osallistumattomuuden syiden taakse. Kansalaisten liikkumattomuutta tarkastelleiden Esa Rovion ja Teijo Pyykkösen (2011) mukaan tärkeä osa liikkumattomuuden ratkaisua on vähän liikkuvan arjen ajankäytön, hänelle tärkeiden viiteryhmien ja elämänkaaren vaiheen tunnistaminen. He ehdottavat herkistymistä kuuntelemaan liikkumattomien omaa tarinaa liik-

kumattomuuden taustalla.[33] Osallistumattomuutta taiteen ja kulttuurin kentällä olisi syytä selvittää enemmän.

Riitta Hanifin (2009) mukaan huomiota olisi kiinnitettävä myös omakohtaisiin kokemuksiin harrastuksista ja niiden merkityksistä. Vapaa-aikatutkimuksen (2002) mukaan harrastusten kokeminen erittäin tärkeäksi oli kymmenen viime vuoden aikana kasvanut merkittävästi (35 prosentista 43 prosenttiin) (Hanifi 2009, 246). Hanifin (2008) mukaan kulttuurin harrastamista koskevia tietoja on nykyisin saatavissa huomattavasti vähemmän kuin 1980-luvun alussa. Harrastajateatterien ja musiikkioppilaitosten tilastointi on heikentynyt eniten. Harrastajateatteritoiminnasta ei ole lainkaan tuoretta tilastotietoa. Vaikka musiikki on yksi suosituimmista harrastuksista, ei kuoro- ja orkesteriharrastusta ole koskaan tilastoitu yhtenäisesti. Tilastokeskuksen kulttuuritilastoissa julkaistut tiedot perustuvat kuoro- ja soitinliittojen omiin ilmoituksiin. (Ibid.)

Myös taiteen perusopetuksen tilastoinnissa on puutteita. Opetushallituksen opetus- ja kulttuuritoimen rahoitusjärjestelmän raporteista saa tietoa opetustuntiperusteisen valtionosuuden piirissä olevien taiteen perusopetuksen oppilaitoksen järjestäjistä, opetustuntimääristä sekä oppilasmääristä. Opetushallituksen raportit tarjoavat tietoja myös niistä vapaan sivistystyön oppilaitoksista, jotka tarjoavat lain mukaista taiteen perusopetusta. Näiden osalta tietoa löytyy taiteen perusopetuksen opetustuntien lukumäärästä suhteessa opetustuntien kokonaismäärään. Oppilasmääristä ei kuitenkaan ole saatavilla tietoa. Opetushallitus julkaisi vuonna 2009 taiteen perusopetusta käsittelevän selvityksen, johon koottiin oppilaitosrekisteri taiteen perusopetusta järjestävistä oppilaitoksista sekä kerättiin perustietoa näiden toiminnasta (Koramo 2009). Valtionosuuden ulkopuolelle jäävistä vapaan sivistystyön oppilaitoksista ei ole kootusti saatavilla tietoja (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2012, 15).

Koulujen maksuttomat kerhot ovat perinteisesti tarjonneet vaihtoehdon maksulliselle harrastustoiminnalle. (Hanifi 2008). Hanifin (2008) mukaan koulujen kerhotoimintaa on tilastoitu viimeksi lukuvuonna 1990–1991, mutta sen jälkeen kerhotoiminnasta ei ole saatu tietoja.

Myös tieto kulttuurialan tutkintoon johtamattoman aikuiskoulutuksen osallistujamääristä on puutteellista. Tilastokeskuksen vuosittain tuottamaan Oppilaitosten aikuiskoulutustilastoon kerätään tietoa oppilaitosten tutkintoon johtamattoman aikuiskoulutuksen[34] osallistuja- ja tuntimääristä. Aineisto perustuu Tilastokeskuksen oppilaitoksilta keräämiin tietoihin. Vapaan sivistystyön oppilaitokset järjestävät valtaosan tästä koulutuksesta (Seppänen 2014). Tietoja on mahdollista tarkastella Opetushallinnon tilastopalvelu Vipusessa. Oppilaitosten tutkintoon johtamattoman aikuiskoulutuksen tuntimäärästä on saatavilla tietoa opintoalan mukaan. Tarja Seppäsen (2014) mukaan oppilaitosten tutkintoon johtamattoman aikuiskoulutuksen tunti-

33 LIKES-tutkimuskeskuksen tutkimuksen tavoitteena oli tunnistaa vähän liikkuvia 15–45-vuotiaita aikuisväestöryhmiä. Tutkimuksen mukaan vähän liikkuvia 15–45-vuotiaita aikuisia on koko väestöstä 530 000.

34 Tutkintoon johtamatonta aikuiskoulutusta järjestävät ammatilliset oppilaitokset, ammattikorkeakoulut, musiikkioppilaitokset ja vapaan sivistystyön oppilaitokset (kansanopistot, kansalaisopistot, opintokeskukset, liikunnan koulutuskeskukset ja kesäyliopisto).

määrästä 29 % oli sisällöltään kulttuurialaa vuonna 2012. Koulutuksiin osallistuneista on tietoa saatavilla kuitenkin vain kokonaisoppilasmäärinä oppilaitoksittain, ei opintoalan mukaan (Vipunen – Opetushallinnon tilastopalvelu 2014).

Lindholmin ym. (2011, 15) mukaan kulttuurilaitosten tutkiessa yleisöään omatoimisesti toiminnan kehittämiseksi tarkkoja tutkimuskysymyksiä ei välttämättä osata esittää. Tutkimukset ovat silloin pikemminkin kävijäkunnan rakennetta kartoittavia. Selittäviä tekijöitä esimerkiksi ristiintaulukoiden avulla etsitään heidän mukaansa harvoin. Kirjoittajien mukaan omatoimisissa tutkimuksissa myös otannan suunnittelu on usein puutteellista ja kyselylomakkeet epätarkoituksenmukaisia. Kulttuurilaitosten tekemät omat yleisötutkimukset eivät siten välttämättä riitä kehittämistoimenpiteiden taustaksi. Lindholmin ym. mukaan olisi tärkeää, että tutkimus perustuisi konkreettisiin kehittämistarpeisiin, jolloin nykytilan ja kehittämistarpeiden arvioinnin kautta olisi mahdollista asettaa olennaisia tavoitteita tutkimukselle. Myös rahoittajille olisi pystyttävä tuottamaan perusteluja ja tutkittuja argumentteja esimerkiksi aukioloaikojen tai lipunhintojen vaikutuksista kulttuuripalvelujen käyttöön. (Lindholm ym. 2011, 16.) Olemassa oleva tieto kulttuurin yleisöistä on hajallaan yksittäisissä yleisötutkimuksissa ja erilaisissa kulttuuribarometreissa. Lindholmin ym. (2011, 19) mukaan myös suurin osa tästä tiedosta ei ole julkista, sillä useimmat tutkimusraportit on laadittu kulttuurilaitosten omaan käyttöön.

Taiteen ja kulttuurin saavutettavuustyöryhmän loppuraportin (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2014, 78–79) mukaan saavutettavuuden ja moninaisuuden näkökulmat huomioidaan heikosti erilaisissa tilastoissa. Tilastokeskuksen vapaa-aikatutkimuksen ongelmina ovat raportin mukaan harva toteuttamisväli ja pienet otoskoot, mitkä vaikeuttavat etenkin erityis- ja vähemmistöryhmien tutkimista. Raportin mukaan otoskokojen tulisi olla riittävän suuria, jotta edes suurimpien siirtolaisryhmien osallistumisesta taide- ja kulttuuripalveluihin saataisiin luotettavia väestötason tietoja. Raportissa kiinnitetään huomioita myös taide- ja kulttuurilaitosten omiin yleisötutkimuksiin, jotka nähdään epäyhtenäisiksi ja joiden pohjalta ei ole mahdollista koota koko kenttää koskevaa tietoa. Saavutettavuuden kehittämisen kannalta nähdään oleellisena tarkistaa taide- ja kulttuuripalveluilta, milloin näiden toimipisteissä on toteutettu esteettömyys- tai saavutettavuuskartoitus tai onko kartoitusta tehty lainkaan. Raportissa ehdotetaan myös taide- ja kulttuurilaitosten henkilökunnan etnisen alkuperän kartoittamista, koska henkilöstön moninaisuudella voidaan olettaa olevan yhteys myös yleisöpohjan moninaisuuteen. Kulttuurin saavutettavuus ja moninaisuus -raportin työryhmä pitää tärkeänä, että sisäministeriön kehittämässä syrjinnän seurantajärjestelmässä huomioitaisiin myös vähemmistöjen taide- ja kulttuuriosallisuuteen sekä taide- ja kulttuurielämän yhdenvertaisuuteen liittyviä teemoja. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2014a, 79–80.)

Kunnilla on erityinen vastuu kulttuuripalveluiden järjestämisestä. Palvelujen järjestämiseen muutoksien keskellä tarvitaan aiempaa laaja-alaisempaa asiantuntijuutta ja tietoa palvelujen käyttäjien odotuksista ja tarpeista. (Sokka ym. 2014, 11.) Alueellista saavutettavuutta ja kulttuu-

ritoiminnan kustannuksia kunnissa tutkineessa Kulttuuria kartalla -selvityksessä esiin noussut puute oli tilastoidun tiedon puute kunnissa tapahtuvasta kulttuuritoiminnasta. Myös esimerkiksi tieto taiteen perusopetuksen asukaskohtaisista nettokustannuksista puuttui yli kolmasosasta maan kunnista. Taiteen perusopetuksen asukaskohtaisista kustannustiedoista ei siten voida tehdä kattavia johtopäätöksiä. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2012, 214–215.) Edellä olevat tiedonpuutteet liittyvät Tilastokeskuksen *Kuntien ja kuntayhtymien talous ja toiminta* -tilastoihin. Kulttuurialaa ei ole tilastoitu erikseen kansalaisopistojen vapaan sivistystyön nettokustannuksiin vaan siihen sisältyvät kaikkien opetusalojen kustannukset. Kulttuuria kartalla -selvityksen mukaan kulttuuripalvelujen kohdalla etenkin kolmannen sektorin tarjoamien kulttuuripalvelujen tarkastelu edellyttäisi kattavampaa tilastointia. Kolmannen sektorin toimijoiden tuottamien kulttuuripalvelujen arvo on merkittävä etenkin pienten kuntien kulttuuritarjonnan mahdollistajina ja ylläpitäjinä. Lisäksi raportti ehdottaa tiedon lisäämistä rahoituksen tosiasiallisista vaikutuksista eli siitä, miten palveluja käytännössä tuotetaan. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2012, 215–216.)

Maantieteellisen saavutettavuuden näkökulmasta esimerkiksi talousmaantieteellinen saavutettavuusanalyysi voisi tuoda uutta tietoa kulttuurin kentälle. Siinä yhdistetään useita erityyppisiä ja eri näkökulmista asioita tarkastelevia aineistoja, joiden avulla pyritään likimääräisten olettamusten tekemiseen ihmisten kulutuskäyttäytymisen pysyvistä piirteistä. Yhdistämällä tietoa esimerkiksi ihmisten kulutus- ja asiointikäyttäytymisestä sekä liikenne- ja asiointivirroista voitaisiin Karttusen (2012, 53) mukaan tutkia muun muassa palvelujen muutosten vaikutusta saavutettavuuteen. Mallinnusta voitaisiin myös käyttää silloin, kun tavoitteena olisi vaikuttaa ihmisten kulutustottumuksiin tai tarjota paremmin sitä, mitä enemmistö ihmisistä haluaa. Paikkatiedon käyttö toiminnallisten alueiden tarkastelussa olisi kulttuuripolitiikan suunnittelussa toimivampi lähtökohta kuin käytetty maakunta- ja kuntajako. (Karttunen 2012, 53.) Myös palvelujen ajallisen saavutettavuuden osalta ei ole olemassa koko maan kattavaa tietoa. Tämä tarkoittaa sitä, että palvelujen ajallisen etäisyyden merkityksestä palvelujen käyttämiselle ei tiedetä vielä kovin paljoa.

Taiteeseen ja kulttuuriin osallistumista, osallisuutta ja osallistumattomuutta kuvaavaa valtakunnallista tietoa on tuotettu paljon. Johtuen erilaisista määritelmistä ja rajauksista, lukuisten tutkimusten ja selvitysten tuottamaa tietoa on hankala tulkita kokonaisuutena. Tieto on myös osin pistemäistä ja tapauskohtaista. Kulttuurin laajan määritelmän mukaista näkökulmaa kulttuuriin osallistumiseen käytetään tutkimuksissa harvoin.

Kulttuuriin määrittelemisen vaikeus asettaa haasteita kulttuuriosallistumisen tutkimukselle verrattuna esimerkiksi muihin politiikkasektoreihin kuten liikuntaan tai nuorisotutkimukseen. Kulttuuriin osallistumista käsittelevää tutkimusta toteutetaan usein lähes yksinomaan ulkoisesta näkökulmasta, jolloin tutkija määrittää näkökulman osallistumisen tarkasteltuun ennalta sen sijaan, että huomio kiinnittyisi tutkittavan yksilön näkökulmaan siitä, miten hän ymmärtää kulttuuriin osallistumisen.

Erityisesti viestintäteknologian muutokset mutta myös uudet taidemuodot ja monikulttuuristuvan yhteiskunnan uusien vähemmistöjen kulttuuriset traditiot ovat vaikuttaneet kulttuuriaktiviteettien tai kulttuuriksi luonnehdittavan toiminnan uusien muotojen syntyyn ja kehittymiseen sekä fyysisessä että digitaalisessa muodossa. Mittaamalla pelkästään fyysisiä käyntejä taide- ja kulttuurilaitoksissa ei saavuteta koko kuvaa kulttuuriin osallistumisesta ja osallisuudesta. (ESSnet 2012, 410.) Tutkimuksen tulisi sisällyttää nämä kehityksen tuomat uudet muodot taiteeseen ja kulttuuriin osallistumisen, osallisuuden ja osallistumattomuuden tarkastelussa.

6 YHTEENVETO JA PÄÄTELMÄT

6.1 Yleiskuva taiteeseen ja kulttuuriin osallistumisesta, osallisuudesta ja osallistumattomuudesta

Selvityksen tavoitteena oli muodostaa yleiskuva taiteeseen ja kulttuuriin osallistumisesta, osallisuudesta ja osallistumattomuudesta tarkastelemalla olemassa olevaa tutkimustietoa, kulttuuripoliittisia hallinnon dokumentteja sekä ajankohtaisia hankkeita ja selvityksiä.

Selvityksen tutkimuskysymykset olivat seuraavat: 1) Miten osallistuminen, osallisuus ja osallistumattomuus määrittyvät aiemmissa tutkimuksissa ja selvityksissä; 2) miten osallistuminen, osallisuus ja osallistumattomuus on kulttuuripolitiikassa määritelty ja miksi kulttuuriin osallistuminen on nostettu kulttuuripolitiikan kärkeen; 3) millaisin keinoin kulttuuriin osallistumista ja osallisuutta on pyritty lisäämään; 4) minkälaisesta osallistumisesta saadaan helposti tietoa ja minkälaisesta ei saada ja miksi; sekä 5) millainen yleiskuva kulttuuriin osallistumisesta, osallisuudesta ja osallistumattomuudesta syntyy olemassa olevan tiedon perusteella?

Selvityksen perusteella esiin nousseet johtopäätökset voi tiivistää kolmen teeman alle:

a) Sekä tutkimuksessa että politiikassa kulttuuriin osallistumista kuvaava käsitteistö on kirjavaa ja monitulkintaista. Osallistumisen ja osallisuuden käsitteillä voidaan tarkoittaa monia eri asioita. Tästä huolimatta käsitteitä määritellään harvoin selkeästi. Perinteistä osallistumisen ja osallistumattomuuden välistä rajanvetoa haastavat lisäksi teknologisen kehityksen mahdollistamat uudenlaiset kulttuuriin osallistumisen muodot.
b) Kiinnostus kulttuuriosallistumisen lisäämiseen kulttuuripolitiikassa on osa laajempaa kysymystä kansalaisten yhteiskunnallisesta osallistumisesta. Tarkasteltaessa kulttuuripolitiikan ohjausta ja rahoitusta on nähtävissä se, että kulttuuriin osallistumiseen ja osallisuuteen kiinnitetään paljon huomiota kulttuuripoliittisissa dokumenteissa, mutta kulttuurin julkisen tuen näkökulmasta sitä edistetään vähän. Osallistumista ja osallisuutta edistäviä hankkeita on lukuisia, mutta kokonaisvaltainen ohjaus ja koordinaatio sekä tavoitteenasettelu puuttuvat.
c) Kulttuuriin osallistumisesta on olemassa paljon tietoa. Kerätty tieto on kuitenkin osin puutteellista ja myös varsinaisia tietoaukkoja esiintyy. Lisäksi kulttuurikäyttäytymisen uudet muodot tuottavat tarvetta lisätutkimukselle.

Osallistumisen (*participation*) ja osallistumattomuuden (*non-participation*) käsitteillä voidaan tarkoittaa monia asioita. Kulttuuriin osallistumisen ja osallisuuden käsitteitä käytetään usein

synonyymeina ja käsitteiden merkityksiä ei aina määritellä. Osallistumisen, osallisuuden ja osallistumattomuuden käsitteisiin linkittyy myös joukko muita käsitteitä, joiden merkityseroja ja suhdetta toisiin käsitteisiin ei aina tuoda ilmi. Osallistumisen yhteydessä puhutaan usein myös kulttuurin harrastamisesta, kulttuuri- tai taideharrastuksista, osallistumisesta kulttuuriaktiviteetteihin, käymisestä taide- ja kulttuurilaitoksissa tai kulttuuripalveluiden käyttämistä. Rajanveto eri käsitteiden välillä on hankalaa.

Käsitteiden tarkastelussa hahmottuu erilaisia puhunnan tasoja ja sfäärejä. Kulttuuriin osallistumisesta voidaan puhua suhteessa yksilöön, yhteisöön ja yhteiskuntaan. Kulttuuriin osallistumista voidaan tarkastella yksilön näkökulmasta esimerkiksi siinä mielessä, että yksilöiden nähdään saavan kulttuuriin osallistumisesta myönteisiä vaikutuksia elämälleen. Osallistumista voidaan tarkastella myös esimerkiksi kulttuurin kentän ”sisäisenä” ilmiönä tai sitten aktiivisen kansalaisuuden rakentumisen ja palvelujen sisältöihin vaikuttamisen näkökulmasta, jolloin näkökulma on enemmän yhteiskunnallinen. Samoin osallistumista voidaan tarkastella eri sfääreistä käsin, kuten kulttuuri, talous ja politiikka. Näkökulmia kulttuuriosallistumiseen on siten monia. Uhkana on, että puhe osallistumisesta jää kulttuuripolitiikassa yleisluonteiksi ja eri toimijat ymmärtävät käsitteet ja niiden sisältämät merkitykset eri tavoin. Sillä, miten kulttuuriin osallistumisen, osallisuuden ja osallistumattomuuden käsitteet kulttuuripolitiikassa ymmärretään, on vaikutusta harjoitettuun politiikkaan. Siksi kysymykset määrittelystä ovat tärkeitä. Kulttuuripolitiikassa tulisikin enemmän keskustella siitä, miten käsitteet ymmärretään ja mitä niillä tarkoitetaan.

Historiallisesti tarkasteltuna yleisö on perinteisesti luokiteltu aktiivisiin ja passiivisiin käyttäjiin. Tämä asetelma toistuu nykypäivänkin tutkimuksissa. Perinteisen yleisön käsitteen rinnalle on kuitenkin tullut muita käsitteitä kuten osallistuja, kansalainen, kuluttaja ja asiakas. Julkisten palvelujen käytössä on korostunut etenkin kuntalaisten näkeminen asiakkaina ja kuluttajina. Kuluttaja on nostettu yhä tärkeämmäksi kulttuurituotannon kentän toimijaryhmäksi, joka vaikuttaa omalla toiminnallaan koko kulttuurituotannon kenttään ja joskus myös osallistuu siihen kiinteästi. Tätä korostaa etenkin yleistynyt arvoketjuajattelua painottava puhetapa, jossa kulttuurin tuotanto nähdään kokonaisprosessina taiteellisen luomisprosessin myötä syntyvän artefaktin tai teon saattamisesta yleisön tai kuluttajan saataville.

Uusi teknologia ja sen mahdollistamat taiteen ja kulttuurin uudenlaiset kokemisen ja itse tekemisen muodot ovat tuottaneet uusia näkemyksiä perinteiseen osallistumiseen ja osallistumattomuuteen. Teknologinen kehitys ja uusien viestintävälineiden käyttöönotto ovat herättäneet keskustelua erityisesti kulttuurin tuottajien ja vastaanottajan roolien tai erottelun hälvenemisestä. Myös käyttäjiin kohdistuva jaottelu aktiivisiin ja passiivisiin on saanut uusia tulkintoja. Kun taide- ja kulttuurilaitoksissa käyvää henkilöä on perinteisesti pidetty tutkimuksissa aktiivisena, tieto- ja informaatioteknologian myötä heidät voikin nähdä passiivisina muiden tuotoksien vastaanottajina. Aktiivisina pidetään puolestaan henkilöitä, jotka jakavat ja luovat sisältöjä

muiden kanssa eri medioissa. Toisaalta suurinta osaa sosiaalisen median käyttäjistäkin luonnehtii eräänlainen passiivisuus, muiden luomien sisältöjen vastaanotto lukijoina, katselijoina tai kuuntelijoina.

Kun tarkastellaan osallistumista, kyse on implisiittisesti myös osallistumattomuuden tarkastelusta, vaikkakin päähuomio on useimmiten juuri osallistumisessa. Tutkimuskirjallisuudessa osallistumattomuuden tarkastelu kohdistuu usein ei-kävijöiden tarkasteluun taide- ja kulttuurilaitoksien kontekstissa. Kulttuurin käsitteen määrittelyn vaikeus tuottaa haasteita ”absoluuttisen” osallistumattomuuden mittaamiselle, sillä osallistumattomuuden määrittely on hyvin kontekstisidonnaista. Tarkasteltaessa osallistumattomuutta kulttuurin laajan määritelmän mukaisesti voidaan kysyä, kuka oikeastaan on ei-osallistuja. Toisaalta jos osallistumattomuus määritellään suppean kulttuurin käsitteen määritelmän mukaisesti taiteeseen osallistumattomuudeksi ja julkisesti tuettujen taidelaitoksien ei-kävijyydeksi, tuottaa se silloin jossain määrin puutteellisen kuvan todellisuudesta.

Tutkimuskirjallisuudesta välittyy kiinnostuksen siirtyminen vastaanoton tarkastelusta osallistumiseen, jolla usein juuri tarkoitetaan yksilöiden aktiivista mukanaoloa. Esimerkiksi osallisuuden tai osallistuvan kulttuurin (*participatory culture*) käsitteellä on kuvattu digitaalisen ajan kulttuuria, jossa osallistumisen, jakamisen, levittämisen, kierrättämisen, yhteisöllisyyden ja liittymisen käsitteet ovat keskiössä ja joka tapahtuu institutionaalisten rakenteiden ulkopuolella ja pohjaa usein populaarikulttuuriin tai viihteeseen. Erilaisten luovuuden muotojen ja kulttuuristen ilmauksien digitalisoituminen on mahdollistanut sen, että käyttäjät voivat käyttää teoksia uudelleen ja jakaa niitä. Uudenlaisena mediakulttuurin muotona se onkin hämärtänyt korkean ja matalan kulttuurin eroja sekä sekoittanut ammattilaisen ja amatöörin rooleja.

Osallisuus on osallistumisen ohella moninainen ja vaikeasti rajattava käsite. Osallisuudesta käytetään englanninkielisessä tutkimuskirjallisuudessa usein käsitteitä *social inclusion* tai *engagement*. Useissa tutkimuksissa englannin kielen *participation* käännetään myös osallisuudeksi. Osallisuuden käsitteellä kuvataan usein yhteisöllisyyttä, kuulumista ja osallistumista yhteisön tai yhteiskunnan toimintaan. Se on silloin kokemuksena enemmän kuin ”vain” osallistumista. Osallisuutta voidaan kuvata kolmen tason avulla. Osallisuus voidaan määritellä laajassa merkityksessä 1) kuulumiseksi johonkin yhteisöön, 2) yhteisössä toimimiseksi sekä 3) kokemukseksi yhteisöön kuulumisesta ja omasta merkityksestä yhteisön jäsenenä. (Kiilakoski ym. 2012, 252.)

Osallisuuden voi nähdä käsitteenä sisältävän sekä poliittisia että sosiaalisia ulottuvuuksia. Osallisuuden erilaiset tulkinnat eivät sulje toisiaan pois, mutta niiden institutionaalisten perustojen erilaisuus on huomionarvoista. Kun osallisuutta tarkastellaan poliittisen ulottuvuuden kautta, niin ensisijaisiksi nousevat demokratia, aktiivinen kansalaisuus ja päätöksentekojärjestelmä. Poliittinen toiminta edellyttää Kiilakosken ym. (2012, 252) mukaan paitsi vastuuta ja virallista mandaattia, myös halua ja kykyä toimia sekä kokemusta siitä, että on tullut otetuksi vakavasti.

Osallisuuden voidaan nähdä laajassa mielessä ulottuvan valtion ja kunnan virallisista tahoista ruohonjuuritason kansalaistoimintaan. Osallisuuden poliittisen ulottuvuuden näkökulmasta osallisuuden vastakohtana voidaan nähdä tässä mielessä passiivisuus pikemminkin kuin osattomuus, sillä aktiivisen poliittisen toiminnan voi nähdä olevan enemmän tahdon ja toimintamahdollisuuksien kuin köyhyyden tai syrjäytymisen asia. Kulttuurin näkökulmasta osallisuuden poliittiseen ulottuvuuteen liittyy kulttuurisen kansalaisuuden käsite. Sen voi nähdä pitävän sisällään kulttuuriin osallistumisen mahdollisuuksien edistämisen mutta myös kansalaisten oikeudet harjoittaa omia kulttuurisia oikeuksiaan. (Kangas 2002.)

Osallisuuden sosiaalisessa ulottuvuudessa huolehditaan yhteisötasolla yhteisön turvallisuudesta ja toimintakyvystä ja yksilötasolla yksilön perusturvasta ja mahdollisuudesta elää kansalaisena samanlaisessa elämänmuodossa, jota hän ympärillään näkee. Osallisuus yksilötasolla syntyy voimaantumisesta (*empowerment*), identiteetistä ja elämänhallintavalmiuksista. Kun osallisuutta tarkastellaan syrjäytymisen vastaisessa työssä, se on myös mahdollista osoittaa tilastojen (esim. tulonjakotilastot) avulla. Osallisuus sosiaalisena ulottuvuutena (*l'inclusion sociale*) sai alkunsa sosiologisena käsitteenä Ranskassa. Se tuli 1990-luvun puolivälissä Euroopan unionin yleiseksi tavoitteeksi ja levisi myöhemmin jäsenmaiden politiikkoihin. Syrjäytyminen (*l'exclusion sociale)* nähtiin tuolloin osallisuuden vastakohtana ja se korvasi köyhyyden käsitteen. (Belfiore 2002, 92.) Sosiaalista syrjäytymistä voidaan tarkastella prosessinäkökulmasta, jolloin yhteiskunnallisia ja sosiaalisia ongelmia ei nähdä syrjäytymisdiskurssin tapaan yksilöjä syyllistävänä, vaan osallisuus hahmotetaan toimintana ja sen lisääminen yhteiskunnan tehtävänä.

Hyvinvoinnin näkökulmasta Erik Allardtin hyvinvoinnin ulottuvuuksista (*having*, *loving*, *being*) vähemmälle huomiolle on nuorisotutkijoiden mukaan lasten ja nuorten osallisuuden tarkastelussa jäänyt itsensä toteuttamisen (being) ulottuvuus. Itsensä toteuttamista voi tarkastella kokemuksellisuutena ja erilaisina kokemuksellisuuden merkitysperustoina. Pirneksen ja Tiihosen (2010) mukaan kokemuksellisuutta on mahdollista hahmottaa prosessinkaltaisena siirtymänä mielihyväperusteisesta yksilökeskeisyydestä ymmärtävän itsereflektion kautta yhteisöllisen toiminnan tuottamiin osallisuuskokemuksiin ja lopulta vaikuttavan toimijuuden kulttuuria muuttavaan suuntaan. Samalla tapahtuu kehitys passiivisesta elämyskulutuksesta kohti aktiivista yhteiskunnallista toimijuutta.

Sosiaalisen osallisuuden tavoitteet eivät välttämättä nivoudu taide- ja kulttuurilaitoksien toimintaan ongelmattomasti. Sosiaalisen osallisuuden määritelmä ja sen yhteys kulttuurialan toimijoiden työhön jää usein epäselväksi. Esimerkiksi laitoksissa tehtävän yleisötyön ja osallisuuteen tähtäävän työn voidaan nähdä sisältävän jo lähtökohtaisesti erilaiset merkitysperustat. Vaikka siis osallisuuden voi tulkita laajentavan yleisötyön näkökulmaa, on se myös vienyt taide- ja kulttuurilaitokset vieraalle alueelle, jossa niiden tulee pyrkiä tavoitteisiin, jotka ovat luonteeltaan olennaisesti ei-kulttuurisia. (Kawashima 2006.)

Kiinnostus kulttuuriin osallistumisen lisäämiseen on osa laajempaa kansalaisten osallistumisen kysymystä yhteiskunnassa. Toimenpiteet kansalaisten yleisten osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien lisäämiseksi juontavat juurensa 1970- ja 80-luvulle, mutta ne konkretisoituivat hankkeiksi erityisesti 1990-luvulla kunnallisen demokratian ja sen toimivuuden vahvistamiseksi. Hankkeita yhdistävänä piirteenä on ollut huoli äänestysprosenttien laskusta ja kansalaisten osoittamasta vähäisestä kiinnostuksesta luottamustehtäviin.

2000-luvulla Matti Vanhasen I hallituksen (2003–2007) Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma edisti aktiivista kansalaisuutta, kansalaisyhteiskunnan toimintaa, kansalaisten yhteiskunnallista vaikuttamista ja edustuksellisen demokratian toimivuutta. Erityistä huomiota kiinnitettiin niihin kansalaisryhmiin, joiden vaikuttamis- ja osallistumisaktiivisuuden taso oli ollut alhainen. Sittemmin osallisuus on rakentunut voimakkaasti osaksi erilaisia politiikkaohjelmia. Osallisuus sisältyy keskeisiin valtionhallinnon ohjelmiin ja lainsäädäntöön ja esimerkiksi oikeusministeriöllä on ollut vahva panos suoran demokratian keinojen etsimisessä. Kuntatasolla pohditaan paljon nykyisin sitä, miten kuntalaiset voidaan ottaa paremmin osallisiksi päätöksentekoon. Puhutaan esimerkiksi käyttäjädemokratiasta ja osallistuvasta demokratiasta. Osallistumisen ja osallistamisen edistämiseen on kehitetty myös erilaisia työkaluja, kuten osallistuva budjetointi tai palvelumuotoilu.

Suomalaisen kulttuuripolitiikan yhtenä keskeisimmistä tavoitteista on jo pitkään ollut taata kansalaisille mahdollisimman tasa-arvoinen kulttuuripalvelujen tarjonta siten, että sosiaalisista ja alueellisista eroista riippumatta kaikilla olisi yhtäläiset mahdollisuudet osallistua taiteeseen ja kulttuuriin. Kulttuurin demokratisointi ja kulttuuridemokratia tulivat 1960- ja 70-luvuilla keskeisiksi kulttuuripolitiikan tavoitteiksi. Taiteen autonomiaa korostavasta ajattelusta siirryttiin myöhemmin taiteen vaikutuksia korostaviin kulttuuripoliittisiin tavoitteisiin ja käytäntöihin, joiden kautta avautui näkökulma myös laajempaan yhteisölliseen kokemuksellisuuteen, osallistumiseen, osallisuuteen ja toimijuuteen. Arjen kulttuurisuudesta ja taiteen soveltavasta käytöstä on keskusteltu paljon.

Viimeaikaiset muutokset digitaalisissa teknologioissa, mediakulutuksen muodoissa ja vapaa-ajan aktiviteettien luonteessa ovat vaikuttaneet siihen, että kulttuuriin osallistuminen ja osallisuus ovat nousseet uuden huomion kohteeksi. Toisaalta taloudelliset kriisit ja taiteen ja kulttuurin julkisen rahoituksen leikkaukset ovat luoneet lisäpainetta taide- ja kulttuurilaitoksille. Tämän seurauksena yleisöjen sitouttaminen ja kulttuurin saavutettavuus ovat nousseet tärkeiksi aiheiksi kulttuurihallinnossa. Kiinnostus on lisääntynyt myös kulttuuriosallistumisen mittaamiseen, mihin vaikuttaa tarve oikeuttaa kulttuurille allokoitua julkista tukea sekä todentaa sen vaikuttavuutta.

Meneillään olevan kiinnostuksen kulttuuriin osallistumista ja osallisuutta kohtaan voi nähdä esimerkiksi 2000-luvun puolivälissä alkaneeksi hahmotetusta uudesta kehityskaudesta, jossa

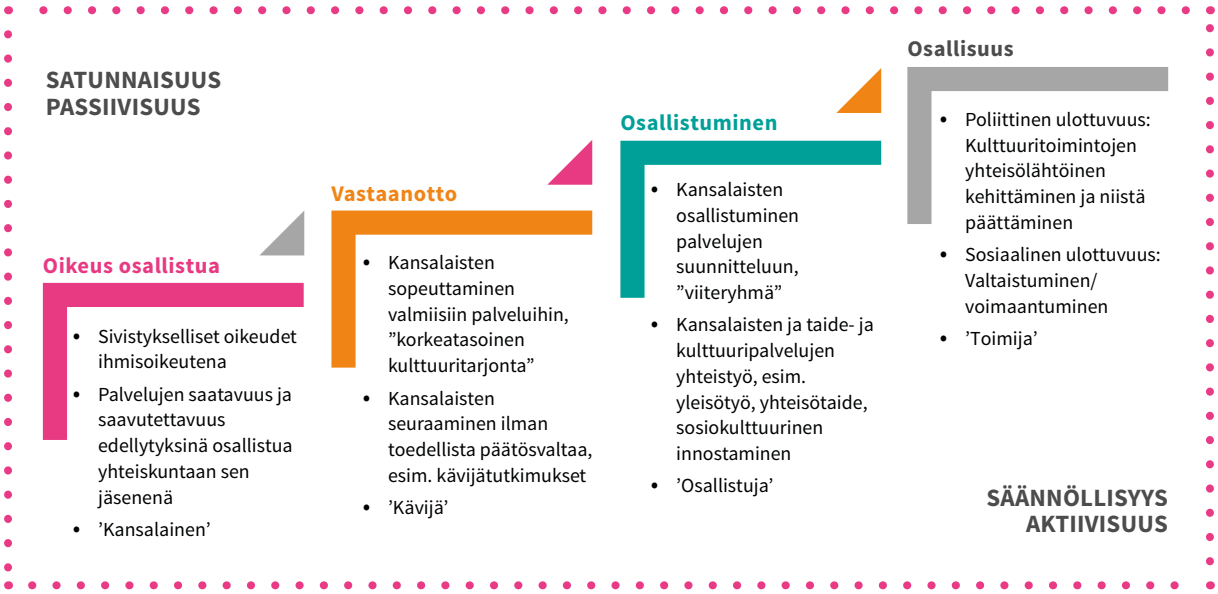
osallistumisen kysymykset ovat entisestään korostuneet. Tällä kaudella kulttuuripolitiikkaa kuvaa ennen kaikkea sosiaalisiin kysymyksiin keskittyvä retoriikka, jossa osallistumisen edistäminen nähdään keinona saavuttaa yhteiskuntaa sosiaalisesti muokkaavia tavoitteita. Kulttuuripolitiikan erityispiirteenä voidaan kuitenkin pitää sen kerroksellisuutta, jossa aiempien kausien tavoitteet ja ajatustavat vaikuttavat yhä harjoitetussa politiikassa.

Osallisuudesta puhuttaessa kulttuuripolitiikan dokumenteista on usein hahmotettavissa osallisuuden sekä poliittinen että sosiaalinen ulottuvuus. Poliittisessa ulottuvuudessa huomio kiinnittyy eri väestöryhmien, kuten ikä-, kieli-, vammais-, seksuaali- ja sukupuoli-, kulttuuri-, romani- ja saamelaisvähemmistöjen kulttuuristen oikeuksien toteutumiseen. Keskeiseksi käsitteeksi nousee saavutettavuus, jota voidaan pitää erityisesti 2000-luvun kulttuuripolitiikan terminä. Sosiaalinen ulottuvuus on puolestaan erityisesti läsnä siinä kulttuuripoliittisessa puheessa, jossa kiinnitetään huomiota taiteen ja kulttuurin hyvinvointivaikutuksiin. Taide ja kulttuuri nähdään väestötasolla keinoiksi vähentää syrjäytymistä, kohentaa hyvinvointia ja terveyttä sekä vaikuttaa terveyserojen kaventumiseen.

Kulttuuripolitiikan näkökulmaa kulttuuriosallistumiseen ja osallisuuteen sekä osallistumattomuuteen voidaan hahmottaa seuraavan kuvion avulla (kuvio 5). Kuviossa kansalaisten osallistaminen taiteeseen ja kulttuuriin on kuvattuna tasoina, jossa yhdeltä askelmalta siirrytään toiselle.[35] Ensimmäisen askelma kuvaa kansalaisten oikeutta osallistua kulttuuriin, mikä viittaa sivistyksellisten oikeuksien näkemiseen ihmisoikeutena sekä palvelujen saatavuuteen ja saavutettavuuteen. Tätä voidaan pitää eräänlaisena perusedellytyksenä osallistumiselle. Toinen taso on puolestaan nimetty vastaanotoksi, jossa ihmiset nähdään kävijöinä, jotka ”sopeutetaan” tai ”koulutetaan” valmiisiin palveluihin. Toiselle tasolle liittyvät myös kävijätutkimukset, joissa kansalaisia seurataan, mutta heillä ei ole todellista päätösvaltaa. Kolmannella kulttuuriin osallistamisen tasolla kansalaiset on otettu ”osallistujina” mukaan palvelujen suunnitteluun. Osallistumista kuvaa myös kansalaisten ja taide- ja kulttuuripalvelujen yhteistyö esimerkiksi yleisötyön, yhteisötaiteen tai sosiokulttuurisen innostamisen muodossa. Neljäs taso on puolestaan nimetty osallisuudeksi. Sen nähdään olevan prosessin korkein taso, jossa yksilön oma toimijuus kehittyy ja vahvistuu. Osallisuudesta voidaan erottaa sekä poliittinen ulottuvuus että sosiaalinen ulottuvuus. Poliittisessa ulottuvuudessa kansalaiset osallistuvat kulttuuritoimintojen kehittämiseen sekä niistä päättämiseen yhteisöinä. Sosiaalisessa ulottuvuudessa osallisuus näyttäytyy puolestaan syrjäytymisen vastavoimana yksilön valtaistumisena tai voimaantumisena.

Kuvion vasempaan laitaan sijoitetut käsitteet ”satunnaisuus” ja ”passiivisuus” ovat yhteydessä kuvion alempiin tasoihin. Vastaavasti mitä korkeammalle askelmalle noustaan sen ”säännöllisempänä” ja ”aktiivisempana” osallistumisen voi nähdä. Toisaalta tasomallin voi ymmärtää

35 Kuvio on laadittu taide- ja kulttuuripalvelujen tuottamisen näkökulmasta. Se, miten tasot järjestyvät, riippuu valitusta näkökulmasta.

Kuvio 5. Kulttuuriin osallistamisen tasot julkisen kulttuuripolitiikan näkökulmasta.

myös jatkumona, jossa oikeuden osallistua (alin taso) voi nähdä edellyttävän osallisuuden kokemusta (ylin taso). Näin ymmärrettynä osallisuuden kokemus on edellytys osallistumiselle. Kulttuuriin osallistamiseen kulttuuripolitiikan näkökulmasta liittyy myös kysymys siitä, minkälaiseen kulttuuriin ihmisten halutaan osallistuvan eli ristiriita normatiivisen ja relativistisen kulttuurikäsitysten välillä (ks. Häyrynen 2006, 105–106). Siihen kytkeytyvät myös kulttuurin demokratisoinnin ja kulttuuridemokratian ideaalit, joista edellisen tuloksena voidaan pitää aluetasolla taide- ja kulttuurilaitosverkkoa ja jälkimmäisen puolestaan lakia kuntien kulttuuritoiminnasta (Karttunen 2012, 49). Kulttuuriin osallistaminen voidaan nähdä myös julkisen kulttuuripolitiikan vallankäytön muotona kansalaisia kohtaan (ks. esim. Scullion & García 2007, 117). Tällöin kysymykseksi nousee se, miksi kansalaisten osallistuminen on tärkeää ja mihin yksilön osallistumisella pyritään yhteiskunnan näkökulmasta.

Kulttuuripolitiikan retoriikassa näyttäisi tapahtuneen siirtymä taiteen tekijöistä yleisöihin keskittyvään politiikkaan, mistä ei kuitenkaan julkisen rahoituksen näkökulmasta voida Suomessa vielä puhua (Kangas & Pirnes 2015, 82–84; vrt. Tomka 2013). Tilanteen tarkempi analysointi edellyttäisi lisätutkimusta. Voidaan kuitenkin todeta, että Suomessa julkisen rahoituksen osuus taiteen ja kulttuurin kokonaisrahoituksesta on suuri ja valtaosa siitä menee melko suppealle määrälle taide- ja kulttuurilaitoksia, jotka edustavat lähinnä näyttämötaidetta, klassista musiikkia ja museotoimintaa. Kulttuuriin osallistuminen on siten laajempi ilmiö kuin miltä se taiteen ja kulttuurin rahoituksen näkökulmasta näyttäytyy. Vaikka kulttuuriin osallistuminen ja osallisuuden edistäminen nähdään kulttuuripolitiikan retoriikassa tärkeäksi, tuetaan sitä niukasti kulttuurin julkisen tuen näkökulmasta tarkasteltuna. Kysymykseksi jää, halutaanko osallistumista ja osallisuutta oikeasti edistää vai nähdäänkö se toisarvoisena toimialan muille tavoitteille. Toinen kysymys liittyy siihen, että tukeeko kulttuuripolitiikka itse asiassa osallistumiselle ja osallisuudelle vastakkaista kehitystä eli allokoidaanko julkisia varoja sellaiseen kulttuuriin, joka tuottaa kulttuurituotteita passiiviseen kulutukseen?

Voidaan myös pohtia, pystyykö nykyisenkaltainen kulttuuripolitiikka vastaamaan siihen, mitä osallistuminen digitaalisella aikakaudella on? Perinteinen näkemys ymmärtää käyttäjät aktiivisina ja ei-käyttäjät passiivisina voi olla digitaalisen kulttuurin aikakaudella puutteellinen. Toisaalta kehitys on laajentanut ihmisten mahdollisuuksia saavuttaa julkisesti tuettua kulttuuria monin eri tavoin kuin aiemmin, ja taide- ja kulttuurilaitokset ovat kehittäneet erilaisia menetelmiä laajentaakseen yleisöpohjaansa (ks. Sorjonen & Sivonen 2015).

Brittiläisestä kulttuuripolitiikasta tunnistetussa ”vajavaisen” osallistumisen mallissa (*deficit model*) osallistumattomuus nähdään usein suhteessa yksilöihin eli yksilön kuulumisena sosiaaliseen ryhmään tai maantieteelliselle alueelle, jota on ”vaikea tavoittaa”. Osallistumattomuuden ongelmaa voitaisiin kuitenkin tarkastella suhteessa olemassa oleviin taide- ja kulttuuriaktiviteetteihin tai rahoitusta ohjaavaan politikkaan. Malli herättää pohtimaan sitä, missä määrin myös suomalainen kulttuuripolitiikka noudattelee tätä edellä mainittua käsitystä osallistumattomuudesta. Tällä hetkellä ”kulttuurin ulkopuolelle jäävät ryhmät” jäävät merkitykseltään melko epämääräisiksi, vaikka osattomuudesta ja syrjäytymisestä asiakirjoissa kannetaankin huolta.

Taiteeseen ja kulttuuriin osallistumista ja osallisuutta on edistetty monenlaisin keinoin. Selvityksessä kartoitettiin meneillään olevia tai hiljattain päättyneitä hankkeita ja ohjelmia, joissa on pyritty edistämään kulttuuriin osallistumista ja osallisuutta. Hankkeiden ja ohjelmien tavoitteista tunnistettiin kuusi erilaista teemaa, jotka olivat ”yleisötyö/yleisöyhteistyö”, ”yhteisöllisyys”, ”taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia”, ”kulttuuritoimintaa ikääntyville ja ikääntyneille”, ”kulttuuritoimintaa lapsille ja nuorille” sekä ”saatavuus ja saavutettavuus”. Kartoituksen tavoitteena oli luoda kokonaiskuva siitä, millaisin tavoittein ja keinoin osallistumista ja osallisuutta Suomessa edistetään. Tarkastelun perusteella voidaan todeta, että osallistumista ja osallisuutta edistetään Suomessa lukuisin hankkein, jotka ovat rahoitukseltaan hyvin erikokoisia. Tietoa ei ole hankkeista kuitenkaan kootusti saatavilla eikä hankkeita koordinoida yhteisesti minkään tahon toimesta, ja siten kokonaiskuvan hahmottaminen hankemassasta on hankalaa. Taide ja kulttuuri nähdään usein keinona edistää ihmisten hyvinvointia tai ehkäistä syrjäytymistä. Hankkeiden kohderyhmistä nousevat esiin erilaiset erityis- ja vähemmistöryhmät kuten vammaiset tai maahanmuuttajat tai ikäryhmät kuten lapset, nuoret tai vanhukset.

Yleisötyön tai yleisöyhteistyön teemaan liittyville hankkeille on tunnusomaista toiminta, jossa huomiota on kiinnitetty etenkin taide- ja kulttuurilaitosten vakiintuneiden toimintamuotojen ulottumattomissa oleviin ryhmiin. Yleisötyötä tehdään kehittämällä esimerkiksi toiminnan asiakaslähtöisyyttä sekä erilaisia palveluja tai jalkautumalla ulos toimijan seinien sisältä. Yhteisölähtöisessä toiminnassa pyritään puolestaan tuomaan taide ja kulttuuri osaksi laajempaa alueellista ja sosiaalista kehitystyötä. Erottelun tekeminen yleisötyön ja yhteisölähtöisyyden välille on usein vaikeaa ja monesti kyse onkin saman toiminnan tarkastelusta eri näkökulmista.

Hyvinvointiin liittyvissä hankkeissa tai ohjelmissa pyritään edistämään esimerkiksi vaikeassa tilanteessa olevien ihmisten osallistumista ja osallisuutta kulttuurielämään ja yhteiskuntaan, tukemaan arjessa jaksamista, parantamaan elämänlaatua ja lisäämään yhteisöllisyyttä sekä ehkäisemään syrjäytymistä. Taiteen ja kulttuurin hyvinvointivaikutuksiin keskittyville hankkeille on tyypillistä myös pyrkiä kehittämään erilaisia hyvinvointipalvelujen tuottamisen malleja. Kolmannelle sektorille ladatut erityistoiveet yhdistysten ja järjestöjen osuuden kasvattamisesta palvelujen tuotannossa näkyvät hankkeiden tavoitteissa.

Hankkeissa, joissa tuotetaan kulttuuritoimintaa ikääntyneille tai ikääntyville, tavoitteena on monesti tuoda taidetta ja kulttuuria vanhuspalveluyksiköihin sekä luoda toimintamalleja, joiden avulla ikäihmisten osallisuutta ja toimijuutta taiteessa ja kulttuurissa voitaisiin vahvistaa. Lapsiin ja nuoriin kohdistuvissa hankkeissa tehdään puolestaan yhteistyötä päiväkotien ja koulujen kanssa sekä pyritään vaikuttamaan lasten ja nuorten vapaa-aikaan. Hankkeissa tavoitteina ovat esimerkiksi lapsen ja nuoren kasvun tukeminen ja itsevarmuuden lisääminen, arjessa selviämisen taitojen parantaminen ja oman elämän hallinta sekä oppimisen vahvistaminen ja kokemuksien tarjoaminen taiteesta ja kulttuurista.

Taiteen ja kulttuurin saatavuuteen ja saavutettavuuteen keskittyvissä hankkeissa käytetään hyväksi digitaalista tekniikkaa taiteen ja kulttuurin saavutettavuuden parantamiseksi. Taidetta myös viedään kulttuurin demokratisoinnin ideaalin mukaisesti eri väestöryhmien luo. Lisäksi hankkeissa pyritään parantamaan erilaisten palvelujen fyysistä ja sisällöllistä saavutettavuutta.

Selvityksessä tarkasteltiin myös sitä, millaista tutkimustietoa taiteeseen ja kulttuuriin osallistumisesta, osallisuudesta ja osallistumattomuudesta on olemassa ja mistä puolestaan ei ole saatavilla tietoa. Tietopohjaa hahmotettiin jaottelemalla tutkimukset viiteen kategoriaan: deskriptiiviseen, selittävään, motivaatiota ja saavutettavuutta selvittävään sekä vaikutuksia tai vaikuttavuutta koskevaan tutkimukseen. Etenkin deskriptiivisen, selittävän ja motivaatiota selvittävän tutkimuksien väliset rajanvedot eivät aina ole yksiselitteisiä. Yleisesti voidaan todeta, että taiteeseen ja kulttuuriin osallistumista, osallisuutta ja osallistumattomuutta kuvaavaa tietoa on tuotettu paljon. Tutkimusten ja selvitysten tuottamaa tietoa on hankala tulkita kokonaisuutena, mikä johtuu paitsi erilaisista määritelmistä ja rajauksista paitsi osallistumisen ja osallisuuden käsitteissä myös siitä, että kulttuuri on eri tutkimuksissa määritelty eri tavoin. Kulttuurin laajan määritelmän mukaista näkökulmaa kulttuuriin osallistumiseen käytetään tutkimuksissa harvoin. Tämä tarkoittaa sitä, että kulttuuriin osallistumisen tutkimuksessa kulttuurin käsite sisältää usein esimerkiksi vain tunnustetut taidemuodot tai kulttuuripalvelut. Tieto on myös osin pistemäistä ja tapauskohtaista.

Suuri osa kulttuuriosallistumiseen keskittyvästä tutkimuksesta on keskittynyt kvantitatiiviseen tutkimukseen, joka tarkastelee sosiaalisia taustatekijöitä kysyen, missä ihmiset käyvät ja kuinka usein. Tutkimuksessa on oltu kiinnostuneita osoittamaan, kuinka kulttuuriin osallistuminen

vaihtelee eri väestöryhmien välillä. Tämä tutkimusintressi on ollut sidoksissa nykyiseen kulttuuripolitiikkaan sen alkuajoista lähtien. Huolimatta toimenpiteistä kulttuurin demokratisoimiseksi, näyttäisi edelleen siltä, että kulttuuriin osallistuminen ja sen kulutus laajassa mielessä ymmärrettynä vaihtelee paljon sosiaalisten taustatekijöiden, kuten koulutuksen, sukupuolen ja iän mukaan. Viime aikoina tutkimus on suuntautunut enemmän prosessiorientoituneeseen näkökulmaan kulttuuriosallistumisen tutkimuksessa, jolloin huomiota ovat saaneet tutkimusasetelmat, joissa selvitetään ihmisten asenteita ja motivaatiota. (ks. Haugsevje & Stavrum 2014.)

Deskriptiivisen tutkimuksen perusteella voidaan nostaa esiin muutamia seikkoja. Tarkastelu osoittaa, että kulttuuriosallistumiseen liittyviä tilastoja on Suomessa kerätty lähinnä sellaisesta osallistumisesta ja kulttuurin aloilta, joista opetus- ja kulttuuriministeriö on ollut kiinnostunut ja jotka ovat liittyneet kulttuuripolitiikan kulloiseenkin toimialaan. Euroopan tasolla on tehty useita ihmisten kulttuuriin osallistumista tarkastelevia survey-tutkimuksia 2000-luvun aikana. EU-maiden laajuudessa tehtyjen tutkimusten otoskoot ovat kuitenkin pienemmät vastaaviin kansallisiin, kuten Tilastokeskuksen vapaa-aika- ja ajankäyttötutkimuksiin, verrattuna ja siten tuloksien validiudessa on eroja. Tietojen vertailtavuus maiden kesken on kuitenkin tärkeää, sillä vertailu tuottaa kokonaiskuvaa kehittyvistä trendeistä.

Suomi sijoittuu Euroopan mittakaavassa keskikastiin mitattaessa väestön osallistumisen astetta kulttuuriaktiviteetteihin. Vuoden 2002 vapaa-aikatutkimus osoitti, että niin sanotun korkeakulttuurin harrastamisella on edelleen vahva yhteys koulutustasoon, mutta siihen vaikuttavat myös sukupuoli ja ikä. Taideinstituutioiden asema korkeakulttuurin edustajina on heikkenemässä, kun taas kaupallisesti tuotetun ja populaarin aineiston suosio on lisääntynyt. Vuoden 2009 ajankäyttötutkimuksen mukaan väestöryhmien väliset erot kulttuuritilaisuuksissa käymisenä ovat kaventuneet, mutta näkyvät yhä. Naiset käyvät kulttuuritilaisuuksissa enemmän kuin miehet. Suurin osa kulttuuritilaisuuksiin osallistuneista käy niissä kuitenkin vain kerran tai pari kertaa vuodessa. Naisilla on myös enemmän kulttuuriharrastuksia kuin miehillä. Nuorilla luovat taideharrastukset olivat lisääntyneet aikavälillä 1981–2009.

Deskriptiiviseen tutkimukseen voidaan lukea mukaan myös taide- ja kulttuurilaitoksien kävijätilastot sekä muut kulttuuriin osallistumista kuvaavat tilastotiedot. Taidelaitoksien käyntimääriä tarkasteltaessa käynneissä tai katsojissa on tapahtunut museoiden ja orkestereiden osalta kasvua. Teatterien katsojamäärät olivat puolestaan laskeneet vuonna 2013 edellisestä vuodesta ja Kansallisoopperan yleisömäärä on ollut jo pitkään lievästi laskusuuntainen. Myös kirjastojen ja elokuvateatterien käyntimäärät ovat laskeneet, poikkeuksena kirjastojen digitaaliset käynnit, jotka ovat kasvaneet. Pelaajabarometrin mukaan sen sijaan valtaosa suomalaisista pelaa ainakin jotain peliä. Käyntimäärien osalta on huomioitava se, että tutkimuksissa tarkastellaan usein käyntejä kävijöiden sijaan. Käyntimäärät eivät paljasta sitä, että käyntien joukossa saattaa olla kävijöitä, jotka ovat vierailleet kyseisessä kohteessa useamman kerran. Käyntimäärä ei myöskään ole sama kuin myydyt liput.

Selittävässä tutkimuksessa on kiinnostuttu deskriptiivistä tutkimusta enemmän tarkastelemaan osallistumiseen vaikuttavia taustamuuttujia ja selittämään niiden vaikutusta ihmisten osallistumiskäyttäytymiseen. Selittävän tutkimuksen alle voidaan sisällyttää esimerkiksi talouden näkökulmasta osallistumista tarkastelevat tutkimukset ja sosiologiset tutkimukset. Markkinoinnin näkökulmasta on selvitetty muun muassa taideorganisaatioiden markkinaorientaatiota ja sen edellytyksiä ja ilmenemistä esitystaideorganisaation ohjelmistosuunnittelussa. On analysoitu myös kulttuurin kulutusta EU-maissa sekä matkailijoiden kulttuurin kulutusta. Sosiologiassa on tutkittu kulttuuripääomaa, kulttuurin kulutusta ja elämäntyylillistä sosiaalista eriytymistä. Taide- ja kulttuuriorganisaatioista etenkin museoalalla on tehty useita kävijä- ja ei-kävijätutkimuksia. Niiden perusteella tiedetään, että ei-kävijöitä luonnehtivat usein esimerkiksi matala koulutustaso, nuori ikä, miessukupuoli, lähiössä asuminen sekä se, että perheessä on nuoria lapsia.

Motivaatiota selvittävä tutkimus on puolestaan kiinnostunut etenkin siitä, miksi ihmiset osallistuvat tai jättävät osallistumatta johonkin kulttuuriaktiviteettiin tai kulttuuripalveluun. Kansalaisten käsityksiä kulttuuripalveluista on selvitetty useissa tutkimuksissa. Lisäksi on tehty yksittäisiä tutkimuksia eri vähemmistöjen ja eri ikäryhmien kulttuuripalvelujen käytöstä sekä heidän kokemuksistaan tai kiinnostuksestaan taidetta ja kulttuuria kohtaan. Myös yksittäisten festivaalien ja kulttuuritapahtumien yleisöistä on tehty kattavia tutkimuksia. Motivaatiota selvittäviin tutkimuksiin kuuluvat myös esimerkiksi museoalalla tehdyt tutkimukset ei-kävijyydestä, joissa on oltu kiinnostuneita selvittämään syitä siihen, miksi henkilö ei osallistu tarjolla oleviin kulttuuripalveluihin. Seuran puute, palvelujen huonot aukioloajat tai sijainti sekä taloudelliset tekijät nousevat esiin monissa tutkimuksissa syiksi sille, miksi ihmiset eivät ole motivoituneita osallistumaan.

Kulttuuripalvelujen saavutettavuuteen keskittyviä tutkimuksia on toteutettu etenkin 2000-luvun lopun ja 2010-luvun alun aikana. Kulttuuripalvelujen saavutettavuuteen liittyvissä tutkimuksissa saavutettavuutta tarkastellaan eri näkökulmista, kuten viestinnän, hinnoittelun ja rakennetun ympäristön kannalta sekä aistien, tiedollisen ja sosiaalisen saavutettavuuden näkökulmasta. Kulttuuripalvelujen saatavuutta ja saavutettavuutta on tarkastelu etenkin alueellisesta ja taloudellisesta näkökulmasta. Tutkimuksissa todetaan, että pääkaupunkiseudun ja maakuntakeskusten ulkopuolella kulttuuripalvelujen tarjonta on niukkaa ja että kuntien kulttuurivoimavarat vaihtelevat merkittävästi. Tuloksien pohjalta on käynnistetty esimerkiksi KUULTO-toimintakokeilu, jossa pyritään lisäämään kulttuuritoimintojen saatavuutta ja saavutettavuutta osaksi myös aktivoimalla asukkaita osallistumaan ja vaikuttamaan toimintaan. Kulttuurin maantieteellistä saavutettavuutta on tarkasteltu myös karttapohjaisten esitysten avulla maakunnittain sekä talousmaantieteen menetelmin.

Vaikutuksia ja vaikuttavuutta selvittävät tutkimukset pyrkivät puolestaan tutkimaan ja arvioimaan erilaisia kulttuuriosallistumisen sosiaalis-taloudellisia seurauksia, vaikutuksia ja hyötyjä.

Viimeaikoina tutkimus on keskittynyt erityisesti sosiaalisiin hyötyihin. Tietoa löytyy esimerkiksi taiteen ja kulttuurin soveltamisesta sosiaali- ja terveysalalla, etenkin taide- ja kulttuuritoiminnasta erityisryhmille sekä seniori- ja vanhustyössä. Tutkimusta on tehty myös taidelähtöisistä menetelmistä, hyvinvoinnin edistämisestä taide- ja taitokasvatuksen keinoin sekä taiteen ja kulttuurin merkityksestä terveydelle sekä osana ihmisten arkea ja arjen hyvinvointia. On tutkittu lisäksi yleisötyön muotoja, käytäntöjä ja vaikutuksia.

Kulttuurin määrittelemisen vaikeus asettaa haasteita kulttuuriosallistumisen tutkimukselle verrattuna moniin muihin politiikkasektoreihin kuten liikunta- tai nuorisotoimintaan. Kulttuuriin osallistumista käsittelevää tutkimusta toteutetaan usein lähes yksinomaan ulkoisesta näkökulmasta, jolloin tutkija määrittää näkökulman osallistumisen tarkasteltuun ennalta sen sijaan, että huomio kiinnittyisi tutkittavan yksilön näkökulmaan siitä, miten hän ymmärtää kulttuuriin osallistumisen. Kulttuuriin osallistumisen vaikuttavuuden tarkastelusta voidaan erottaa myös kaksi määritelmällistä näkökulmaa. Yleistä monille tutkimuksille on ylhäältä annettu näkökulma. Tutkimuksessa määritellään silloin osallistumisen vaikuttavuus tiettyjen poliittisten päämäärien mukaan ja päätetään minkälainen vaikuttavuus kulttuuriosallistumisen yhteydessä on merkityksellistä ja minkälainen ei ole. Tämä johtuu siitä, että vaikuttavuus ymmärretään yleisesti asetettujen tavoitteiden saavuttamisena. Sisäinen määritelmällinen näkökulma pyrkii puolestaan ymmärtämään kulttuuriosallistumisen merkitystä osallistujan näkökulmasta, jolloin osallistujien tehtäväksi jää päättää se, millaisia vaikutuksia osallistumisellaan heille on. Haasteeksi sisäisen määritelmällisen näkökulman hyödyntämisessä nousee se, että vaikuttavuutta on tällöin vaikea tarkastella väestötasolla.

Olennaisiksi kysymyksiksi eri tiedontuotannon näkökulmien välillä muodostuvat seuraavat: kenellä on oikeus tehdä erottelu esimerkiksi kulttuuristen ja ei-kulttuuristen aktiviteettien ja osallistumisen muotojen välillä ja kenellä on oikeus määritellä yksilöiden kulttuuriin osallistumisen seuraukset. Monet tutkimukset jättävät vastaamatta esimerkiksi kysymykseen siitä, mikä kulttuuriaktiviteeteissä houkuttelee ja kiinnostaa ihmisiä ja mikä niiden merkitys on yksilöiden elämälle. Myös se, miten yksilöt kokevat, että kulttuuriin osallistuminen vahvistaa heidän kykyjään ja resurssejaan jokapäiväisessä elämässä, jää usein vastausta vaille. Teknologisen kehityksen tuomasta kulttuurikäyttäytymisen muutoksesta kulttuuriin osallistumiseen ei ole saatavilla kokonaisvaltaista tutkimustietoa.

Näyttäisi siltä, että osallisuutta lähestytään taiteen ja kulttuuriin osallistumista käsittelevissä tutkimuksissa pääasiassa näkökulmasta, jossa osallisuus nähdään sosiaalisen ulottuvuuden kautta syrjäytymisen ehkäisynä. Osallisuuden toinen puoli, vaikuttaminen ja poliittisessa päätöksenteossa mukana oleminen, on mukana eräissä tutkimuksissa kuten esimerkiksi KUULTO-hankkeessa tai implisiittisesti kulttuurin saavutettavuuteen keskittyvissä tutkimuksissa. Laadullista, kokemuksellista tietoa tarvittaisiin erityisesti osallistumattomuudesta. Tietopohja kulttuuriin osallistumattomuudesta ja siihen vaikuttavista syistä jää tutkimusten perusteella

osittain vajavaiseksi. Toteutetut ei-kävijätutkimukset tuottavat kuvailevaa tietoa osallistumattomuudesta, mutta eivät juuri pureudu osallistumattomuuden syiden taakse. Kokonaisvaltainen tietopohja osallistumattomuudesta puuttuu yhä. Tutkimuksissa ei myöskään oteta kantaa tai keskustella siitä, kuinka paljon osallistumista on tarpeeksi. Kulttuuripolitiikassa ja kulttuuriin osallistumisen tutkimuksessa on huomioitava se, että taide- ja kulttuurilaitoksiin osallistumattomuus ei suoranaisesti tarkoita sitä, että henkilö olisi syrjäytynyt. Toisaalta museoiden ei-kävijöihin liittyvien tutkimusten mukaan paljon ja satunnaisesti museoissa käyvät näyttäisivät olevan muutenkin aktiivisempia harrastuksissaan ei-kävijöihin verrattuna. Ehkä osallistumattomuutta ei-kävijyytenä voisikin ajatella pikemmin jonkinlaisena indikaattorina, joka tuottaa tietoa väestön hyvinvoinnista sen sijaan, että se liittyisi suoranaisesti syrjäytymiseen.

Saavutettavuuden ja moninaisuuden näkökulmat huomioidaan heikosti erilaisissa tilastoissa. Myös taide- ja kulttuurilaitosten omat yleisötutkimukset ovat epäyhtenäisiä, eikä niiden pohjalta ei ole mahdollista koota koko kenttää koskevaa tietoa. Alueellista saavutettavuutta ja kulttuuritoiminnan kustannuksia kunnissa tutkineessa Kulttuuria kartalla -selvityksessä (2012) esiin noussut puute oli tilastoidun tiedon vähäisyys kunnissa tapahtuvasta kulttuuritoiminnasta. Myös palvelujen ajallisen saavutettavuuden osalta eli siitä, kuinka kauan matka yksittäiseen kulttuuripalveluun kestää esimerkiksi kävellen tai joukkoliikennettä käyttäen asuinpaikasta riippuen, ei ole olemassa koko maan kattavaa tietoa. Tietoaukkoja löytyy esimerkiksi kulttuurin harrastamista koskevista tiedoista. Myös taiteen perusopetuksen tilastoinnissa on puutteita.

Kokonaiskuvan hahmottaminen taiteeseen ja kulttuuriin osallistumisesta, osallisuudesta ja osallistumattomuudesta ei ole helppoa johtuen käsitteiden monimerkityksellisyydestä ja niiden käyttötapojen moninaisuudesta. Tutkimuksien erilaiset rajaukset tekevät tuloksien vertailusta hankalaa. Olemassa oleva tutkimustieto ei tarjoa ajantasaista kokonaiskuvaa taiteeseen ja kulttuuriin osallistumattomuudesta. Vaikka tämän selvityksen lähtökohtana oli tarkastella kulttuuriosallistumista kulttuurin laajan käsitteen määritelmän mukaisesti, jäi se tiedon rajallisuuden vuoksi vähemmälle tarkastelulle: tietoa on tuotettu lähinnä julkisesti tuotettuihin kulttuuripalveluihin ja -aktiviteetteihin osallistumisesta. Ihmisten omaehtoisesta, arjessa tapahtuvasta kulttuuriin osallistumisesta on selvityksessä kuitenkin pyritty tuomaan esiin tietoa mahdollisuuksien mukaan.

Koska kulttuurin ulkopuolelle jääviin ryhmiin on kiinnitetty kulttuuripolitiikassa huomiota, olisi tärkeää selvittää sitä, minkäkokoisesta ja minkälaisesta väestöryhmästä on kyse. Toisaalta käsitteiden tarkastelu osoittaa sen, että yksiselitteistä määritelmää osallistumattomista on vaikea tehdä, ja lisäksi teknologian kehitys on muuttanut kuvaa perinteisestä jaottelusta aktiivisiin ja passiivisiin käyttäjiin. Lukuisista hankkeista huolimatta voidaan todeta, että kulttuuriin osallistuminen ei ole omana sisältöalueenaan strukturoitunut eli rakentunut osaksi kulttuuripolitiikkaa. Samaan aikaan olisikin siis tarvetta

1) määritellä, mitä kulttuuripolitiikassa tarkoitetaan osallistumisella, osallisuudella ja osallistumattomuudella
2) selvittää kulttuurikäyttäytymisen muutosprosessia ja arvioida sitä, miten nykyisen kaltainen kulttuuripolitiikka pystyy vastaamaan siihen
3) selvittää sitä, miltä kulttuuriin osallistumattomuus näyttäytyy Suomessa, kun kulttuuria tarkastellaan sen laajassa merkityksessä.

6.2 Selvityksen perusteella esiin noussut lisätutkimuksen tarve ja jatkotutkimuskysymykset

Selvityksen perusteella esiin nousseita lisätutkimuksen tarpeita löytyy erityisesti liittyen

a) kulttuurikäyttäytymisen muutosprosessiin
b) kulttuuripalvelujen talousmaantieteelliseen saavutettavuuteen
c) kokemuksellisen tiedon lisäämiseen osallistumista, osallisuutta ja osallistumattomuutta tutkittaessa.

Tutkimuksessa tulisi saada kiinni siitä kulttuurikäyttäytymisen muutosprosessista, jota teknologinen kehitys ja uusien viestintävälineiden käyttöönotto on viime vuosina saanut aikaan. Mahdollisia jatkotutkimusaiheita voisivat olla esimerkiksi muutosprosessin tutkiminen suuntaamalla huomio ruohonjuuritason toimijoihin ja liikkeisiin. Caseina voisivat olla esimerkiksi kaupunginosayhdistyksien tai aktiivisesti kaupunkikulttuuria tuottamassa olevien muiden yhdistyksien toiminta. Kiinnostavaa olisi selvittää esimerkiksi sitä, millä tavoin toimijat – sekä yhdistyksen jäsenet, mutta myös toiminnoissa mukanaolijat – jäsentävät omaa osallistumistaan, esim. Pirneksen ja Tiihosen esittämien kokemuksellisuuden merkitysperustojen (s. 22) mukaan? Miltä siis kulttuurikäyttäytymisen muutosprosessi näyttäytyy osallistujan näkökulmasta ja miten kuluttamisen ja tuottamisen tavat ovat muuttuneet? Huomioitavaa on se, että teknologinen kehitys ei välttämättä vain lisää osallistumisen mahdollisuuksia, mutta luo myös kuilua ”voimaantuneiden” ja ”voimaantumattomien” välille (Valtysson 2014, 19). Muita kiinnostavia kysymyksiä olisivat esimerkiksi: miten yhdistykset jäsentävät suhdettaan julkisiin toimijoihin? Ja miten kaupunki poimii toimivat ideat käyttöönsä? Kiinnostavaa olisi peilata näitä kysymyksiä paljon keskustelua herättäneisiin osallistuvan demokratian tai toiminnallisen demokratian näkökulmiin.

Teknologisen kehityksen mahdollistamien uusien tiedonkeruun muotojen, kuten verkossa tapahtuvan tiedon louhinnan, avulla voitaisiin tuottaa uudentyyppisiä tietoaineistoja esimerkiksi suomalaisten verkkokeskusteluista liittyen siihen, miten ja millä termeillä osallistumisesta keskustellaan. Sari Siikasalmen (2014, 81) mukaan parhaimmillaan tuloksena on hämmästyttävä yhdistelmä määrällisesti yleistettävää, laadullista analyysia. Analyysissä voidaan hyvin tasapainotella myös yleisen ja yksityisen välillä. (Siikasalmi 2014, 81.) Tämäntyyppistä tutkimusotet-

ta on käytetty apuna esimerkiksi sosiaali- ja terveysjärjestöjen kattojärjestön SOSTEn verkkoviestinnän suunnittelussa, kun on haluttu selvittää sitä, missä ja millä termeillä hyvinvoinnin ja terveyden edellytyksistä verkossa keskustellaan (Siikasalmi 2014.) Tutkimusotteen hyödyntäminen taiteen ja kulttuurin kentällä voisi tuottaa uudentyyppistä tietoaineistoa taiteeseen ja kulttuuriin osallistumisesta.

Toinen kiinnostava uusi tutkimusote on talousmaantieteellisen saavutettavuusanalyysin hyödyntäminen kulttuuripalvelujen analysoinnissa ja sen yhdistäminen kokemusperäisen tiedon kartoittamiseen kulttuuripalveluista. Kokemusperäistä tietoa on kartoitettu muun muassa liikuntapalveluista (Gretschel, Laine & Junttila-Vitikka 2013). Lähtökohtana on ollut tiedontarve siitä, miten liikuntapaikat vastaavat kuntalaisten tarpeisiin, miten niitä kunnissa suunnitellaan ja miten suunnittelussa huomioidaan kaikkien käyttäjäryhmien tarpeita. Tällaista lähestymistapaa on käytetty esimerkiksi *Hyvinvointia myös kulttuuri- ja liikuntapalveluista* -tutkimuksessa (Sokka ym. 2014), mutta nähdäkseni tarvittaisiin vielä syvemmälle menevää tutkimusta siitä, miten taide ja kulttuuri luovat osallisuutta sen yhteisöllisessä ja voimaannuttavassa merkityksessä. Kiinnostavan näkökulman kuntalaisten osallistamiseksi asuinalueensa suunnitteluun tarjoaa myös kulttuurinen suunnittelu (*cultural planning*), jossa hyödynnetään alueen kulttuurisia resursseja paikallisuuden kehitykseen ja asukkaiden elämänlaadun lisäämiseen. Keskeistä kulttuurisessa suunnittelussa on poikkihallinnollisuus sekä osallistava ja strateginen toiminta. (Bianchini 2013, 377–378.)

Toinen näkökulma yksilöiden kokemusperäisen tiedon hyödyntämiseen nousee kriittisen ja osallistuvan toimintatutkimuksen perinteestä. Paulo Freiren kehittämän prosessin lähtökohtana on arkitodellisuuteen tutustumisen ja arjen jakamisen kautta saavutettu ymmärrys todellisuuden kokemuksen olennaisista piirteistä (Suoranta & Ryynänen 2014, 121–122). Kriittisessä, osallistuvassa toimintatutkimuksessa on kyse osallistuvasta, demokraattisesta prosessista, jossa pyritään tuottamaan käytännöllistä tietoa hyödyllisiin tarkoituksiin erityisesti niiden ihmisten tilanteen parantamiseksi, joiden kanssa tutkimusta tehdään (ibid., 196). Osallistuvassa toimintatutkimuksessa osallistuminen tarkoittaa erityisesti yhdessä toimimista tavoitteena edistää mukanaoloa yhteiskunnallisessa päätöksenteossa ja toiminnassa sekä tutkijoiden osallistumista asiantilojen muuttamiseen. Tutkimuksesta tulee tällöin osa kansalaistoimintaa. (Ibid., 203–204.)

Myös kokemusperäisen tiedon kartoittaminen rajatulla alueella PehmoGIS-menetelmällä, jolla yksilöiden kokemuksellista tietoa voidaan kiinnittää fyysisiin paikkoihin karttakäyttöliittymän avulla, voisi tuottaa kiinnostavaa tietoa kulttuurikäyttäytymisestä ja sen yhteydestä olemassa oleviin palveluihin. Menetelmää on hyödynnetty erityisesti ympäristön tutkimuksessa ja suunnittelussa sekä osallistuvassa kansalaissuunnittelussa. PehmoGIS-menetelmässä voidaan yhdistää ympäristön käyttäjien, kuten asukkaiden itse tuottamaa, osallistuvaa ja kokemuksellista tietoa elinympäristöstään (pehmoGIS-metodi) kartalle internetissä eli ympäristön objektiivi-

seen paikkatietoon (karttapohjainen GIS-aineisto). Tarpeellista olisi myös kartoittaa paikkaan sidottuja tai sidottavissa olevia avoimen datan aineistoja ja niiden käyttömahdollisuuksia tutkimukselle.

Liikunta- ja nuorisosektoreilla on tehty useita tutkimuksia, jotka liittyvät osallistumisen, osallisuuden ja osallistumattomuuden tarkasteluun. Jatkotutkimuksen kannalta voisi olla hedelmällistä tehdä yhteistyötä näiden sektoreiden kanssa ja pyrkiä luomaan kattavampaa kokonaiskuva yksilöiden osallistumisesta, osallisuudesta ja osallistumattomuudesta, niin kuin esimerkiksi Jyväskylän yliopiston KUPLI-hankkeessa on osin tehty. Kiinnostavaa olisi myös selvittää sitä, millainen asema yksilöillä on osallistumisessa taide- ja kulttuuripalvelujen käyttäjinä ja kehittäjinä. Miten käyttäjät luonnehtisivat osallistumistaan esimerkiksi Arnsteinin (s. 23) hahmottaman osallistumisasteikon mukaan?

Edellä esitetyt näkökulmat voi tiivistää seuraaviksi jatkotutkimuskysymyksiksi:

- Miltä kulttuurikäyttäytymisen muutosprosessi näyttäytyy osallistujan näkökulmasta ja miten kulttuurin kuluttamisen ja tuottamisen tavat ovat muuttuneet?
- Miten ihmiset kokevat kulttuuriin osallistumisen ja millaisia osallisuuden kokemuksia kulttuurista syntyy?
- Millaista tietoa uudet tutkimusmenetelmät (esim. tiedonlouhinta, pehmo-GIS) voisivat tuottaa kulttuuriin osallistumisesta, osallisuudesta ja osallistumattomuudesta?

LÄHTEET

Ahponen, Pirkkoliisa (1991): *Kulttuuripolitiikka ja sen representaatiot: Tutkimus ylevän maallistumisesta*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja N:o 13. Joensuun yliopisto, Joensuu.

Alasuutari, Pertti (2009): Snobismista kaikkiruokaisuuteen: musiikkimaksu ja koulutustaso. Teoksessa Liikkanen, Mirja (toim.) *Suomalainen vapaa-aika. Arjen ilot ja valinnat.* Gaudeamus, Helsinki, 81–100.

Alanen, Aku (2011): Suomi on kirjastojen käytön kärkimaa. Mutta kuinka kauan vielä? *Tieto & Trendit 4–5*, Tilastokeskus, 40–45.
http://www.stat.fi/artikkelit/2011/art_2011-06-30_001.html (Haettu 13.1.2015)

Alanen, Aku (2012): Leffateatteri ei vedä suomalaista. *Tieto & Trendit 6*, Tilastokeskus, 30–34.
http://blogs.helsinki.fi/jherkman/files/2007/02/elokuva2012.pdf (Haettu 13.1.2015)

Allardt, Erik (1976): *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. WSOY, Porvoo.

Anttiroiko, Ari-Veikko (2003): Kansalaisten osallistuminen, osallisuus ja vaikuttaminen tietoyhteiskunnassa. Teoksessa Bäcklund, Pia (toim.) *Tietoyhteiskunnan osallistuva kansalainen. Tapaus Nettimaunula*. Tutkimuksia 5. Helsingin kaupungin tietokeskus, Helsinki, 11–32.

Arnstein, Sherry, R. (1969): A Ladder of Participation. *AIP Journal*, July 1969.

Aro, Annamaija, Hartikainen, Mikko, Hollo, Marja, Järnefelt, Heljä, Kauppinen, Eija, Ketonen Eija, Manninen, Marjaana, Pietilä, Matti & Sinko, Pirjo (2009): Taide ja taito – kiinni elämässä! TaiTai. Taide- ja taitokasvatuksen julkaisu 2009. Opetushallitus, Helsinki.
http://www.oph.fi/download/49220_taide_ja_taito.pdf (Haettu 13.1.2015)

AvoinGLAM (2014): http://avoinglam.fi/?p=876 (Haettu 20.11.2014)

Balling, Gitte & Kann-Christensen, Nanna (2013): What is a non-user? An analysis of Danish surveys on cultural habits and participation. *Cultural Trends*, 22 (2), 67–76.

Bardy, Marjatta, Haapalainen, Riikka, Isotalo, Merja & Korhonen, Pekka (toim.) (2007): *Taide keskellä elämää*. Nykytaiteen museo Kiasman julkaisuja 196/2007. Like, Helsinki.

Belfiore, Eleonora (2002): Art as mean of alleviating social exclusion: Does it really work? A critique of instrumental cultural policies and social impact studies in the UK, *International Journal of Cultural Policy*, 8 (1), 91–106.

Bennett, Oliver (1997): Cultural policy, cultural pessimism and postmodernity. *International Journal of Cultural Policy,* 4 (1), 67–84.

Berlin, Joonas (2013): *Espoon modernin taiteen museo EMMAn ei-kävijyystutkimus: Taidemuseoiden kävijät, yleisötyö ja tulevaisuus.* Humanistinen ammattikorkeakoulu.

Bianchini, Franco (2013): 'Cultural Planning' and Its Interpretations. In Young, Greg & Stevenson, Deborah (Eds.) *The Ashgate Research Companion to Planning and Culture*. Ashgate, England.

Bourdieu, Pierre (1989): *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. Routledge, London.

von Brandenburg, Cecilia (2008): *Kulttuurin ja hyvinvoinnin välisistä yhteyksistä. Näköaloja taiteen soveltavaan käyttöön.* Opetusministeriön julkaisuja 2008: 12. Opetusministeriö, Helsinki.

Bruns, Axel (2008): *Blogs, Wikipedia, Second Life and beyond: from production to produsage*. Peter Lang, New York.

Cantell, Timo (1993): *Musiikkijuhlien yleisöt – Kaustinen, Kuhmo, Viitasaari.* Tilastotietoa taiteesta 7. Taiteen keskustoimikunta, Helsinki.

Cantell, Timo (1996): *Kaupunkifestivaalien yleisöt: Kuopio tanssii ja soi, Tampereen teatterikesä, Turun musiikkijuhlat, Ruisrock*. Tilastotietoa taiteesta nro 14. Taiteen keskustoimikunta, Helsinki.

Cantell, Timo (1998): *Yleisfestivaalien yleisöt: Helsingin juhlaviikot, Joensuun laulujuhlat.* Tilastotietoa taiteesta nro 19. Taiteen keskustoimikunta, Helsinki.

Cantell, Timo (2003): *Nykytanssin yleisöt: tutkimus Tanssiareena 2000 -festivaalin kävijöistä.* Tilastotietoa taiteesta n:o 31. Taiteen keskustoimikunta, Helsinki.

Cantell, Timo & Lindholm Arto (2011): Sosiologisia tulkintoja kulttuurin yleisöistä. Teoksessa Lindholm, Arto, Simovaara, Jyrki, Cantell, Timo & Mielonen, Helena: *Yleisötutkimus kulttuurialan opinnäytetyönä*. Sarja C. Oppimateriaaleja 27. Humanistinen ammatti-

korkeakoulu, Helsinki, 21–33.
http://www.humak.fi/wp-content/uploads/2014/12/humak-yleisotutkimus-2011.pdf
(Haettu 13.1.2015)

Cultural access and participation (2013): Report. Special Eurobarometer 399. Conducted by TNS Opinion & Social at the request of the European Commission, Directorate-General for Education and Culture. European Commission, Brussels. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_399_en.pdf (Haettu 13.1.2015)

EESnet (2012): ESSnet-CULTURE. European Statistical System Network on Culture. Final report. European Commission, Luxembourg.
http://ec.europa.eu/culture/library/reports/ess-net-report_en.pdf (Haettu 13.1.2015)

European Cultural Values (2007): Special Eurobarometer 278. The survey was requested by Directorate General Education and Culture and coordinated by Directorate General Communication. European Commission, Brussels.
http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_278_en.pdf (Haettu 13.1.2015)

Eurostat (2011): *Cultural statistics*. Eurostat Pocketbooks. 2011 edition. European Commission.
http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3930297/5967138/KS-32-10-374-EN.PDF/07591da7-d016-4065-9676-27386f900857?version=1.0 (Haettu 13.1.2015)

Eurostat (2007): *Cultural statistics.* Eurostat Pocketbooks. European Commission.
http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3930297/5960638/KS-77-07-296-EN.PDF/2cdad7c0-6da3-4294-ad86-f6df336ed297?version=1.0 (Haettu 13.1.2015)

Finland Festivals (2013): Festivaalien käyntimäärät 2012. Festivaalien käyntimäärät vuonna 2012 pienessä kasvussa.
http://www.festivals.fi/tilastot/alatilastot/#.VHiEb8lmlco (Haettu 28.11.2014)

Finland Festivals (2014): Festivaalien käyntimäärät 2013. Festivaalit vahvassa vedossa vuonna 2013 talouden taantumasta huolimatta.
http://www.festivals.fi/tilastot/festivaalien-kayntimaarat-2013/#.VGIZQMlmlcp
(Haettu 11.11.2014)

Fjällström, Emmi-Elina (2013): Ovenavaus maahanmuuttajille – Kulttuuri-, nuoriso- ja liikuntapalveluiden saavutettavuuden parantaminen Hämeenlinnan kaupungissa. Humanistinen Ammattikorkeakoulu, Helsinki.

Freire, Paulo (1972): *Pedagogy of the oppressed*. Penguin, Harmondsworth.

Fridberg, Torben (2003): Culture and Leisure Habits, 1980-2000. In Peter Duelund (ed.) *The Nordic Cultural Model*. *Nordic cultural policy in transition*. Nordic Cultural Institute, Copenhagen, 351–385.

Gellin, Maija, Gretschel, Anu, Matthies, Aila-Leena, Nivala, Elina, Oranen, Mikko, Sutinen, Riikka & Tasanko Pia (2012): Lasten ja nuorten asema hyvinvointipalveluissa. Teoksessa Anu Gretschel & Tomi Kiilakoski (toim.) *Demokratiaoppitunti. Lasten ja nuorten kunta 2010-luvun alussa.* Julkaisuja 118. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Helsinki, 149–179.

Gretchel, Anu, Laine, Sofia & Junttila-Vitikka, Pirjo (2013): *Kuntalaisten kokemustieto liikuntapaikkojen laadun arvioinnissa.* Valtion liikuntaneuvoston julkaisuja, Helsinki.

Hallitusohjelma (2011): Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma 22.6.2011. http://valtioneuvosto.fi/tietoarkisto/aiemmat-hallitukset/katainen/hallitusohjelma/pdf/fi.pdf (Haettu 2.9.2014)

Halonen, Katri (2011): Kulttuurituottajat taiteen ja talouden risteyskohdassa. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 411, Jyväskylä.

Hanifi, Riitta (2005): Vapaa-ajan harrastukset – itse tekeminen, aktiivinen harrastaminen. Teoksessa Liikkanen, Mirja, Hanifi, Riitta & Hannula, Ulla (toim.) *Yksilöllisiä valintoja, kulttuurien pysyvyyttä. Vapaa-ajan muutokset 1981–2002.* Tilastokeskus, Helsinki, 117–134.

Hanifi, Riitta (2008): Kulttuuriharrastustilastojen tietopohja on heikentynyt. *Hyvinvointikatsaus* 3/2008. Tilastokeskus, Helsinki. http://www.stat.fi/artikkelit/2008/art_2008-09-15_004.html?s= (Haettu 2.9.2014)

Hanifi, Riitta (2009): Musiikin aktiiviset harrastajat. Teoksessa Liikkanen, Mirja (toim.) *Suomalainen vapaa-aika. Arjen ilot ja valinnat*. Gaudeamus, Helsinki, 225–249.

Hanifi, Riitta (2015): Kulttuurin harrastamisen muutokset. Teoksessa Heiskanen, Ilkka, Kangas, Anita & Mitchell, Ritva (toim.) *Taiteen ja kulttuurin kentät*. Perusrakenteet, hallinta ja lainsäädäntö. Tietosanoma, Helsinki, 99–104.

Harisalo, Risto, Aarrevaara Timo, Stenvall Jari & Virtanen Petri (2007): *Julkinen toiminta – Julkinen politiikka*. Tampere University Press, Tampere.

Haugsevje, Åsne Dahl & Stavrum, Heidi (2014): *Transforming "non-users" into "users". Cultural participation among kids in a Norwegian multicultural suburb*. Proceeding of the ICCPR – the 8th International Conference on Cultural Policy Research, Hildesheim, Germany, 9–12 September 2014.

Helsingin kaupunki. http://www.hel.fi/hel2/ksv/julkaisut/yos_2013-12.pdf (Haettu 1.9.2014)

Helsingin kaupunkisuunnitteluvirasto (2013): *Arjen saavutettavuus – liikumme jotta saavutamme.* Helsingin kaupunkisuunnitteluviraston yleissuunnitteluosaston selvityksiä 2013:12. Kaupunkisuunnitteluvirasto,

Hohenthal-Antin, Leonie (2001): *Luvan ottaminen – ikäihmiset näytelmän tekijöinä ja kokijoina.* Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Hohenthal-Antin, Leonie (2006): *Kutkuttavaa taidetta: taidetoiminta seniori- ja vanhustyössä*. PS-kustannus, Jyväskylä.

HS (2014): Yle alkaa lähettää Kansallisoopperan lähetyksiä. *Helsingin Sanomat* 13.8.2014. http://www.hs.fi/kulttuuri/a1407925945055 (Haettu 19.11.2014)

Huhtinen-Hildén, Laura (2013): Kohti luovaa arkea – kulttuurisen vanhustyön mahdollisuuksista ja haasteista. Julkaisussa Leppisaari, Katri (toim.) *Tahtoa, toimintaa ja teoriaa. Kulttuurinen vanhustyö nyt ja tulevaisuudessa*. Osaattori ja Lasipalatsin Mediakeskus Oy, Helsinki, 8–21.

Huhtinen-Hildén, Laura, Raninen, Tarja & Ranta-Mayer, Tuire (toim.) (2010): *Soivia kohtaamisia*. Metropolia Ammattikorkeakoulu, Helsinki.

Hyyppä, Markku (2013): *Kulttuuri pidentää ikää*. Duodecim, Helsinki.

Hyyppä, Markku & Liikanen, Hanna-Liisa (2005): *Kulttuuri ja terveys*. Edita, Helsinki.

Jakonen, Olli (2015): Kulttuurin kehittäminen maaseudulla. Kulttuurihankkeet Manner-Suomen maaseudun kehittämisohjelmassa kaudella 2007–2013. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2015:12. Opetus- ja kulttuuriministeriö, Helsinki.

Jakonen, Olli & Mitchell, Ritva (2014): *Kulttuuri alueellisen kehityksen moottorina. Euroopan aluekehitysrahaston (EAKR) rahoittamat kulttuurihankkeet Manner-Suomen rakennerahastokaudella 2007–2013.* Cuporen verkkojulkaisuja 25. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö, Helsinki.

Jancovich, Leila (2014): The participation myth. Proceeding of the ICCPR – the 8th International Conference on Cultural Policy Research, Hildesheim, Germany, 9–12 September 2014.

Jancovich, Leila & Bianchini, Franco (2013): Problematising participation. *Cultural Trends*, 22 (2), 63–66.

Jenkins, Henry, Clinton, Katie, Purushotma, Ravi, Robinson, Alice J. & Weigel, Margareth (2006): *Confronting the challenges of participatory culture: Media education for the 21st century*. An occasional paper on digital media and learning. The John D. and Catherine T MacArthur Foundation. http://digitallearning.macfound.org/atf/cf/%7B7E45C7E0-A3E0-4B89-AC9C-E807E1B0AE4E%7D/JENKINS_WHITE_PAPER.PDF (Haettu 13.1.2015)

Jumppanen, Aapo & Heikkinen, Ilona (2013): *Kulttuurinen huolenpito. Näkökulmia kulttuuristen hyvinvointipalveluiden kehittämiseen Lapuan kaupungissa*. Ruralia-instituutin raportteja 107, Helsingin yliopisto.

Jyväskylän seudun kulttuuripalvelututkimus (2009): Tietoykkönen Oy. http://www.jyvaskyla.fi/instancedata/prime_product_julkaisu/jyvaskyla/embeds/jyvaskylawwwstructure/29465_Jyvaskylan_seudun_kulttuuripalvelut2009_tiivistelma.pdf (Haettu 20.1.2015)

Jämsén, Arja & Kukkonen, Tuula (2004): *Voimavirtaa arkeen: taide ja kulttuuri sosiaalialan työssä*. Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulun julkaisuja, Joensuu.

Jämsén, Arja & Pyykkönen, Anne (toim.) (2014): oSallisuuden jäljillä. Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys ry, Saarijärvi.

Järvelä, Pirkko & Rosenqvist, Olli (2007): *Ikääntyvien kulttuuritoiminta maaseutukuntien voimavarana*. Jyväskylän yliopisto, Kokkolan yliopistokeskus Chydenius, Kokkola.

Kahma, Nina & Toikka, Arho (2012): Cultural map of Finland 2007: analysing cultural differences using multiple correspondence analysis. *Cultural Trends*, 21 (2), 113–131.

Kaikkonen, Risto, Murto, Jukka, Pentala, Oona, Koskela, Timo, Virtala, Esa, Härkänen, Tommi, Koskenniemi, Timo, Ahonen, Juha, Vartiainen, Erkki & Koskinen, Seppo (2014): *Alueellisen terveys- ja hyvinvointitutkimuksen perustulokset 2010–2014.* http://www.terveytemme.fi/ath/2012/hyvinvointi.html (Haettu 20.1.2015)

Kaitavuori, Kaija (2012): *Yleisöjen osallistamisen tasot ja yhteiskunnallinen vaikuttaminen*. Arvoisa yleisö -verkkosivusto. Suomen Kansallisgalleria. http://www.fng.fi/arvoisayleiso/museojayleisovuorovaikutuksessa/yleisojenosallistamisentasot (Haettu 2.9.2014)

KAKS (2012): *Kansalaismielipide ja kunnat – Ilmapuntari 2012*. Polemia-sarjan julkaisu nro 87. KAKS – Kunnallisalan kehittämissäätiö, Helsinki http://www.kaks.fi/sites/default/files/Polemia%2087.pdf (Haettu 1.9.2014)

KAKS (2013): Kansalaismielipide ja kunnat – Ilmapuntari 2013. Polemia-sarjan julkaisu nro 92. KAKS – Kunnallisalan kehittämissäätiö, Helsinki.

Kalvina, Inga (2004): Searching for the Impacts of Cultural Participation teoksessa Ahponen, Pirkkoliisa & Kangas, Anita (toim.) *Construction of cultural policy*. Minerva, Jyväskylä, 41–66.

Kangas, Anita (1988): *Keski-Suomen kulttuuritoimintakokeilu tutkimuksena ja politiikkana*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 63. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Kangas, Anita (2012): *Cultural citizenship and local cultural policy*. Proceeding of the ICCPR – the 7th International Conference on Cultural Policy Research, Barcelona, Spain, 9–12 July 2012.

Kangas, Anita & Kivistö, Kalevi (2011): *Kuntien kulttuuritoiminnan tuki- ja kehittämispolitiikka. Selvittäjien Anita Kangas ja Kalevi Kivistö laatima raportti.* Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2011:12. Opetus- ja kulttuuriministeriö, Helsinki.

Kangas, Anita, Jakonen, Olli & Havimäki, Sari-Minna (2014): Osallistumista ja aktivointia. KUULTO-toimintakokeilun matkassa. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2014:11. Opetus- ja kulttuuriministeriö, Helsinki.

Kangas, Anita & Pirnes, Esa (2015): Kulttuuripoliittinen päätöksenteko, lainsäädäntö, hallinto ja rahoitus. Teoksessa Heiskanen, Ilkka, Kangas, Anita & Mitchell, Ritva (toim.) *Taiteen ja kulttuurin kentät*. Perusrakenteet, hallinta ja lainsäädäntö. Tietosanoma, Helsinki, 23–108.

Kangas, Anita & Ruokolainen, Vilja (2012): *Toimintamalli muutoksessa. Tutkimus kuntien kulttuuripalveluista.* Cuporen verkkojulkaisuja 16. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö, Helsinki.

Kansalliskirjasto (2014): *Kirjastojen käyttäjäkysely 2013*. http://www.kansalliskirjasto.fi/kirjastoala/koordinointi/kayttajakysely2013.html (Haettu 20.11.2014)

Kantonen, Lea (2005): *Teltta: kohtaamisia nuorten taidetyöpajoissa*. Taideteollisen korkeakoulun julkaisu A 54. Like, Helsinki.

Karhio, Päivi (2003): *Miten lähestyä käymättömiä? Ei-kävijyyden esitarkastelua asiantuntija-haastattelujen valossa*. Tutkimusraportti. KEHYKSEN esitutkimus. http://www.kansallisgalleria.fi/wp-content/uploads/2014/04/15781_raportti1.pdf (Haettu 13.1.2015)

Kari, Päivi (2010): Ei-käyttäjäkysely Nokian kaupunginkirjaston palveluista 2010. Nokian kaupunginkirjasto, Nokia.

Karttunen, Sari (2005): Taiteilija jalkautui lähiöön – yhteisötaidetta Itä-Helsingissä. Teoksessa Silvanto, Satu, Linko, Maaria, Keskinen, Vesa & Cantell, Timo (toim.) *Kaupunkilaisten kulttuurikeskus – tarkastelussa Stoa, Malmitalo ja Kanneltalo.* Helsingin kaupungin tietokeskus ja Helsingin kaupungin kulttuuriasiainkeskus, Helsinki, 155–162.

Karttunen, Sari (2012): Uudenlaisilla menetelmillä uutta tietoa kulttuurin saavutettavuudesta. *Hyvinvointikatsaus* 2/2012. Tilastokeskus, Helsinki.

Karttunen, Sari (2011): Cultural statistics at a crossroads: What are the goals and whose interests should they serve? Julkaisematon.

Kawashima, Nobuko (2006): Audience development and social inclusion in Britain. *International Journal of Cultural Policy* 12:1, 55–72.

Keskinen, Vesa (2005): Helsingin kulttuurikeskuksen käyttäjät. Teoksessa Silvanto, Satu, Linko, Maaria, Keskinen, Vesa & Cantell, Timo (toim.) *Kaupunkilaisten kulttuurikeskus – tarkastelussa Stoa, Malmitalo ja Kanneltalo*. Helsingin kaupungin tietokeskus ja Helsingin kaupungin kulttuuriasiainkeskus, Helsinki, 103–113.

Keskustakirjasto (2014): http://keskustakirjasto.fi/ (Haettu 20.11.2014)

Kiilakoski, Tomi, Gretschel, Anu & Nivala, Elina (2012): Osallisuus, kansalaisuus ja hyvinvointi. Teoksessa Gretschel, Anu & Kiilakoski, Tomi (toim.) *Demokratiaoppitunti. Lasten ja nuorten kunta 2010-luvun alussa.* Julkaisuja 118. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Helsinki, 9–34.

Kiilakoski, Tomi, Nivala, Elina, Ryynänen, Aimo, Gretschel, Anu, Matthies, Aila-Leena, Mäntylä, Niina, Gellin, Maija, Jokinen, Kimmo & Lundbom, Pia (2012): Demokratiaremontin työkaluja. Teoksessa Gretschel, Anu & Kiilakoski, Tomi (toim.) *Demokratiaoppitunti. Lasten ja nuorten kunta 2010-luvun alussa.* Julkaisuja 118. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, Helsinki, 249–272.

Kinanen, Pauliina, Nystedt, Hector & Tornberg, Leena (toim.) (2012): *Avarampi museo aikuisille*. Suomen museoliiton julkaisuja 61. Suomen museoliitto, Helsinki. http://www.museoliitto.fi/doc/Avarampi_museo_aikuisille.pdf (Haettu 1.9.2014)

Kirjastot.fi (2015a): Yleisten kirjastojen hankerekisteri. Hakusana: osallistaminen. http://hankkeet.kirjastot.fi/hankehaku/?search_api_views_fulltext=osallistaminen (Haettu 20.1.2015)

Kirjastot.fi (2015b): Asukkaiden osallistaminen kirjastopalveluiden kehittämiseen Kuopion kaupunginkirjastossa. Vuoden 2015 AVI-hanke. http://hankkeet.kirjastot.fi/hanke/asiakkaiden-osallistaminen-kirjastopalveluiden-kehitt%C3%A4miseen-kuopion-kaupunginkirjastossa (Haettu 21.1.2015)

Koramo, Marika (2009): *Taiteen perusopetus 2008. Selvitys taiteen perusopetuksen järjestämisestä lukuvuonna 2007–2008.* Opetushallitus, Helsinki.

Korhonen, Pekka & Airaksinen, Raija (toim.) (2014): *Hyvä hankaus 2.0.* Kokos-julkaisuja 1/2014. Taideyliopisto, Helsinki.

Koskenniemi, Pirita (2007): *Osallistava teatteri – Devising ja muita merkityksiä*. Opintokeskus Kansalaisfoorumi, Vantaa.

Kulttuuria kaikille -palvelu (2014): *Mitä on saavutettavuus?* http://www.kulttuuriakaikille.info/saavutettavuus_mita_on_saavutettavuus (Haettu 7.11.2014)

Kulturministeriet (2014): *Kulturtal- og statistik*. http://kum.dk/Servicemenu/Love-og-tal/Kulturstatistik/ (Haettu 14.1.2015)

Kuntalaki (365/1995)

Kupiainen, Reijo & Sintonen, Sara (2009): *Medialukutaidot, osallisuus, mediakasvatus*. Gaudeamus, Helsinki.

Känkänen, Päivi (2013): *Taidelähtöiset menetelmät lastensuojelussa: kohti tilaa ja kokemuksia*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 109. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki.

Kärki, Kaisa (2013): *Osallistumattomuuden kulttuuripoliittisen tulkinnat – teon filosofinen analyysi.* Abstrakti. Kulttuuripolitiikan tutkimuksen päivät 16.–17.5.2013, Helsinki. http://www.kulttuuripolitiikantutkimus.fi/sites/default/files/KPT-paivat-abstraktit-2013_0.pdf (Haettu 2.9.2014)

Laaksonen, Annamari (2010): *Making culture accessible – Access, participation and cultural provision in the context of cultural rights in Europe.* Council of Europe Publishing, Strasbourg.

Lagerspetz, Mikko (2011): *Vironkielisten maahanmuuttajien osallistuminen kulttuuri- ja yhdistyselämään.* Tuglas-seura, Helsinki.

Lahtinen, Jaani (2012): *Lainausdata kirjastoverkon kehittämisen työkaluna*. (ppt-esitys) http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/86181/Kivepa2012_25.10.2012_Lahtinen.pdf?sequence=1 (Haettu 21.11.2014)

Lahtinen, Jaani (2013): *Lainaustiedot kirjastoverkon johtamisen työkaluna.* Keskuskirjastokokous 24.1.2014. (vimeo) http://www.kirjastokaista.fi/jaani-lahtinen-kertoo-lainaustiedoista-kirjastoverkoston-johtamisen-tyokaluna/ (Haettu 20.11.2014)

Laiho, Ulla-Maija (toim.) (2000): *Osallisuushanke. Katse kansalaiseen – osallisuudesta ja osallisuushankkeiden tuloksista.* Sisäasiainministeriö, Helsinki.

Laiho, Ulla-Maija (2000): Miten muualla – tarkastelussa kansalaisten osallistuminen eri Euroopan maissa. Julkaisussa Laiho, Ulla-Maija (toim.) *Osallisuushanke. Katse kansalaiseen – osallisuudesta ja osallisuushankkeiden tuloksista.* Sisäasiainministeriö, Helsinki, 21–28.

Laitinen, Arja (2014): *Taiteen hyvinvointivaikutusten edistämisen tuki*. Sähköposti 4.11.2014.

Laki kunnan peruspalvelujen valtionosuudesta (1704/2009)

Laki kuntien kulttuuritoiminnasta (728/1992)

Laki musiikkioppilaitosten valtionavustuksesta (kumottu) (147/1968)

Laki taiteen perusopetuksesta (424/1992)

Lammi, Anelma & Protassova, Ekaterina (2011): *Suomen venäjänkieliset kulttuuripalveluiden käyttäjinä ja tuottajina.* Venäjän ja Itä-Euroopan Instituutti, Helsinki. http://www.kulttuuriakaikille.info/doc/monikulttuurisuus_kansio/suomen_venajankieliset_kulttuuripalveluiden_kayttajina__ja_tuot.pdf (Haettu 14.1.2015)

Lehko, Tuike (2013): *Taidetta tunteen vuoksi – Tarinoita taiteen ja vanhustyön kohtaamisista.* Osaattori ja Lasipalatsin Mediakeskus Oy, Helsinki.

Leppisaari, Katri (toim.) (2013): *Kulttuurinen vanhustyö nyt ja tulevaisuudessa. Tahtoa, toimintaa ja teoriaa.* Osaattori ja Lasipalatsin Mediakeskus Oy, Helsinki. http://uusi.osaattori.fi/media/filer_public/2013/11/25/tahtoa_toimintaa_osaattori.pdf

Liikanen, Hanna-Liisa (2003): *Taide kohtaa elämän: Arts in Hospital -hanke ja kulttuuritoiminta itäsuomalaisten hoitoyksiköiden arjessa ja juhlassa*. Helsingin yliopisto, Helsinki.

Liikanen, Hanna-Liisa (2010): *Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia – ehdotus toimintaohjelmaksi 2011–2014.* Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2010:1. Opetus- ja kulttuuriministeriö, Helsinki.

Liikkanen, Mirja (2003): *Kulttuuriharrastaminen – kaiken kansan asia?* Kulttuurinenergiaa!-seminaari. 20.11.2003. Jyväskylän yliopisto. https://www.jyu.fi/ytk/laitokset/yfi/oppiaineet/kup/tekstit/konferenssit/kulttuurienergia/kulttuuriharrastaminen (Haettu 28.11.2014)

Liikkanen, Mirja (2005a): Yleisönä – kodin ulkopuolella ja kotona. Teoksessa Liikkanen, Mirja, Hanifi, Riitta & Hannula, Ulla (toim.) *Yksilöllisiä valintoja, kulttuurien pysyvyyttä. Vapaa-ajan muutokset 1981–2002.* Tilastokeskus, Helsinki, 65–100.

Liikkanen, Mirja (2005b): Vapaa-aika muutoksessa – merkitykset, rajoitteet ja valinnat. Teoksessa Liikkanen, Mirja, Hanifi, Riitta & Hannula, Ulla (toim.) *Yksilöllisiä valintoja, kulttuurien pysyvyyttä. Vapaa-ajan muutokset 1981–2002.* Tilastokeskus, Helsinki, 5–30.

Liikkanen, Mirja (2009): Johdanto. Teoksessa Liikkanen, Mirja (toim.) *Suomalainen vapaa-aika. Arjen ilot ja valinnat.* Gaudeamus, Helsinki, 7–18.

Liikkanen, Mirja (2012): *Yleisöistä tietämisen politiikkaa*. Arvoisa yleisö -verkkosivusto. Suomen Kansallisgalleria. http://www.fng.fi/arvoisayleiso/museojayleisovuorovaikutuksessa/yleisoistatietamisenpolitiikka (Haettu 2.9.2014)

Lindholm, Arto (2011): Ei-kävijyystutkimukset. Teoksessa Lindholm, Arto, Simovaara, Jyrki, Cantell, Timo & Mielonen, Helena: *Yleisötutkimus kulttuurialan opinnäytetyönä*. Sarja C. Oppimateriaaleja 27. Humanistinen ammattikorkeakoulu, Helsinki, 49–60. http://www.humak.fi/wp-content/uploads/2014/12/humak-yleisotutkimus-2011.pdf (Haettu 14.1.2015)

Lindholm, Arto & Humanistisen ammattikorkeakoulun opiskelijoiden tutkimusryhmä (2008): *Taidemuseo Tennispalatsin ei-kävijät pääkaupunkiseudulla.* Helsingin taidemuseo, Helsinki.

Lindholm, Arto, Simovaara, Jyrki & Cantell, Timo (2011): Johdanto. Teoksessa Lindholm, Arto, Simovaara, Jyrki, Cantell, Timo & Mielonen, Helena: *Yleisötutkimus kulttuurialan opinnäytetyönä*. Sarja C. Oppimateriaaleja 27. Humanistinen ammattikorkeakoulu, Helsinki. http://www.humak.fi/wp-content/uploads/2014/12/humak-yleisotutkimus-2011.pdf (Haettu 14.1.2015)

Linko, Maaria & Silvanto, Satu (2007): ”Ilman festivaaleja stadi ei olisi stadi”. Festivaalit pääkaupunkiseudun asukkaiden silmin. Teoksessa Silvanto, Satu (toim.) *Festivaalien Helsinki. Urbaanin festivaalikulttuurin kehitys, tekijät ja kokijat.* Helsingin kaupungin tietokeskus ja Helsingin kaupungin kulttuuriasiainkeskus, Helsinki, 152–165.

Loisa, Raija-Leena (2003): *The Polysemous Contemporary Concept: The Rhetoric of the Cultural Industry*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 217. University of Jyväskylä, Jyväskylä.

Malte-Colliard, Katri & Lampo, Marjukka (toim.) (2013): *Voimaa taiteesta. Malleja taiteen soveltamiseen hyvinvointialalla.* Tutkivan teatterityön keskuksen julkaisu, Tampereen yliopisto. http://www.voimaataiteesta.fi/uploads/pdf/Voimaa_taiteesta.pdf (Haettu 14.1.2015)

Matarasso, François (1997): *Use or Ornament? The Social Impact of Participation in the Arts.* Comedia, The Round, Bournes Green, Stroud.

Matthies, Aila-Leena (2013): Osallistuminen ja palvelut. Julkaisussa Matthies, Aila-Leena & Rantamäki, Niina (toim.) Muut kirjoittajat Känsälä, Kai-Eerik, Lång, Johanna, Perälä, Saara ja Ruuttula-Vasari, Anne. *Hyvinvointitalkoot – Miten kuntalaisten osallistuminen tukee palveluita. Hyvinvointipalvelujen kehittäminen kansalaisosallistumisen ja yhteisöllisyyden pohjalta maaseudulla.* Jyväskylän yliopisto, Kokkolan yliopistokeskus Chydenius & KAMPA-hanke, Kokkola. https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/40925/978-951-39-5077-4.pdf?sequence=1 (Haettu 22.1.2015)

Mikkeli.fi (2014): Palvelumuotoilu valjastaa asukkaat mukaan ideoimaan. *Mikkeli*. Uutinen 3.10.2014. http://www.mikkeli.fi/uutinen/palvelumuotoilu-valjastaa-asukkaat-mukaan-ideoimaan (Haettu 22.1.2015)

Miles, Andrew & Sullivan, Alice (2012): Understanding participation in culture and sport: Mixing methods, reordering knowledges. *Cultural Trends*, 21 (4), 311–324.

Moisio, Pasi (2012): *Nuorten syrjäytyminen – mistä on kyse?* Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. TERVE-SOS Tampere 9.5.2012. http://www.slideshare.net/THLfi/pasi-moisio-tervesos-2012 (Haettu 13.11.2014)

Munter-Mäkeläinen, Sonja (2010): *Musiikki elämään – osallistavan konserttitoiminnan ja yleisöyhteistyön alueellinen kehityshanke.* Esiselvitysraportti. Metropolia Ammattikorkeakoulu, Helsinki. http://www.metropolia.fi/fileadmin/user_upload/TK/Musiikki_el%C3%A4m%C3%A4%C3%A4n_-esiselvitysraportti.pdf (Haettu 14.1.2015)

Museovirasto (2013): Museotilasto 2013. http://museotilasto.fi/user_files/Museotilasto2013.pdf (Haettu 14.1.2015)

Mykrä, Pekka (2014): Osallisuutta raha-automaattiavustuksilla. Julkaisussa Jämsén, Arja & Pyykkönen, Anne (toim.) *oSallisuuden jäljillä*. Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys ry, Saarijärvi, 79–85.

Myllyniemi, Sami (2009): *Taidekohtia. Nuorisobarometri*. Nuorisotutkimusseura / Nuorisoasiain neuvottelukunta. Opetusministeriö, Helsinki.

Myndigheten för kulturanalys (2013): *Sverige behöver en ny kulturvanestatistik*. Kulturpolitiska rekommendationer 2013:1.

Myndigheten för kulturanalys (2014): *Vem besöker de centrala museerna?* Redovisning av ett regeringsupprag. http://www.kulturanalys.se/wp-content/uploads/2014/02/Bes%C3%B6ksm%C3%B6nster_slutlig_reviderad_2014-02-05.pdf (Haettu 8.1.2015)

Mäenpää, Pasi (2005): Lähiöiden tasa-arvosta urbaaniin kulutukseen. Teoksessa Silvanto, Satu, Linko, Maaria, Keskinen, Vesa & Cantell, Timo (toim.) *Kaupunkilaisten kulttuurikeskus – tarkastelussa Stoa, Malmitalo ja Kanneltalo.* Helsingin kaupungin tietokeskus ja Helsingin kaupungin kulttuuriasiainkeskus, Helsinki, 163–167.

Mäkelä, Marianne (2013): *Yhdenvertainen oikeus sivistykseen. Tutkimus sivistyksellisen yhdenvertaisuuden perusoikeuden sisällöstä erityisesti yhdenvertaisessa oikeudessa perusopetukseen, taiteen perusopetukseen ja kuntien kulttuuripalveluihin*. Acta Universitatis Tamperensis 1804. Tampereen yliopisto, Tampere.

Mäyrä, Frans (2014): Peleistä tuli hallitseva kulttuurimuoto*. Kultakuume*, YLE Radio 1. Haastattelu, 12.11.2014. http://areena.yle.fi/radio/2388185 (Haettu 3.12.2014).

Mäyrä, Frans & Ermi, Laura (2014): *Pelaajabarometri 2013: Mobiilipelaamisen nousu.* TRIM Research Reports 11. Tampereen yliopisto, Tampere. http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/95150/pelaajabarometri_2013.pdf?sequence=1 (Haettu 20.1.2015)

National Endowment for the Arts (2015a): *When going gets tough: barriers and motivations affecting arts attendance.* NEA Research report #59, Washington. http://arts.gov/sites/default/files/when-going-gets-tough-revised.pdf (Haettu 22.1.2015)

National Endowment for the Arts (2015b): *A decade of arts engagement. Findings from the survey of public participation in the arts, 2002–2012.* NEA Research Report #58, Washington. http://arts.gov/sites/default/files/2012-sppa-jan2015-rev.pdf (Haettu 22.1.2015)

Nieminen, Hannu (2014): Tiedollisten yhteismaiden lyhyt historia – Tiemerkkinä Suomi. Teoksessa Lehtonen, Mikko, Valaskivi, Katja & Kuusela, Hanna (toim.) *Tehtävä kulttuurille. Talouden ja kulttuurin muuttuvat suhteet*. Vastapaino, Helsinki, 39–68.

Nummela, Olli (2008): *Trust, participation and health among ageing people: a cross-sectional cohort study of men and women born in 1926–30, 1936–40 and 1946–40 in the Lahti region, Southern Finland*. Kansanterveyslaitoksen julkaisuja A26. Helsingin yliopisto, Helsinki.

Nummelin, Sanna (2011): Kulttuurin hyvinvointivaikutukset: onnea, elämyksiä, terveyttä. Tutkimuskatsauksia 1/2011. Kaupunkitutkimus- ja tietoyksikkö, Turun kaupunki.

Nummijärvi, Raija (2012): *Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia. Selvitys alueellisten taidetoimikuntien työllistämishankkeista vuosina 2010–2011.* Taiteen keskustoimikunta, Helsinki.

Nuorisolaki (72/2006)

Nussbaum, Martha (2011): *Creating capabilities: the human development approach*. Belknap Press of Harward University Press, Cambridge Mass.

Nuutinen, Teija (toim.) (2007): *Elämänilon välähdyksiä: taiteen ja vanhustyön kohtaamisia.* Pohjois-Karjalan ammattikorkeakoulun julkaisuja, Joensuu.

Nuutinen, Teija (2008): *Taiteilijat vanhustyötä kehittämässä: toimintatutkimus kuva-projektissa*. Joensuun yliopisto, Joensuu.

OMC (2012): *A report on policies and good practices in the public arts and in cultural institutions to promote better access to and wider participation in culture*. Open Method of Coordination (OMC), Working group of EU member state's experts on better access to and wider participation in culture. European Union.

OpenGLAM Benchmark Survey (2014): https://outreach.wikimedia.org/wiki/GLAM/OpenGLAM_Benchmark_Survey (Haettu 28.11.2014)

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2011): *Valtioneuvoston selonteko kulttuurin tulevaisuudesta.* Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2011:8, Helsinki.

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2012): *Kulttuuria kartalla, Valtion osarahoittamien kulttuuripalvelujen sijainti ja kulttuurin kustannukset Suomen kunnissa.* Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2012:32, Helsinki.

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2013): *Museoiden, teattereiden ja orkestereiden valtionosuusjärjestelmän kehittäminen.* Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2013:11, Helsinki.

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2014a): *Taiteen ja kulttuurin saavutettavuus.* Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2014:15, Helsinki.

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2014b): *Kulttuurin ja taiteen julkinen rahoitus ja ohjaus.* http://www.minedu.fi/OPM/Kulttuuri/kulttuuripolitiikka/rahoitus_ja_ohjaus/?lang=fi (Haettu 14.11.2014)

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2014c): *Taiteen ja kulttuurin kehittämis- ja kokeilutoiminta sekä erityistehtävät kunnissa ja alueilla.* http://www.minedu.fi/OPM/Kulttuuri/kulttuuripolitiikka/avustukset/Taiteen_ja_kulttuurin_kehittamishankkeet_kunnissa_ja_alueilla.html?lang=fi (Haettu 14.11.2014)

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2014d): *Kuntien kulttuuritoiminnan kehittämis- ja kokeilutoiminta sekä erityistehtävät.* http://www.minedu.fi/OPM/Kulttuuri/kulttuuripolitiikka/avustukset/Avustus_kuntien_kulttuuritoiminnan_kehittamis-_ja_kokeilutoimintaan_ja_erityistehtaviin?lang=fi (Haettu 14.11.2014)

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2014e): *Kirjastoalaan liittyviä tilastoja.* http://www.minedu.fi/OPM/Kirjastot/tilastot (Haettu 14.1.2015)

Opetusministeriö (2002): Taide on mahdollisuuksia: Ehdotus valtioneuvoston taide- ja taiteilijapoliittiseksi ohjelmaksi. Opetusministeriö, Helsinki.

Opetusministeriö (2009a): *Kulttuuripolitiikan strategia 2020*. Opetusministeriön julkaisuja 2009:12, Helsinki.

Opetusministeriö (2009b): *Opetusministeriön kirjastopolitiikka 2015. Yleiset kirjastot. Kansalliset strategiset painoalueet.* Opetusministeriön julkaisuja 2009:32, Helsinki.

Opetusministeriö (2009c): *Vaikuttavuusindikaattorit kulttuuripolitiikan tietopohjan vahvistajina.* Opetusministeriön julkaisuja 2009:57, Helsinki.

Osallistuvabudjetointi.fi: Osallistuva budjetointi – rahoittaja mukaan päätöksentekoon. http://www.osallistuvabudjetointi.fi (Haettu 14.1.2015)

Paju, Petri (2008): *Nuorten valtakunnallinen osallisuushanke*. Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, Helsinki.

Pajula, Elina (2014): Tositarinoita osallisuudesta. Julkaisussa Jämsén, Arja & Pyykkönen, Anne (toim.) *oSallisuuden jäljillä*. Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys ry, Saarijärvi, 11–21.

Parker, John (2008): The Age of Mass Intelligence. *Intelligent life magazine*. http://moreintelligentlife.com/story/age-mass-intelligence (Haettu 25.11.2014)

Pekkala, Laura (2012): *Kulttuurihankkeet EU-ohjelmissa. Kulttuuri Euroopan rakennerahasto-ohjelmissa sekä Manner-Suomen maaseutuohjelman hankkeissa kaudella 2007–2013.* Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2012:11. Opetus- ja kulttuuriministeriö, Helsinki.

Peterson, Richard A. (2005): Problems in comparative research: The example of omnivorousness. *Poetics* 33 (5–6), 257–282.

Pirnes, Esa (2008): *Merkityksellinen kulttuuri ja kulttuuripolitiikka. Laaja kulttuurin käsite kulttuuripolitiikan perusteluna.* Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 327. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Pirnes, Esa & Tiihonen, Arto (2010): Hyvinvointia liikunnasta ja kulttuurista. Käsitteiden, kokemusten ja vastuiden uusia tulkintoja. Katsaukset. *Kasvatus & Aika* 4 (2), 203–235.

Puntanen, Pia & Hangasmaa, Leena (2013): *Mikkelin seudun kulttuuriperintö. Kivikaudesta digiaikaan!* Mikkelin seudun kulttuuriperintöohjelma -hanke, Mikkelin kaupunki. http://issuu.com/mikkelinkaupunki/docs/kulttuuriperintoohjelma (Haettu 22.1.2015)

Purhonen, Semi & työryhmä Gronow, Jukka, Heikkilä, Riie, Kahma, Nina, Rahkonen, Keijo & Toikka, Arto (2014): *Suomalainen maku. Kulttuuripääoma, kulutus ja elämäntyylien sosiaalinen eriytyminen.* Gaudeamus, Helsinki.

Puustinen, Liina (2011): Pyyhkäisikö digiaalto yleisön? Pääkirjoitus. *Media & viestintä* 34 (4), 2–7.

Pynnönen, Katja & Mitchell, Ritva (2012): *Ikääntyvät ja ikääntyneet taiteen ja kulttuurin kentillä. 50+-kulttuuribarometrin tuloksia.* Cuporen julkaisuja 20. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö, Helsinki.

Pyykkönen, Anne (2014): Oivalluksesta osallisuuteen – Sallin matkassa. Julkaisussa Jämsén, Arja & Pyykkönen, Anne (toim.) *oSallisuuden jäljillä.* Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys ry, Saarijärvi, 22–32.

Pääkaupunkiseudun kirjastojen vaikutusaluetutkimus (2009): Vimeo, 10.12.2009. http://vimeo.com/8095975 (Haettu 21.11.2014)

Raivio, Helka & Karjalainen, Jarno (2013): Osallisuus ei ole keino tai väline, palvelut ovat! Osallisuuden rakentuminen 2010-luvun tavoite- ja toimintaohjelmissa. Julkaisussa Era, Taina (toim.) *Osallisuus – oikeutta vai pakkoa?* Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 156. Jyväskylän ammattikorkeakoulu, Jyväskylä, 12–34. http://publications.theseus.fi/bitstream/handle/10024/64153/JAMKJULKAISUJA1562013_web.pdf?sequence=1 (Haettu 2.9.2014)

Ravelin, Teija (2008): *Tanssiesitys auttamismenetelmänä dementoituvien vanhusten hoitotyössä.* Acta Uniersitatis Ouluensis. Series D, Medica (986). University of Oulu, Oulu.

Ravelin, Teija (2010): *Tanssi tienä vanhuksen maailmaan*. Julkaisussa Tanssin strategia 2010–2020. Työpapereita. Valtion tanssitaidetoimikunta, Helsinki, 35–39.

Rikkinen, Anna & Malström, Tatu (2014): *Taiteen markkinatutkimus: raportti kuvataiteen ja taidekäsityön markkinoista Suomessa 2014.* Teollisuustaiteen Liitto Ornamo, Helsinki.

Rissanen, Ilkka & Santamaa, Touko (2010): *Seinäjoen pääkirjaston ei-käyttäjät.* Seinäjoen ammattikorkeakoulu, Seinäjoki.

Rissanen, Irene & Sorjonen, Hilppa (2011): *Young non-attenders' beliefs about opera before and after their first opera attendance.* Proceeding of the AIMAC – 11th International Conference on Arts and Cultural Management, Antwerp, Belgium, July 3–6, 2011.

Rovio, Esa & Pyykkönen, Teijo (2011): *Vähän liikkuvat juoksuttavat päättäjiä ja tutkijoita*. Impulssi 26. Liikuntatieteellinen seura, Helsinki.

Ruokolainen, Vilja (2012): *Valtionosuusorkestereiden talouden ja toiminnan kehitys 1992–2010.* verkkojulkaisuja 15. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö Cupore, Helsinki.

Ruusuvirta, Minna & Saukkonen, Pasi (2014): *Kuntien kulttuuritoiminta lukujen valossa III. Kulttuuritoiminnan kustannukset 24 kaupungissa vuonna 2013*. Cupore ja Kuntaliitto, Helsinki.

Ryynänen, Aimo (2000): Asukkaasta osalliseksi. Asukas, asiakas, palvelujen saaja, veronmaksaja, osallinen – vai kaikkia näitä? Julkaisussa Laiho, Ulla-Maija (toim.) *Osallisuushanke. Katse kansalaiseen – osallisuudesta ja osallisuushankkeiden tuloksista.* Sisäasiainministeriö, Helsinki, 7–20.

Rönkä, Anu-Liisa, Kuhanen, Ilkka, Liski, Minna, Niemeläinen, Saara & Rantala, Pälvi (toim.) (2011): *Taide käy työssä. Taidelähtöisiä menetelmiä työyhteisöissä.* Lahden ammattikorkeakoulun julkaisu, sarja C, osa 74. Lahden ammattikorkeakoulu, Lahti.

Sacco, Pier Luigi (2011): *Culture 3.0: A new perspective for the EU 2014–2020 structural funds programming.* Produced for the OMC Working Group on Cultural and Creative Industries, April 2011. http://www.eenc.info/wp-content/uploads/2011/07/pl-sacco_culture-3-0_CCIs-Local-and-Regional-Development_final.pdf (Haettu 2.9.2014)

Sandell, Richard (1998): Museums as agents of social inclusion. *Museum Management and Curatorship*, 17 (4), 401–418.

Saukkonen, Pasi (2014): *Vankka linnake, joustava sopeutuja vai seisova vesi?* Suomalaisen kulttuuripolitiikan viimeaikainen kehitys. Cuporen verkkojulkaisuja 23. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö, Helsinki.

Saurugger, Sabine (2010): The social construction of the participatory turn: The emergence of a norm in the European Union. *European Journal of Political Research* 49 (4), 471–495.

Schuster, Mark J. (2007): Participation studies and cross-national comparison: Proliferation, prudence, and possibility. *Cultural Trends*, 6(2), 99–196.

Schäfer, Mirko Tobias (2011): *Bastard Culture! How user participation transforms cultural production*. Amsterdam University Press, Amsterdam. http://mtschaefer.net/media/uploads/docs/Schaefer_Bastard-Culture_2011.pdf (Haettu 20.1.2015)

Scott Sørensen, Anne (2014): *Danish cultural policies and communication 1961–2014*. Proceeding of the ICCPR – the 8th International Conference on Cultural Policy Research, Hildesheim, Germany, 9–12 September 2014.

Scullion, Adriene & García, Beatriz (2007): What is cultural policy research? *International Journal of Cultural Policy*, 11 (2), 113–127.

Seirala, Viivi (2012): *Eläköön taidekasvatus!* Suomen Kuntaliitto, Helsinki.

Seppänen, Tarja (2014): Vapaa sivistystyö on merkittävä osa aikuiskoulutuksesta. *Hyvinvointikatsaus* 3/2014. Tilastokeskus, Helsinki.

Serola, Sami & Vakkari, Pertti (2011): *Yleinen kirjasto kuntalaisten toimissa; Tutkimus kirjastojen hyödyistä kuntalaisten arkielämässä.* Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2011:21. Opetus- ja kulttuuriministeriö, Helsinki.

Siikasalmi, Sari (2014): Digitaalinen osallisuus – utopiaa vai totta. Julkaisussa Jämsén, Arja & Pyykkönen, Anne (toim.) *oSallisuuden jäljillä*. Pohjois-Karjalan Sosiaaliturvayhdistys ry, Saarijärvi, 79–85.

Siitonen, Juha (1999): *Voimaantumisteorian perusteiden hahmottelua*. Oulun yliopisto, Oulu.

Siivonen, Katriina, Kotilainen, Sirkku & Suoninen, Annikka (2011): *Iloa ja voimaa elämään: Nuorten taiteen tekemisen merkitykset Myrsky-hankkeessa.* Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura, Helsinki.

Siljamäki, Mariana, Anttila, Eeva, Perttula, Juha, Sääkslahti, Arja (2012): Tanssinharrastajien kokema voimaantuminen eri kulttuureista lähtöisin olevissa tanssimuodoissa. *Liikunta & Tiede*, 49 (6), 52–59.

Skot-Hansen, Dorte (1999): Kultur til tiden – strategier i den lokale kulturpolitik. *Nordisk kulturpolitisk tidskrift* 2 (1), 7–27.

SKR (2013): *Suomalaisten näkemykset kulttuurista 2013.* Suomen Kulttuurirahasto, Helsinki.

Sokka, Sakarias & Kangas, Anita (2007): Intellectual, nationalism, and the arts. *International Journal of Cultural Policy*, 13 (2), 185–202.

Sokka, Sakarias, Kangas, Anita, Itkonen, Hannu, Matilainen, Pertti & Räisänen, Petteri (2014): *Hyvinvointia myös kulttuuri- ja liikuntapalveluista.* Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 77. Kunnallisalan kehittämissäätiö, Helsinki.

Sorjonen, Hilppa (2005): *Taideorganisaation markkinaorientaatio. Markkinaorientaation edellytykset ja ilmeneminen esitystaideorganisaation ohjelmistosuunnittelussa.* Acta Universitatis Oeconomicae Helsingiensis A-247. Helsinki School of Economics, Helsinki.

Sorjonen, Hilppa & Ruusuvirta, Minna (2013): *Teattereiden, orkestereiden ja museoiden valtionosuusuudistus 2008–2010: vaikutus laitosten talouteen ja toimintaan.* Cuporen verkkojulkaisuja 18. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö, Helsinki.

Sorjonen, Hilppa & Sivonen, Outi (2015): Taide- ja kulttuurilaitosten yleisötyön muodot, laajuus ja tuloksellisuus. Cuporen verkkojulkaisuja 27. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö, Helsinki.

Sosiaali- ja terveysministeriö (2014): *Osallistava sosiaaliturva.* Työryhmän väliraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2014:11, Helsinki.

Sovella taidetta: http://www.sovellataidetta.fi

Stevenson, David (2013): What's the problem again? The problematisation of cultural participation in Scottish cultural policy. *Cultural Trends*, 22 (2), 77–85.

Suomalainen Pedrosa, Cátia (2014): *Interkult Kassandran teatteri-ilmaisuhanke. Kohti nuorten parempaa sitoutumista.* Metropolia Ammattikorkeakoulu, Helsinki.

Suomen perustuslaki 731/11.6.1999.

Suomen Sinfoniaorkesterit ry. (2013): *Vuosikertomus 2013. Tietoja ja tilastoja jäsenorkestereiden toiminnasta 2013.*
http://www.sinfoniaorkesterit.fi/assets/statistics/vuosikertomus_2013_low.pdf

SVT 2002=Suomen virallinen tilasto (SVT): Vapaa-aikatutkimus [verkkojulkaisu]. Vapaa-aikatutkimus 2002, laatuseloste. Tilastokeskus, Helsinki. http://www.stat.fi/til/vpa/2002/vpa_2002_2007-12-19_laa_001.html (Haettu 20.1.2015)

SVT 2009=Suomen virallinen tilasto (SVT): Ajankäyttötutkimus [verkkojulkaisu]. ISSN=1799-5639. 06 2009, Laatuseloste: Ajankäyttötutkimus 2009. Tilastokeskus, Helsinki. http://www.stat.fi/til/akay/2009/06/akay_2009_06_2014-02-06_laa_001_fi.html (Haettu 20.1.2015)

SVT 2011a = *Ajankäyttötutkimus 2009. Kulttuuri- ja liikuntaharrastukset 1981–2009.* Elinolot 2011. Suomen virallinen tilasto. Tilastokeskus, Helsinki. http://www.stat.fi/til/akay/2009/03/akay_2009_03_2011-05-17_fi.pdf (Haettu 20.1.2015)

SVT 2011b = Suomen virallinen tilasto (SVT): *Ajankäyttötutkimus* [verkkojulkaisu]. ISSN=1799-5639. Kulttuuriharrastukset 1981–2009 2009. Tilastokeskus, Helsinki. http://www.stat.fi/til/akay/2009/01/akay_2009_01_2011-01-27_tie_001_fi.html (Haettu 1.2.2013)

SVT 2011c= *Ajankäyttötutkimus 2009*. Kulttuuri- ja liikuntaharrastukset 1981–2009, ennakko. Elinolot 2011. Suomen virallinen tilasto. Tilastokeskus, Helsinki. http://www.stat.fi/til/akay/2009/01/akay_2009_01_2011-01-27_fi.pdf (Haettu 14.1.2014)

Särkelä-Kukko, Mona (2014): Osallisuuden eriarvoisuus ja eriarvoistuminen. Julkaisussa Jämsén, Arja &

Taavila, Sini-Annika (2011): *Orimattilan kaupunginkirjaston ei-käyttäjätutkimus*. Seinäjoen ammattikorkeakoulu.

Taivassalo, Eeva-Liisa & Levä, Kimmo (2012): *Museokävijä 2011.* Suomen museoliitto ry. Helsinki. http://www.museoliitto.fi/doc/SML_Museokavija_2011_uusi.pdf (Haettu 2.9.2014)

Taloustutkimus (2007): *HelMet-kirjastot ei-kävijätutkimus*. (Ppt-esitys). Taloustutkimus Oy, Helsinki.

Teatterin tiedotuskeskus (2014): *Teatteritilastot 2013.* Teatterin tiedotuskeskus, Helsinki. http://www.tinfo.fi/dokumentit/teatteritilastot_2013_web_2908141513.pdf (Haettu 2.9.2014)

Terveydenhuoltolaki (1326/2010)

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2012): *Osallisuus syrjäytymisen vastaparina.* 9.11.2012. http://www.thl.fi/fi/thl/organisaatio/yksikot/osallisuuden-edistaminen/osallisuus-syrjaytymisen-vastaparina (Haettu 3.11.2014)

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos (2014): *Terveyttä kulttuurista -verkosto*. http://www.thl.fi/fi/tutkimus-ja-asiantuntijatyo/hankkeet-ja-ohjelmat/taiteesta-ja-kulttuurista-hyvinvointia/terveytta-kulttuurista-verkosto (Haettu 17.11.2014.)

Tilastokeskus 2009. *Alueiden kulttuurit 2009.* Tilastokeskus, Helsinki.

Toffler, Alvin (1980): *The third wave*. Collins, London.

Toivanen, Reetta (2012): Romanit ja kulttuuri – Selvitys romanien osallisuudesta ja osallistumisesta kulttuuritoimintaan Suomessa. Ihmisoikeusliiton selvitys 1/2012. Ihmisoikeusliitto, Helsinki. http://www.kulttuuriakaikille.info/doc/monikulttuurisuus_kansio/Romanit_ja_kulttuuri.pdf (Haettu 28.11.2014)

Tomka, Goran (2012): Do we need audience at All? Analyzing Narratives about Audience. In *The Cultural Component of Citizenship: an inventory of challenges*. Access to Culture Platform, 164–180. http://www.houseforculture.eu/upload/Docs%20ACP/ACPtheculturalcomponentofcitizenshiponlinecopy.pdf (Haettu 2.9.2014)

Tomka, Goran (2013): Reconceptualizing cultural participation in Europe: Grey literature review. *Cultural Trends,* 22 (3–4), 259–264.

TSN Gallup (2008): *Kansalaisten käsitykset kulttuuripalveluista 2008*. Akavan erityisalat ry. Helsinki.

TNS Gallup (2011): *Kansalaisten käsitykset kulttuuripalveluista 2011*. Akavan Erityisalojen selvityksiä 1/2011. Akavan erityisalat ry. Helsinki.

TSN Gallup (2012): *Kansalaisten käsityksiä kulttuuripalveluista ja kuntahallinnosta 2012*. Akavan erityisalat ry. Helsinki.

Turku 2011 (2011): Kulttuuria reseptillä. Lääkärit määräävät lippuja kulttuuritapahtumiin. Turku 2011 Euroopan kulttuuripääkaupunki. http://www.turku2011.fi/uutiset/laakarit-maaraavat-lippuja-kulttuuritapahtumiin_fi (Haettu 20.1.2015)

Tähti, Taru, Kaartokallio, Heidi & Pitkänen, Marita (2014): *Kulttuurikuntouttajat – Raportti hankkeesta ja pilottikoulutuksesta.* http://issuu.com/heidikaartokallio/docs/kulttuurikuntouttajat_1_ (Haettu 28.11.2014)

UNESCO (2012): *Measuring Cultural Participation*. 2009 Framework for Cultural Statistics Handbook No2. UNESCO Institute for Statistics, Montreal. http://www.uis.unesco.org/culture/Documents/fcs-handbook-2-cultural-participation-en.pdf (Haettu 14.1.2015)

Vaage, Odd Frank (2013): Norsk kulturbarometer 2012. Statistisk sentralbyrå, Oslo-Kongsvinger. http://www.ssb.no/kultur-og-fritid/artikler-og-publikasjoner/_attachment/113702?_ts=13eac012f98 (Haettu 20.1.2015)

Valtysson, Bjarki (2010): Access culture: Web 2.0 and cultural participation. *International Journal of Cultural Policy*, 16 (2), 200–214.

Valtysson, Bjarki (2014): *Conditioned participation – From policy to reality in Danish Cultural Heritage.* Proceeding of the ICCPR – the 8th International Conference on Cultural Policy Research, Hildesheim, Germany, 9–12 September 2014.

Vehviläinen, Jukka (2008): *Nuorten osallisuushanke – arvioinnin loppuraportti.* Opetushallitus, Helsinki.

Ventola, Marjo-Riitta (2013): *Osallistava teatteri – laadukas aikalaiskonsepti*. Esittävien taiteiden tutkimuskeskus (Tutke). Teatterikorkeakoulu, Helsinki.

Viitanen, Reijo (1999): *Kulttuuripuntari 1999. Raportti kulttuuripalvelujen käytöstä ja merkityksestä työssäjaksamisen ja vapaa-ajanvieton kannalta.* Kulttuuripolitiikan osaston julkaisusarja 9:1999. Opetusministeriö, Helsinki.

Villi, Mikko (2011): Sosiaalinen kuratointi verkossa. Mediasisältöjen sosiaalinen kulutus ja osallistava yleisöys. *Media & viestintä* 34 (4), 48–65.

Villi, Mikko (2014): Medialla töissä. Teoksessa Lehtonen, Mikko, Valaskivi, Katja & Kuusela Hanna (toim.) *Tehtävä kulttuurille. Talouden ja kulttuurin muuttuvat suhteet.* Vastapaino, Helsinki, 326–343.

Vipunen – Opetushallinnon tilastopalvelu (2014): Tutkintoon johtamaton koulutus. http://vipunen.fi/fi-fi/aikuis/Sivut/Tutkintoon-johtamaton-koulutus.aspx (Haettu 20.1.2015)

Virolainen, Jutta (ilmestyy 2015): Näkökulmia osallistumiseen, osallisuuteen ja osallistumattomuuteen taiteen ja kulttuurin kentällä. Kulttuuripolitiikan tutkimuksen seuran vuosikirja, numero 1. Hyväksytty artikkelikäsikirjoitus.

Virtanen, Taru (2007): *Across and beyond the bounds of taste. On cultural consumption patterns in the European Union.* Sarja A-11:2007. Turun kauppakorkeakoulu. http://info.tse.fi/julkaisut/vk/Ae11_2007.pdf (Haettu 14.1.2015)

Yang, Jing (2015): Benefit-oriented socially engaged art. Two cases of social work experiment. Jyväskylä Studies in Humanities 242. University of Jyväskylä, Jyväskylä.

Yleisö ja teatteri uuteen suhteeseen (2010): YLÖS – ammattiteattereiden yleisötyön kehittäminen -hankkeen loppujulkaisu 2010. http://www.yleisotyo.fi/uploads/pdf/Ylos_loppujulkaisu.pdf (Haettu 28.11.2014)

Ylätalo, Hanna & Virtanen, Taru (2007): Maku matkailun kentässä. Kulttuurin kulutus ja sosiaalinen erottautuminen matkailussa. *Matkailututkimus* 3(1), 4–26. http://elektra.helsinki.fi/se/m/1796-1300/3/1/makumatk.pdf (Haettu 2.9.2014)

Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö